

1 / 2 0 2 2

Idäntutkimus on neljä kertaa vuodessa ilmestyvä tieteellinen aikakauskirja. Julkaisija on Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen seura ry.

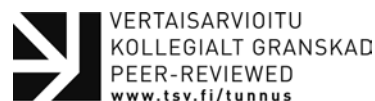
1. numero 2022
29. vuosikerta

TILAUKSET JA OSOITTEENMUUTOKSET

Idäntutkimus
Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen seura ry
Puh. 044 5442203
e-mail: viets-idantutkimus@helsinki.fi

Vuosittilaus 38 €, ulkomaille 40 € ja opiskelijat 18 €. Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen seuran jäsenet saavat vuosittilauksen jäsenmaksua vastaan (35 €, opiskelijat 16 €).

Koko sivun ilmoitus 170 €, ½ sivua 85 € ja ¼ sivua 43 €.

TOIMITUS

Aleksanteri-instituutti
Unioninkatu 40 (PL 24)
00014 Helsingin yliopisto

Päätoimittaja:
Mika Perkiömäki
Helsingin yliopisto
e-mail: mika.perkiomaki@helsinki.fi

Toimitussihteeri:
Jari Parkkinen
Jyväskylän yliopisto
e-mail: jari.v.parkkinen@jyu.fi

Dragana Cvetanović
Helsingin yliopisto
e-mail: dragana.cvetanovic@helsinki.fi

Emma Hakala
BIOS-tutkimusyksikkö
Ulkopoliittinen instituutti
e-mail: emma.hakala@fiia.fi

Meri Kulmala
Helsingin yliopisto
e-mail: meri.kulmala@helsinki.fi

Sirke Mäkinen
Helsingin yliopisto
e-mail: sirke.makinen@helsinki.fi

Jukka Pietiläinen
Helsingin yliopisto
e-mail: jukka.pietilainen@helsinki.fi

Mika Pylsy
Helsingin yliopisto
e-mail: mika.pylsy@helsinki.fi

Saara Ratilainen
Tampereen yliopisto
e-mail: saara.ratilainen@tuni.fi

Riku Toivola
Helsingin yliopisto
e-mail: riku.toivola@helsinki.fi

Jaakko Turunen
Södertörn University
e-mail: jaakko.turunen@sh.se

TOIMITUSNEUVOSTO

Idäntutkimus-lehden toimitusneuvostona toimii Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen seura ry:n hallitus.

Lehden ulkoasu:
Asmo Koste / Nastamuumio oy

ISSN 1237-6051
Grano 2022

Seuraavien numeroiden teemat:
2/2022: Ylirajaisuus. Vertaisarvioidut artikkelit deadline 1.2.2022, muut tekstit 31.3.2022
3/2022: Valko-Venäjä. Vertaisarvioidut artikkelit deadline 30.4.2022, muut tekstit 31.7.2022
4/2022: Ääni. Vertaisarvioidut artikkelit deadline 15.8.2022, muut tekstit 1.10.2022

Haluavatko venäläiset erityisoperaatiota?

”Ukrainan tapahtumat ja niihin liittyvät muutokset Venäjän ja länsimaiden suhteissa”. Näillä sanoilla alkoi *Idäntutkimuksen* numeron 4/2014 pääkirjoitus, ja niillä sopisi aloittaa tänäkin. Pahin pelätty tapahtui aamuyöstä 24.2.2022, kun Venäjän asevoimat aloittivat laajan hyökkäyksen Ukrainaan. Tapahtunutta on kuvattu maailmanhistorialliseksi käänneeksi, joka laittaa Euroopan turvallisuusarkkitehtuurin täysin uusiksi. Se on myös yhdistänyt paitsi Ukrainan myös Euroopan odottamattomalla tavalla. Länsimaat ovat yksissä tuumin asettaneet ennennäkemättömiä pakotteita Venäjää vastaan, ja lukemattomat organisaatiot – mukaan lukien Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen seura yhdessä *Idäntutkimuksen* kanssa – ovat tuominneet Venäjän käynnistämän sodan sekä vaatineet joukkojen välitöntä vetäytymistä. Sellaista ei valitettavasti ainakaan näillä näkymin ole näköpiirissä. Sotaa ei Venäjällä saa edes kutsua sodaksi, vaan sotilaalliseksi erityisoperaatioksi.

Inhimillinen hätä Ukrainassa on akuutti ja saattaa jatkua vuosia. Vaakalaudalla on paitsi ihmisten myös koko maan tulevaisuus, joidenkin mukaan jopa länsieurooppalaisen liberalismin. Eurooppalainen pasifismi ainakin on jo kärsinyt kovan kolauksen. Miljooniin kasvaneiden pakolaisten kertomukset puhuvat karua kieltä sodan raakuuksista. Sosiaalisessa mediassa pilkahtelee sentään toisinaan edes musta huumori. Venäjä ja sen liittolainen Valko-Venäjä ovat päätyvässä täysin länsimaailmasta eristetyiksi. Tässä vaiheessa on vielä vaikea arvioida, mitä kaikkia seurauksia Vladimir Putinin monissa arvioissa kohtalokkaaksi virheeksi kuvatulla päätöksellä vielä onkaan. Sellaisten dystooppisten teosten kuten Vladimir Sorokinin pienoisromaanin *Pyhän Venäjän palveluksessa* (*Den opritsnika*, 2007) piti olla varoituksia siitä, mihin asiat voivat mennä jos niistä ei pidetä huolta. Nyt niitä luetaan profeettallisina kuvauksina nyky-Venäjältä. Kriisitilanteessa työterveyspsykologeilla on kiireiset ajat Suomessakin.

Tätä kirjoitettaessa on Suomen opetus- ja kulttuuriministeriö juuri ilmoittanut suositteluvansa korkeakoulu- ja tutkimusyhteistyön jäädyttämistä Venäjän kanssa. ”Linjauksen mukaisesti uusia hankkeita ei tule käynnistää ja olemassa oleva organisaatioiden välinen yhteistyö keskeytetään toistaiseksi”, lukee ministeriön tiedotteessa. Toisaalta tuki Ukrainalle ja ukrainalaisille korkeakoulutuksessa ja tutkimusyhteistyössä kasvaa. Parin sadan venäläisen yliopiston ja korkeakoulun rehtorit ovat ilmaisseet julkisen tukensa sotatoimille, mutta yhteydet näyttävät nyt katkeavan siis kaikkiin muihinkin. Esimerkiksi venäjän opiskelijoiden kieliharjoittelu pitää siirtää pois Venäjältä. Monialaisen Venäjää koskevan tutkimuksen tarve tuntuu ainakin tutkijan näkökulmasta tässä tilanteessa tärkeämmältä kuin koskaan, mutta suomalainen Venäjä-tutkimus joutuu opettelemaan tulemaan toimeen tässä uudessa todellisuudessa. Nähtäväksi jää, mikä on sodan vaikutus kiinnostukseen opiskella Venäjään

liittyviä aineita ja aiheita. Toisaalta kiinnostus Itä-Eurooppaa, erityisesti Ukrainaa, kohtaan toivon mukaan kasvaa. Uudessa tilanteessa Helsingin yliopistossa tehty päätös Ukraina-ointokokonaisuuden alasarjasta näyttää monelle lyhytnäköisenä.

Idäntutkimuksen tämänkertainen teemaltaan vapaa numero käsittelee monen artikkelin kautta käynnissä olevaa sotaa ja sen taustoja. Valtteri Ahtamo pureutuu artikkelissaan siihen, miten Venäjän hallinto on oikeuttanut vuoden 2014 Krimin valtauksensa. Silloinen oikeuskampanja puri venäläiseen yleisöön hyvin ja nosti Putinin kannatusta, mutta, kuten Ahtamo toteaa, helmikuun 2022 hyökkäyksen legitimointi näyttää ainakin toistaiseksi jääneen puutteelliseksi. Tällä hetkellä onkin vaikea, ellei mahdoton, tietää, kuinka paljon hyökkäyksellä Ukrainaan on Venäjällä kannatusta. Myös Kari Kaunismaan essee Venäjän 2000-luvun historianopetuksesta ja kehityksestä historian oppikirjoissa taustoittaa hyvin viimeaikaisia tapahtumia Ukrainassa ja näyttää, miten konfliktien legitimointia pyritään vahvistamaan jo koululaisille historiantulkintojen kautta. Veli-Pekka Tynkkynen taas vaatii kolumnissaan Venäjän öljy- ja kaasunviennin sanktioimista, sillä usko kansainvälisen energiakaupan keskinäisriippuvuuteen romahti kerralla venäläisten tankkien vyöryessä Ukrainaan. Sotaa käsittelee myös tämän numeron taideosasto. Siinä Jaako Turusen tuttavat raportoivat Kiovan metrotunnelista ja muista väestönsuojista esitellen kotikaupunkinsa seinämaalauksia, joissa poliittista umpisolmua Venäjän kanssa on viime vuosina käsitelty hyvinkin suorasukaisesti.

Loput tämän numeron artikkelit muistuttavat, että elämää on sodan ulkopuolellakin. Simo Laakkosen ja Jesse Hirvelän artikkeli avaa uusia näkökulmia vähän tutkittuun teemaan, vesiensuojeluun Neuvostoliitossa. Yleisen käsityksen mukaan sitä joko ei ollut lainkaan tai korkeintaan hyvin vähän, mutta historiantutkimus osoittaa muuta. Mukana ovat myös Veera Laineen ja Salla Nazarenkon venäläistä nationalismia ja patriotismia käsittelevät väitöskäsittelevät ja lukuisia kirja-arvosteluja ja ajankohtaisia asioita.

Tämä on ensimmäinen päätoimittamani *Idäntutkimuksen* numero. Olen kiitollinen Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen seuran osoittamasta luottamuksesta ja kiitän edeltäjäni Katja Lehtisaarta sekä koko toimituskuntaa siitä ansiokkaasta työstä, jota he lehden kehittämiseksi ovat tehneet. Hyvin hoidettuun lehteen on ilo hypätä mukaan. Samalla kertaa on vaihtunut myös lehden toimitussihteeri, jota tehtävää Jari Parkkinen alkoi hoitaa jo edellisessä numerossa. Edellisen toimitussihteerin Ira Österbergin ja Katjan avulla siirtymä on sujunut hyvin, mistä kiitokset molemmille. Muu toimituskunta jatkaa ilokseni entisellään, eli mukana on edelleen kokenut ja monitieteinen ryhmä, johon kuuluvat Dragana Cvetanovič, Emma Hakala, Meri Kulmala, Sirke Mäkinen, Jukka Pietiläinen, Mika Pyly, Saara Ratilainen, Riku Toivola ja Jaako Turunen.

Idäntutkimus jatkaa edellisen toimituksen viitoittamalla teemanumeroita suosivalla tiellä, ja tänä vuonna ovat tulossa paljon kiinnostusta herättäneet teemanumerot Ylirajaisuus, Valko-Venäjä ja Ääni. Myös teemanumeroihin toivotetaan tervetulleiksi juttuehdotuksia muistakin aiheista.

Toivotan antoisia lukuhetkiä!
Helsingissä 9.3.2022

Mika Perkiömäki

Pala Ukrainasta – väkisin, mutta suostutellen

Tämä artikkeli käsittelee vuoden 2014 Krimin valtauksen läpivientiä painopisteenään Venäjän hallinnon tuottaman oikeutuksen tarkastelu. Päättäjien julkilausumista ja valtionmedian representaatiosta koostuvaa venäjänkielistä aineistoa analysoidaan tapahtumaketjuun suhteuttaen diskursiivis-retorisen geopolitiikan luennalla, mikä valottaa oikeutuskampanjan reaktiivista toteutusmuotoa ja kohdeyleisöihin vedonneen suostuttelun perustaa. Kreml sai johdettua Ukrainan sisäisestä konfliktista ensin *juridisuuteen* ja *turvallisuuteen* vetoavat interventiodiskurssit, joilla vakuutteli kotiyleisöä ja krimiläisiä *maanmiehiä* puolelleen osin jo ennen Krimin miehitystä, ja täydensi oikeutussisältöä niemimaan liittämisen lähestyessä *Krimin ja Venäjän historiallisen ykseyden* sekä *Venäjää alistavan tekopyhän lännen* diskurssein. Analyysi tuo esille diskurssit koostavien retoristen elementtien yksityiskohtia ja niiden kumulaatiota, millä Venäjän hallinto muodosti Krimin anastusta puoltavan geopolittisen mielikuvan. Kuvitelmalli oli ilmeinen painoarvo kohdeyleisösidonnaisen kannatuksen varmistamisessa käytännön toimille.

Valtteri Ahtamo

Kremlin toimintamallissa ensin katsotaan talviolympialaiset ja sitten hyökätään Ukrainaan. Tämä artikkeli valmistuu vuoden 2022 helmikuun lopulla, kun Vladimir Putin on pitänyt sodanjulistuspuheensa ja käynnistänyt historiallisen hyökkäyksen, mikä yllätti röyhkeydesään myös kotiyleisön. Vaikka akuutti tilanne vasta kehittyi, Ukrainan vuoden 2022 invaasio eroaa radikaalisti Krimin vuoden 2014 valtauksesta. Niemimaan haltuunotto oli melko kontingenti operaatio, jonka Kreml toteutti epäsuorilla sotateoimilla käyttämällä hyväksi Ukrainan sisäistä konfliktia ja rakentamalla sekä koti- että krimiläisyleisöön voimakkaasti vetoavan oikeutuskampanjan. Suurinvaasio näyttäytyi ensin samalla kaavalla suoritettavalta Ukrainan itäosien miehitykseltä, mutta kääntyi häikäilemättömäksi täyshyökkäykseksi, jonka tarkoituksena lienee Valko-Venäjän kaltaisen vasallihallinnon muodostus tai jopa valtion

kahtiajako. Operaatio on monessa suhteessa Putinin henkilökohtaista ”venäläisen ruletin” peluuta, esimerkiksi kannatuksen saamisen ja siten kansan suosiossa pysymisen suhteen. Vaikka kotiyleisöä oli valmisteltu jonkinlaiseen interventioon, kuten separatistialueiden ”pe-lastamiseen”, legitimointi on jäänyt ilmeisen riittämättömäksi Ukrainaankohdistetun iskun laajuuteen nähden. Tämä artikkeli keskittyy tarkastelemaan Krimin anastuksen oikeutusta.

Krimin valtausta ja sen taustakontekstia, Ukrainan kriisiä, on tarkasteltu lukuisissa tieteellisissä teksteissä konfliktiin johtaneiden geopolittisten prosessien kautta. Lännen ja Venäjän kilpailu Neuvostoliiton jälkeisen alueen integroinnista on keskeisin kehys, josta käsin kriisin syntyä on selitetty ja seurauksia arvioitu (esim. Götz 2015; Mankoff 2014; Mearsheimer 2014; Sakwa 2015a), mutta vähemmän huomiota on saanut se kontingentti tapahtumaketju, jossa geopolittista karttaa muokattiin käytännössä. Jälkikäteen on helppo todeta, että oli vain ajan kysymys, milloin Moskovan eliitti venyttäisi Venäjän institutionaaliset rajat yli Krimin. Eritoten silloin, kun huomioidaan Georgian sodan (2008) jälkeiset argumentit Kremlin aloittamasta (uus)imperialismista, rajarevisionismista tai Neuvostoliiton jälkeisen tilan muuttamisesta sen juonittelulle alttiiksi poikkeustilavyöhykkeeksi (Prozorov 2010). Tapahtumaa enteili myös Venäjän kansallisidentiteetin diskurssi, johon oli jo vuosikymmenen ajan sisältänyt ajatus Krimin ”palauttamisen” mahdollisuudesta (Hopf 2016).

Jos oli ”päivänselvää”, että jotain ”operaatio Krimin” kaltaista oli odotettavissa, mitkä tekijät mahdollistivat tapahtuman juuri keväällä 2014? Tämä tutkimusartikkeli osallistuu valtauksen läpivientiä käsittelevään keskusteluun tarkastelemalla geopolittisesta viitekehyksestä käsin Kremlin rakentaman oikeutusoperaation sisältöjä, niiden ajallisia painotuksia sekä vuorovaikutteisuuksia tapahtumiin ja muiden osapuolten toimiin nähden. Tulkintakulmassa Putinin hallinto ammensi Ukrainan sisäisten tapahtumien sarjasta kohdeyleisöihinsä vetoavan, Krimin anastusta puoltavan geopolittisen mielikuvan, millä oli ilmeinen painoarvo kannatuksen varmistamisessa käytännön toimille. Jos ukrainalaisosapuolten aikaansaamat olosuhteet tarjosivat lähtökohdat juonittelulle, tehokkaan oikeutusoperaation toteutus kuului Kremlin juonittelukeinoihin, joilla se junaili itselleen akuutin mandaatin niemimaan miehittämiseksi ja Venäjän federaatioon liittämiseksi.

Kuten jo muinaisintialainen geopolitiikan dynamiikkaa käsitellyt Kautilya kuvaa (1915, 564), sotatoimi alkaa yrityksenä vallata sekä kotimaan että ulkomaiden väestön ajattelua. Hyökkäävän hallinnon on tuotettava suhteellisen uskottavat perusteet tulevalle invaasioilleen (Kuusisto 1998), eritoten nykyaikana, kun kansainväliset ja kansalliset instituutiot, keskinäisriippuvuus sekä potentiaaliset haitat talouden ja diplomatian alueilla kuten myös sotaisan hallinnon mahdollinen suosion lasku muodostavat kynnyksen voimankäytölle. Käytännössä edes supervalta ei voi aloittaa *menestyksestä* sotaa ilman sille rakentamiaan ideationaalisia olosuhteita, joiden valossa operaatio voisi näyttäytyä suhteellisen hyväksyttävältä suhteessa omaan lainsäädäntöön, kansainväliseen oikeuteen sekä kansainvälisen yhteisön ja eritoten kotiyleisön silmissä.

USA:n hallitus kampanjoi vuoden ennen hyökkäystään Irakiin. George W. Bush käynnisti suostuttelun nimeämällä Irakin ”pahan akseliin” kuuluvaksi terroristitoimijaksi ja siirtyi Husseinin yhä voimakkaampaan identifiointiin brutaalina orjuuttajana ja ”joukkotuhoaseilla” uhkailevana massamurhaajana, joka pakotti Washingtonin suorittamaan maailmanpelastussodan (Bush 29.1.2002; 12.9.2002; 7.10.2002; 28.1.2003; 26.2.2003). Operaatio vastasi länsimaista sodanoikeutusta rakentuen Riikka Kuusiston mukaan (1998, 606–607) uhkaavien vihollisten, jalojen tehtävien ja viimeisen taistelun narratiiveille, jotka kehystetään poikkeustilalla ja jyrkin vastakohdin. 9/11-tapahtumat ja laajasti tuettu Afganistanin sota tarjosivat olosuh-

teet Irakin invaasion kehystämiseksi seuraavana askeleena terrorisminvastaisessa sodassa (Dodds 2007, 14), mutta koska aie tuomittiin laajasti kansainvälisen oikeuden vastaisena, Washington keskittyi riittävän kannatuksen hankintaan. Kyselyjen perusteella 65–75 % amerikkalaisista oli saatu suhtautumaan sotaan myötämielisesti, mutta kannatuslukemat olivat tätäkin korkeampia skenaariossa, jossa oletettiin USA:n saavan operaatiolleen kansainvälisen tuen (Carlisle 2005, 68–72). Riittäväksi katsottu tuki realisoitui maantieteellisesti spesifin USA-Britannia-johtoisen liittouman muodossa, jonka Bush nimesi ”halukkaiden koalitioksi” (ibid.; Cohen 2015, 5).

Tapaus havainnollistaa legitimitietin hankinnan suhteellisuuden. Tiettyjen alueiden väestöt ovat samaistettavissa verrattain tiiviiksi kollektiiviksi, jota yhdistää käsitys oikeutetusta sodasta lainsuojattomaan muukalaiseen kohdistuen. Näin sotaa ei perustella ainoastaan ”järjellä”, vaan prosessissa rakennetaan kokonaisvaltaisempaa käsitystä tilallisesta ja oikeutetusta *meistä* ja vihollisestamme, jonka suhteen identiteettimme velvoittaa toimimaan. Kyse on toimia puoltavan geopolittisen mielikuvan tuottamisesta.

Kremlin ei tarvinnut käydä sisäpoliittista debattia operaatioon ryhtymisestä, mutta toimien tehokas legitimointi oli välttämätöntä vastareaktiot kestäväen kannatuksen varmistukselle. Valtaussodan konteksti lisäsi oikeutusasetelmaan oman haasteensa – kohdealueen väestön sisällyttämisen osaksi *meitä*. Jo Machiavelli (1997, 6–7) käsitteli alueliitosten realiteetteja esittäen niiden onnistumisen edellyttävän paikallisten luottamuksen saamista, mihin myötävaikuttavat samankaltaisuudet kielen, kulttuurin ja instituutioiden saralla. Myös Kreml nojasi oikeutuksessaan näihin aspekteihin, joskaan ne eivät itsessään olleet anastuksen perusteita. Krimiläistenkin keskuudessa toimille saatu kannatus (O’Loughlin & Toal 2019) edellytti Kremliltä mielikuvan rakentamisen sekä krimiläisiä että kotiyleisöä yhdistävästä vihollisesta, jolta Krimin kattava Venäjä tuli suojata nopeasti.

Operaation aikana Vladimir Putinin suosio kasvoi kotiyleisön keskuudessa 60 %:n tunnumasta 80 %:iin (Deutsche Welle 15.3.2019) ja saavutti reilussa vuodessa ennätyskelliset 89 % (Nardelli, Rankin & Arnett 23.7.2015). Muutos heijastelee Kremlin onnistumista sekä akuutissa kannatuksen varmistamisessa että valtauksen jälkeisessä retoriikassa, vaikka Putinin asemaa pyrittiinkin horjuttamaan lännen suunnalta. Oikeastaan länsi asettui pakotepolitiikallaan helposti paketoitavaksi Venäjä-vastaiseksi monoliitiksi (Robertshaw 2015), jonka nojalla Kreml sinetöi alueliitoksensa paikallisen legitimitietin ja integroi kansalaisia aiempaa tiukemmin kannalleen.

Artikkelin suhde aiempaan tutkimukseen

Vaikka Krimin anastusta on tutkittu laajasti, itse Kremlin oikeutukseen paneutuva kirjallisuus on verrattain ohutta. Tutkimustieto oikeutusretoriikan yksityiskohtaisesta kronologiasta on puutteellista, eikä suostuttelun sisältöä ole peilattu riittävästi varsinaisiin kohderyhmiin eli koti- ja krimiläisyleisöön. John Biersack ja Shannon O’Lear (2014) sekä Thomas Ambrosio (2016) ovat eritelleet oikeutusta temaattisesti käyttäen aineistoa, jonka Kreml tuotti Krimin liittämishetkellä ja sen jälkeen, jolloin kohderyhmien suostuttelu oli käytännössä ohi ja Kreml oli latistanut tapahtumien yhteydessä korostamansa retoriikan temaattiseen yhteenvedoon painotuksia muuttaen. Tutkimuksissa eritelläänkin oikeutusaspekteja symmetrisinä abstraktioina ja huomioiden kokonaisuudesta vain sen, minkä materiaali mahdollistaa. Esimerkiksi Biersack ja O’Lear määrittävät (2014, 254) aineistonsa suhteen kolme validia oikeutusaspektia: ”Venäjä määrittä Krimin kuuluneen kaiken aikaa Venäjään, demonisoi Janukovytsin jälkeisen Ukrainan

hallinnon toisen maailmansodan kielikuvilla ja väitti krimiläisten käyttäneen itsemääräämis-oikeuttaan liittymisessä.” Yhteenveto on ongelmallinen siinä mielessä, ettei Venäjän johto tosiasiaa edes vihjannut tutkijoiden määrittämiin ensimmäiseen ja kolmanteen kohtaan, kun sotatoimet olivat käynnissä. Miehityksen aikana kohdeyleisöjä suostuteltiin eri retoriikalla.

Kremlin oikeutusta on käsitelty myös yhden narratiivin tai argumentin kautta. Magdalena B. Leichtova käsittelee (2016) liittämisen jälkeistä historiaan vetoavaa argumentaatiota. Vasile Rotaru ja Miruna Troncota (2017) paneutuvat kampanjan lopussa esitettyyn ”Kosovo-argumenttiin”, ja Rotaru rakentaa (2019) erillisen näkökulman Kremlin pyrkimyksistä oikeuttaa toimensa lännelle. Mainituissa tutkimuksissa oikeutusta on tarkasteltu *vasta* Krimin liittämishetkestä, täydentävää argumentaatiota käsitellen tai länsiyleisön näkökulmasta. Kuitenkin Damian Strycharz painottaa (2020) oikeutuksen alkaneen ennen invaasiota, samoin kuin kotiyleisöön tehokkaasti vedonneen narratiivin, *maanmiehiin kohdistuvan uhan*, keskeisyyttä legitimoinnissa. Hän keskittyy argumentoimaan, että Kreml olisi helmikuun 2014 lopussa korvannut Ukrainan konfliktia kehystävän etäisen ja maltillisen *sekaantumattomuus*-narratiivinsa oppositiopoliittikkojen Vladimir Žirinovskin ja Gennadi Zjuganovin vaikutuksesta, sillä he olivat aloittaneet valtiojohdon käyttöönottamien radikaalin kielenkäytön aiemmin. Strycharz ei kuitenkaan arvioi Sotšin talviolympialaisten (7.–23.2.2014) oletettavaa vaikutusta maltillisen linjan säilyttämiselle eikä sitä, että vasta helmikuun kynnyksellä eskaloitunut konflikti tarjosi tapahtumillaan aitoa tarttumapintaa radikaalille retoriikalle.

Tämä tutkimus täydentää aihetta käsittelevän kirjallisuuden puutteita kolmella tavalla. 1) Analyysi valottaa oikeutuksen kontingenttia ja vuorovaikutteista toteutusmuotoa tarkastelemalla sen kronologiaa suhteessa ukrainalaisosapuolten toimiin sekä miehityksen ja alueliitoksen ajankohtiin nähden. Näkökulmassa Kreml käynnisti akuutin suostuttelukampanjan Ukrainan sisäisen konfliktin kärjistyttyä ja jatkoi sen rakentamista pitkälti ukrainalaisosapuolten toimiin reagoivalla retoriikalla. Valtiojohto tuotti kuukauden mittaisessa kampanjassaan paitsi keskeisimmät anastusperusteet, esitti ne myös kohdeyleisöjensä kannalta vetovoimaisimmassa järjestyksessä. Kronologisen tulkintakulman kautta aiemmissä tutkimuksissa eriteltyt oikeutusaspektit paikannetaan kampanjan aikajanelle, minkä kautta hahmottuu niiden rooli kokonaisuudessa. 2) Oikeutuksen sisällöntulkinta tehdään kohdeyleisöön peilaten diskursiivis-retorisen geopolitiikan luennalla. Tulkintatavan kautta tulee esille, miten valtiojohto tuotti käsitteitä, argumentteja ja piennarratiiveja sekä näiden yhdistelmiä muodostaakseen koti- ja krimiläisyleisöön vetoavan mielikuvan Krimin kattavasta Venäjästä. Geopoliittisella kuvittelulla oli ilmeinen painoarvo kannatuksen varmistamisessa, ja se kulminoitui jo ennen Krimin liittämishetkeä. 3) Artikkelin pääargumentti on, että Kreml rakensi oikeutuskuvitelman neljän diskurssin kautta: *juridinen, turvallistava, Venäjän ja Krimin historiallinen ykseys* sekä *Venäjää alistava tekopyhä länsi*. Kampanjan alkupuolisko painottui kahden ensimmäisen, loppuvaihe kahden jälkimmäisen tuottamiseen, mutta juridinen diskurssi oli mukana koko ajan. Kreml panosti huomattavasti siihen, että sen toimet näyttäytyisivät laillisilta, mikä ei ole aiemmissä tutkimuksissa tullut kunnolla esille.

Geopolitiikka diskursiivis-retorisena operaationa

Tutkimuksen aineisto koostuu Vladimir Putinin, Dmitri Medvedevin, Sergei Lavrovin ja alemman portaan päättäjien venäjänkielisistä julkilausumista sekä median, eritoten Rossija24- uutiskanavan representaatioista ajalta 20.2.–21.3.2014. Venäjän hallinto suoritti kuukauden aikana Krimin miehityksen, *de facto* alueliitoksen sekä toimia osin edeltäneen

oikeutusoperaation, joka käynnistyi Ukrainan sisäisen konfliktin kärjistyttyä. Aineiston tarkastelu pohjustetaan eskalaatiota edeltäneillä tapahtumilla, mutta varsinainen analyysi alkaa ajankohdasta, jolloin Kreml sekaantui konfliktiin *retorisesti*. Koska oikeutusoperaatio oli kumulatiivinen kokonaisuus alkaen ukrainalaisosapuolten toimien tarkoitushakuisista tulkinnoista ja täydentyen jatkotapahtumista johdetulla retoriikalla, myös analyysikehyks on kronologinen. Asetelmalla havainnollistuu oikeutuksen vuorovaikutteinen ja progressiivinen luonne; millaisella retoriikalla Kreml reagoi kuhunkin tapahtumaan ja keskeisten toimijoiden kannanottoihin, miten se vaikutti tapahtumien jatkoon ja edisti Krimin anastusta puoltavan geopoliittisen mielikuvan kasaamista. Oikeutuskampanjan sisältöön pureudutaan diskursiivis-retorisen geopolitiikan luennalla, jonka seuraavaksi määrittelen.

Päätäjien julkilausumat ovat harkittuja tekoja, joissa jokaisella liikkeellä pyritään edistämään tavoitteita (Hart 2004, 80). Asiaita merkityksellistetään valikoidulla kielellä tuottaen rajattua todellisuuskäsitystä, jonka yleisön halutaan omaksuvan (ks. Austin 1962, 94–107). Ihmisen kielen rajat ovat hänen maailmansa rajat, kuten Ludwig Wittgenstein (1961, 68) kiteyttää. Geopolitiikan viitekehyksestä tarkasteltuna päättäjät tuottavat puheissaan valikoidua geopoliittista maailmankuvaa, kuten käsityksiä maantieteen, toimijoiden ja väestöjen välisestä suhteesta – tai suhteen laadun muuttumisesta. Yleensä prosessissa uusinnetaan kohdeyleisöjen hyväksymiä käsityksiä, mutta niitä myös muovataan paitsi palvelemaan valittua agenda, vastaamaan muuttuvaa poliittista todellisuutta. Eritoten alueellisten konfliktien tai poikkeustilanteiden yhteydessä toimijoilla on pelivaroja muokata vallitsevia käsityksiä, joiden hyväksyttämällä voidaan tähdätä toiminta-alttiuden luomiseen (ks. Perelman 1996, 19) maantieteeseen sidonnaiselle toiminnalle, ääritapauksessa sotimiselle. Irakin invaasiota edelsivät terroristidemonin heijastaminen Lähi-idän kartalle sekä sitä kurittamaan ryhtyvän liittouman muodostus. Merkittävästä ei-sotilaallisesta esimerkistä käy toisen maailmansodan jälkeisen Saksan länsiosien lohkaus ja lännen kollektiiviin integrointi geopolitiittisen mieli-kuvaoperaation onnistuttua (Jackson 2006).

Näin geopolitiittisen maailmankuvan rakentaminen tapahtuu integroivien ja hajaannusta kylvävien ideoiden tuottamisen kautta, millä päättäjät edistävät pohjimmiltaan *meidän* tilan kontrollointia tai *muille* kuuluvien tilojen haltuunottoa (Ahtamo 2020). Maantieteeseen sidonnaista toimintaa edeltävä järjely, mobilisointi ja oikeutus ilmenevät Gearoid Ó Tuathailn ja John Agnewin mukaan (1992, 191) valtiojohdon diskurssissa. Kyseessä on kielenkäytön makrotason kategoria käsittäen tietyn ideakokonaisuuden esiintymisen julkilausumien laajassa skaalassa.

Kuitenkin diskursiivinen tarkastelu on metodina liian väljä, jos tarkoituksena on selvittää julkilausumien suostuttelupotentiaalia. Diskurssien erittely ei vielä sinänsä selitä, miksi myös vaihtoehtoisille käsityksille altistunut yleisö niitä hyväksyisi, vaikka niillä operointi soveltuukin laajojen vallankäytön prosessien etäältä tarkasteluun. Tarkemmin katsottuna diskurssit koostuvat pienemmistä merkityskokonaisuuksista, joihin nivoutuu sanoman vakuuttavuuteen vaikuttava retorisuuskin. Tutkimusmetodologiana retoriikkaa on kehitetty julkilausumien suostutteluvoiman tarkasteluun jo antiikin Kreikan ajoilta ja se soveltuu hyvin geopolitiikan tutkimukseen, kuten Pekka Korhonen (2003, 10–11) argumentoi (ks. myös Harle & Moisio 2003).

Julkilausumien retorisuutta tarkastellaan suhteessa reetorin kohdeyleisön identiteettiin, sillä kuten Chaïm Perelman kuvaa (1996, 16, 28), esitys on sovitettu ”henkisesti kohdatulle” yleisölle. Puhuja luo suhteen kuulijoihin identifioimalla heidät itseensä ja heidän intressinsä omiinsa, jolloin suostuttelu tapahtuu erilaisin samaistuksin ja puhujan toiveet siirtyvät kuuli-

joiden mielipiteiksi, kuten Kenneth Burke määrittää (1969, 46, 57). Vakuuttamisessa tarjottu käsitys saadaan näyttämään tutulta, mutta suostuttelu koostuu myös kirjosta yleisösidonnaisia tekniikoita. Suostuttelussa erilaiset asiat linkitetään toisiinsa (ibid., 20–21), herätetään kuuli-joissa toivottuja tunteita, todistellaan argumentein, joita vastaanottajat voisivat hyväksyä ja asiat esitetään (suur)narratiivein, jolloin aikajanelle sijoitetut tapahtumat, toimijoiden luonnehdinta, yksityiskohdat ja draaman elementit liikuttavat yleisöä tiettyyn reaktioon (Hart 2004, 81–82, 88–91). Suostuttelu on myös ikään kuin neuvottelua: reetori suhteuttaa väitteet yleisön uskomuksiin, oletuksiin, kokemuksiin ja tunteisiin tarkoituksenaan tehdä ne ”järkeenkäyviksi”. Eritoten ajallisuus on retoriikan tutkimisessa keskeistä, sillä suostuttelussa nojataan akuuttien asioiden tärkeyteen ja käytännöllisiin ehdotuksiin, jotka yleisön on helppo tunnistaa järkeviksi. (ibid., 79, 81.) Näin retoriikan analyysi kohdistuu konkreettiselle mikrotasolle eli esiintymiskontekstissaan tuotettuihin lauseisiin ja sanoihin, joilla päättäjät muodostavat palapelinomaisesti geopoliittisen mielikuvan.

Diskursiivis-retorinen geopolitiikan luenta yhdistää käytännön toimien legitimoinnin mikro- ja makrotason tarkastelun. Yhtäältä tulkintakulmalla valotetaan kunkin oikeutusoperaation ainutlaatuisuutta, kuten esiintymiskontekstia, suhdetta käytännön toimiin, retoriikan ja sen tuottamistavan yksityiskohtaisuutta sekä oikeutuksessa rakennetun geopolitiittisen mielikuvan suostuttelupotentiaalia kohdeyleisöihin nähden. Toisaalta mikrotason analyysin kautta hahmottuvassa oikeutuskokonaisuudessa voi havaita säännönmukaisuutta, kuten retoristen elementtien jakautumisen diskursiivisiin kategorioihin. Näin oikeutuksessa käytetyt kielelliset resurssit voidaan kiteyttää abstrahoituun muotoon, mikä muodostaa vertailupohjan vastaavien operaatioiden tarkastelulle. Tässä tapauksessa metodin kautta lisätään ymmärrystä siitä, millaista kielellistä vallankäyttöä Venäjän hallinto harjoitti erityisesti vallatessaan Krimia ja mitkä diskursiiviset rakenteet ilmentävät Kremlin oikeutusta yleisesti.

Tapahtumat Kremlin retoriikan muutoksen taustalla

Kun Viktor Janukovyts hylkäsi 21.11.2013 EU:n kanssa neuvottelemansa assosiaatio- ja vapaakauppasopimuksen, alkoivat protestit Kiovan Maidanilla. ”Euromaidan” laajeni päivissä maan länsi- ja keskiosiin arviolta 300 000 mielenosoittajan voimin. Joulukuun ensimmäisenä noin puoli miljoonaa kapinoitsijaa kerääntyi Kiovaan, Leninin patsas kumottiin ja poliisi käytti voimakeinoja. Eskaloituminen alkoi 16.1.2014 parlamentin säädettyä lakeja, jotka mahdollistivat pitkät vankilatuomiot levottomuuksien järjestäjille. Vastareaktiot kärjistyivät väkivallan ja ensimmäisen protestoitajan kuolema 22.1. voimisti kapinan vallankumousliikkeeksi. Aseistautuneet protestoitajat valtasivat Volynian alueen sekä Lvivin ja Ternopilin kaupunkien hallintorakennuksia ja anastivat asevarastojen kalustoa, jolla varustivat myös Maidanin mielenosoittajia. 15 poliisia ja 77 kapinoitsijaa menehtyi 20.2. mennessä. Seuraavana päivänä Janukovyts ja opposition edustajat Arseni Jatsenjok, Vitali Klytško ja Oleg Tjagnibok solmivat sopimuksen todistajinaan Saksan, Ranskan ja Puolan ulkoministerit sekä Venäjän edustaja. Janukovytsin tuli allekirjoittaa 48 tunnissa lakiehdotus, joka palauttaisi vuoden 2004 perustuslain. Perustettaisiin presidentin valtaa rajoittava hallitus, mitä seuraisivat presidentinvaalit. Myös konfliktin päättämiskeinot määriteltiin. Kun oppositioedustajat esittelivät sopimusta Maidanilla, ei se kapinallisille kelvannut. Janukovyts pakeni vallasta syöstynä saman päivän aikana. (Sakwa 2015b, 68–73.)

Levadan kyselyissä (26.2.2014) venäläisenemmistön suhtautuminen Ukrainan tapahtumiin muuttui joulukuusta helmikuun puoliväliin tullessa neutraalista närkästykseen, mutta

65 % vastanneista ei suosinut Janukovytsin hallintoa eikä mielenosoittajakaan. Samaisella aikavälillä Kreml kehysti kriisin Ukrainan sisäiseksi asiaksi ja painotti etäistä ja maltillista suhtautumistaan siihen (Strycharz 2020, 5). Kuitenkin vallankumouksen kynnyksellä tapahtunut kärjistyminen laajensi sisäpoliittisen yhteenoton kansainväliseksi konfliktiksi (Unikaitė-Jakuntavičienė & Matulkaitė 2017, 300–301), sillä Kreml ja länsijohtajat ajautuivat kiistaan osapuolten ja tapahtumien luonteesta. Valkoisen talon tiedote sisälsi selvän tulkinnan syllisestä:

Olemme raivoissamme kuvista, joissa Ukrainan turvallisuusjoukot ampuvat automaattiseilla kansalaisia. Kehotamme presidentti Janukovytsia vetämään välittömästi turvallisuusjoukkonsa pois Kiovan keskustasta ja kunnioittamaan oikeutta rauhanomaiseen protestointiin, ja kehotamme mielenosoittajia ilmaisemaan asiansa rauhanomaisesti. (Office of the Press Secretary 20.2.2014.)

Ulkoministeri John Kerry (20.2.2014) yhtyi kuvaukseen ja kehotti Janukovytsia perustamaan opposition kanssa väliaikaishallinnon tuottaen Washingtonille tyypillistä opposition valtaantäpääsyä edistävää retoriikkaa (ks. Tsygankov 2009, 7). Lavrov puolestaan syytti (20.2.2014) länttä osapuolten ja tapahtumien valikoivasta kehystämisestä ja esitti päinvastaisen tilannekuvan. Žirinovskin ja Zjuganovin kuukausia aiemmin aloittamaan kielenkäyttöön yhtyen (Strycharz 2020) ulkoministeri nimesi (20.2.2014) mielenosoittajat radikaaleiksi, ekstremisteiksi ja antisemitisteiksi, joiden vastapainona oli hyveellinen hallinto:

Ei autojen tuhopoltoja, ei poliisin päälle viskottuja polttopulloja, ei murhia, joita tehtiin ekstremistien valtaamissa ”Alueiden Puolueen” tiloissa ole kommentoitu [...] Vaiti pysytään eri Ukrainan alueiden kuvernööreihin kohdistetusta väkivallasta, faktoista liittyen ”onnistuneisiin” yrityksiin kaapata asevarastot. Vain hallitusosapuolta kehoitetaan lopettamaan väkivallan kohdistamista ”ilmeisen rauhanomaisiin mielenosoittajiin” [...] Ukrainan hallitus ja presidentti ovat jo useamman kerran osoittaneet hyvää tahtoa ehdottaen kompromissia, sopivat Maidanilla vangittujen vapauttamisesta vastineeksi hallintorakennusten vapauttamisesta. Hallitus on toteuttanut oman osuuden sopimuksesta, oppositio sen sijaan repi sen. [...] Oppositio ei voi tai ei halua erottautua ekstremisteistä, mutta meidän läntiset kumppanimme Euroopassa ja Yhdysvalloissa vierittävät koko syyllisyyden Ukrainan viranomaisille eivätkä määrittele ekstremistien toimia asianmukaisesti. [...] ukrainalaisten tulee selvittää asiat itse, oman perustuslakinsa puitteissa, ilman pakottavien ehdotuksien hyväksymistä. (Lavrov 20.2.2014.)

Kannatuksen saaminen ulkomaisiin konflikteihin sekaantumiselle edellyttää pahan vihollisen ja asiallisten interventioerusteiden artikulointia toteutuen osapuolten nimeämisillä ja toimien juonenomaisella selittämisellä, millä vaikutetaan tapahtumien jatkuon (Kuusisto 1998, 603, 606). Lavrov rakensi käsitystä järjestystä ylläpitävästä hallinnosta, joka oli jäämässä kaaosta aiheuttavan pahan toimijan uhriksi. Pahaa tuottavia narratiivinkatkelmia olivat raakuuksia ja laittomuuksia tekevät ääriryhmät, opposition epäluotettavuus neuvottelukumppanina ja linkki radikaaleihin sekä lännen tarkoitushakuiset tulkinnat ja painostus väliaikaishallinnon perustamiseen. Niiden kautta muodostui hatara mielikuva eri tasoin linkittyvästä muukalaiskollektiivista, joka ikään kuin kontrolloi rasistisia väkivaltaryhmiä. *Hyvän* narratiivinkatkelmia olivat vastuullinen ja reilu Janukovytsin hallinto, ukrainalaiset

kohtalonsa päättäjinä ja juridisten normien ehdottomuus konfliktin päättämisessä. Puheen tyyli, kuten etäisiksi kuvatut ”meidän läntiset kumppanimme”, ilmentää retoriikan kohdistuneen kotiyleisölle. Kaiken kaikkiaan sitaattiin kiteytyy argumentatiivinen pohja, johon Kreml ankkuroi jatkotapahtumista johtamansa retoriikan – Ukrainan valtiollinen tila tulee säilymään järjestyksen hallinnassa tai romahtaa kaaoksen valtaan.

Päästyään valtaan uusi hallinto erotti Janukovytsin (BBC 22.2.2014), muttei noudattanut perustuslain virkasyyteartiklan proseduuria (Biersack & O’Lear 2014, 264; Sakwa 2015b, 76). Janukovyts piti toimea laittomana kaappauksena verraten sitä natsien nousuun 1930-luvun Saksassa eikä suostunut eroamaan (BBC 22.2.2014). Kumousta tukevat länsijohtajat tunnustivat uuden hallinnon, minkä Kreml näki Ukrainan perustuslain vastaisena kaappauksena (Tsygankov 2014, 193). Dmitri Medvedev väitti (24.2.2014), ettei hallintoa ole ja viittasi länsijohtajien lukeneen väärää perustuslakeja pitäessään aseellisen kapinan tuloksena valtaan nousseita legitiimeinä.

Uusi parlamentti, *Verhovna Rada*, äänesti 23.2. ukrainan asettamisesta ainoaksi viralliseksi kieleksi ja kumosi vuoden 2012 lain, joka puolsi rinnakkaisen asiointikielen käyttöönnoton alueilla, joiden väestöstä 10 %:lla on muu äidinkieli kuin ukraina. 27 hallintoalueesta 13 oli virallistanut venäjän. (Sakwa 2015b, 54–55.) Vuosien 2006–2007 tutkimuksissa 52 % kansalaisista piti ukrainaa ja 25,7 % venäjää äidinkielenään. Uudemmissa kyselyissä venäjää työkielenään käyttäviä on 27,5 miljoonaa ja 80 % väestöstä osaa sitä sujuvasti. (Marples 2015, 10–11.) On myös arvioita, että vain 38 % Ukrainan asukkaista käyttää ukrainaa arkielämässä (Heiskanen 6.3.2014).

Sotatoimen oikeutus alkaa

Kielilaki tarjosi Kremlille merkittävän retorisen potentiaalin. Sen lisäksi että Lavrov (25.2.2014) tarttui Janukovytsin ja opposition välisen sopimuksen laiminlyöntiin, tulkitsi hän kielilain tarkoittavan venäjänkielisten ja muiden vähemmistöjen perusoikeuksien epäämistä. Medvedev ja Lavrov tuottivat nyt juridisia narratiiveja koostuen laittomasta vallankaappauksesta, sitä edeltäneestä sopimusrikkeestä sekä vähemmistöjä syrjivän kielilain asetuksesta. Näin luotiin käsitys Ukrainasta anarkiaan vajonneena maantieteellisenä tilana, jossa ”barbaarit” polkivat ihmisoikeuksia. Ulkoministeri aloitti (ibid.) myös tulevan miehityksen oikeutusretoriikan kulmakiven, turvallistavan narratiivin tuottamisen: ”nyt radikaalit uhkaavat ’vaelttaa’ niille valtion alueille, jotka ilmaisevat erimielisyytensä opposition käyttämiä metodeja kohtaan”.

Vihjatesaansa venäjänkielisten kohtaaman epäoikeudenmukaisuuden lisäksi fyysisen uhan mahdollisuuteen, ulkoministeri hahmotteli skenaarion, jossa sotatoimi olisi perusteltavissa viattomiin kohdistuvan hyökkäyksen estämisenä. Barry Buzan, Ole Wæver ja Jaap de Wilde kuvaavat (1998, 21, 23–26) *turvallistamisliikkeen* puhetekona, jossa rakennetaan käsitystä eksistentiaalisesta uhkatilanteesta ja oikeutetaan sen ehkäisevät poikkeustoimet. Turvallistaminen onnistuu, jos yleisö omaksuu uhkakuvan ja normeista vapautetun torjuntapolitiikan riippumatta turvallisuusuhan todellisuudesta (ibid.). Kreml representoi juridisella retorikallaan järjestystä ylläpitävän valtiovallan hävinneen Ukrainan maaperältä, mikä tarkoitti myös alueen väestön oikeuksien takaajan ja fyysisen suojelijan kuvitteellista katoamista. Turvallistamalla venäjänkieliset ja venäläiset alttiiksi väkivaltaisten ääriyhmien hyökkäykselle, Venäjän hallinto esitti kotiyleisölleen retorisen kysymyksen: kenen puolustusvastuulla nämä maanmiehemme ovat?

Uhkakuva sovitettiin virallisiin toimintakriteereihin. Ulkopoliittisen konseptin mukaan Venäjän hallinnon tulee ”puolustaa ulkomailla asuvien Venäjän kansalaisten ja maanmiesten oikeuksia ja laillisia intressejä” (Venäjän presidentin hallinto 15.7.2008). Sotilasdoktriinissa määritellään asevoimien ja muiden joukkojen rauhanajan tärkeimmiksi tehtäviksi: ”Venäjän federaation kansalaisten puolustaminen Venäjän federaation rajojen ulkopuolella heihin kohdistuvalta aseelliselta hyökkäykseltä” (ibid. 5.2.2010). Ilmeisenä pyrkimyksenä oli myös kannustaa Itä-Ukrainan venäläisiä ja venäjänkielisiä mellakoimaan uutta hallintoaan vastaan osoittaen heille Venäjän hallinnon tukea.

Venäjänkielisten enemmistöstä koostuvissa Krimin ja Itä-Ukrainan kaupungeissa (Sakwa 2015b, 25) kielilaista ei pidetty. Sevastopolissa venäjämieliset protestoivat lakia vaatien Krimille oikeutta päättää asioistaan (Pajunen 27.2.2014; Rossiija24 25.2.2014a). Simferopolissa Krimin parlamenttirakennuksen edustalla mieltä osoittivat venäjämielisten lisäksi tataarit, jotka vaativat Krimin säilymistä Ukrainan osana. Ryhmät ottivat yhteen. (Rossija24 26.2.2014a; 27.2.2014a.) Presidentin tehtävää hoitanut Oleksandr Turtšynov reagoi protesteihin 28.2. kieltäytyen allekirjoittamasta kielilakia, mutta Krimin miehitys oli silloin jo käynnissä (Sakwa 2015b, 76–77).

Aamulla 27.2. niemimaalle ilmestyi vihreäuniformuisia sotilaita, joilla ei ollut tunnusmerkkejä, mutta kehittyneet aseet. ”Hiljaiset gentlemannit” tai ”pienet vihreät miehet” piirittivät Ukrainan sotalaitteistot ja valtasivat Simferopolin lentokentän sekä hallintorakennuksia. Ukrainan varuskunnat antautuivat taisteluita ja rauhallisesti toimineet sotilaat työntyivät poliisiin ja turvallisuuspalvelun tiloihin. Paikallisina vapaaehtoisina esittäytyneet Venäjän erikoisjoukot saivat laajan paikallisväestön tuen. (Biersack & O’Lear 2014, 249; Galeotti 2015, 159–160; Sakwa 2015b, 82.)

Krimin parlamentin puheenjohtaja Vladimir Konstantinov kieltäytyi tunnustamasta Ukrainan uutta hallintoa ja vallatussa rakennuksessa äänestettiin vajaalla edustajamäärällä niemimaan pääministeriksi Sergei Aksjonov. Proseduuri oli Ukrainan lain vastainen. Krimin johto vaati niemimaalle autonomiaa. (Biersack & O’Lear 2014, 250; Katchanovski 2015, 86.) Niemimaan sotavoimien, poliisin ja turvallisuuspalvelun johtajaksi julistautunut Aksjonov vetosi lausunnossaan Venäjän presidenttiin rauhan varmistamiseksi Krimillä (Lewis, Traynor & Harding 28.2.2014).

Kreml ei kommentoinut tapahtumia, mutta suostuttelua ylläpitivät media ja rivipoliitikot. Rossiija24-kanavan uutisointi (25–28.2.2014) sisälsi yksityiskohtia ja symboliikkaa, joilla kotiyleisöä samaistettiin Ukrainan venäläisiin empatiaa herättäen. Kuviin päätyivät Krimin ja Itä-Ukrainan hallintorakennusten salkoihin vedetyt Venäjän liput ja toisen maailmansodan voittoa symboloivat Yrjön nauhat, joita pitivät uutta hallintoaan vastustavat ihmisjoukot huutaen ”Venäjä, Venäjä” -mantraa. Haastatellut pyysivät Venäjän apua ja toivoivat pääsevänsä valtion hallinnon piiriin. Utissisältö esitettiin rauhallisesti, mutta otsikoitiin dramaattisesti. Vaikka tarvetta interventiolle ei suoranaisesti esitetty, skenaario enteili pahaa. Ruuduilla näytettiin aseettomien amatööriryhmien tienvälontapisteitä ja kerrottiin hallintorakennusten päätyemisestä itsepuolustusryhmien hallintaan. Mainittiin kuitenkin lentokenttien päätyneen joukoille, jotka eivät silminnähdessä kantaneet aseita ensi kertaa, mutteivät paljastaneet taustansa. Duuman rivipoliitikot ehdottivat lakia, joka sallisi halukkaille ukrainalaisille Venäjän kansalaisuuden. (Rossija24 25.2.2014a; 25.2.2014b; 26.2.2014a; 26.2.2014b; 26.2.2014c; 27.2.2014a; 27.2.2014b; 27.2.2014c; 27.2.2014d; 28.2.2014.)

Kansalaisuuden myöntöpuheet vahvistivat uhkakuvaa vihjaamalla pakolaisaaltoon, mitä media ruokki uutisoimalla krimiläisten saapumista Venäjän konsulaattiin turvapaikkaa anoen

(Lenta 27.2.2014a). Oikeudenmukainen Venäjä -puolue ehdotti kansalaisuuden myöntöä nopeuttavaa lakia (Lenta 27.2.2014b). Massamyönnot olisivat lisänneet nopeasti *de jure* puolustettavien määrää. Kreml käytti ”passiensä puolustamista” interventioverukkeenaan Georgiaan, mutta Krimin tapauksessa passeihin ei viitattu. Kuten Jeffrey Mankoff huomioi (2014, 64), Kremlin määritelmä venäläisistä oli joustava, mikä maksimoi suojeltavien määrän.

Tieto miehityksestä levisi nopeasti. Barack Obama (28.2.2014) tuomitsi sen Ukrainan suvereniteetin loukkauksena ja kansainvälisen oikeuden vastaisena, vihjasi sanktioista ja antoi tukensa Ukrainan hallinnolle. Vaikka Venäjän valtamedia kuvasi Krimin kohteet kaapanneet itsepuolustusryhminä, uutisoitiin (Kommersant 28.2.2014; Lenta 28.2.2014) myös ukrainalaispoliitikkojen väitteet Venäjän erikoisjoukkojen toimista. Kotiyleisöllä oli mahdollisuus päätellä hallintonsa interventio.

Turvallistaminen kulminoituu

Maaliskuun ensimmäisenä Kreml julkaisi Putinin (1.3.2014) vetoamuksen liittoneuvostolle, jossa hän anoi Ukrainan poikkeustilasta johtuvaan Venäjän kansalaisten ja maanmiesten hengenvaaraan nojaten puoltoa asevoimien käytölle Ukrainassa, kunnes se yhteiskuntapoliittisesti normalisoituu. Mandaatti myönnettiin (Rossija24 1.3.2014a). Kyseessä oli sotilasdoktriinin interventio-kriteeriin nojaava asevoimien käyttöönoton näytösproseduuri, jossa Ukrainan kehystys poikkeustilana ja maanmiesten turvallistaminen tehtiin virallisesti korkeimmalta taholta. Uhkaahan ei todellisuudessa ollut, sillä Krim oli jo vallattu. Siirron järjestyksen tekivät alemman portaan päättäjät. Liittoneuvoston puheenjohtaja Valentina Matvijenko (ibid.) perusteli puoltoa mahdollisuudella suojata Krimin venäläisväestöä, jonka osuudeksi hän mainitsi 60 %. Hän myös vertasi tilannetta Yhdysvaltain koneiston käynnistymiseen uhan kohdatessa yksittäisiä amerikkalaisia (ibid.). Kremlin tiedottaja Dmitri Peskov totesi, ettei toimia ole kuitenkaan aloitettu, mutta niitä harkitaan tilanteen kehittyessä uhkaavaksi (Rossija24 1.3.2014b). Rivipoliitikot maalailivat selkeämpiä uhkakuvia, kritisoivat Obaman lausuntoja ja toimivat Putinin vetoamuksen ”kaikukoppina” (Rossija24 1.3.2014c). Media otsikoi Ukrainan armeijan mobilisointiaikeista (Rossija24 1.3.2014d; 1.3.2014e) näyttäen jo päiviä haastatteluja krimiläisten avunpyynnöistä ja toiveista päästä Venäjän hallinnon piiriin.

Turvallistaminen edisti kotiyleisön ja uhreina kuvattujen Ukrainan venäläisten samaistamista sekä ahdistuksen, pelon ja raivon nostattamista, mikä palveli suoritettujen miehityksen järjelyä ja virallisten joukkojen käyttöoptiota, jos Ukrainan johto olisi puolustanut Krimiä aseellisesti. Biersack ja O’Lear arvelevat (2014, 250–251) uuden hallinnon ohjeistaneen Krimin armeijajoukkojaan pidättäytymään hyökkäämästä venäläissotilaisiin estäen Georgia tapahtuneen skenaarion, jossa Kreml sai interventioverukkeen Georgian iskiessä Etelä-Ossetian separatistialueelle, jossa oli venäläissotilaita.

Viimein maaliskuun kolmantena Venäjän johtoporras perusteli invaasiotaan myöntämättä sitä suoranaisesti. Lavrov piti Genevessä YK:n ihmisoikeusneuvoston kokouksessa puheen, jossa turvallisti yhä järeämmin ja hyökkäsi länsijohtajien kritiikkiä vastaan. Aiemman tarinansa toistettuaan (Lavrov 3.3.2014) hän samaisti Ukrainan hallinnon ja ääriyhmät selkeämmin yhdeksi venäläisiä ja venäjänkielisiä tuhoamaan ryhtyväksi pahaksi:

Kiovan keskusta ja monet muut Länsi-Ukrainan kaupungit kaapattiin aseellisten nationalistiradikaalien toimesta äärimmäisiä, venäläisvastaisia ja antisemitistisiä iskulauseita käyttäen [...] Ukrainan parlamentti päätti rajoittaa vähemmistökieliä edustavien oikeuksia

[...] Vaaditaan venäjän kielen käytön rajoittamista ja sen rangaistavaksi asettamista, vastenmielisten poliittisten puolueiden kieltoa, puhdistuksen suorittamista. (Lavrov 3.3.2014.)

Koska uutta hallintoa ei voinut nimetä natsijohdoksi, Lavrov (3.3.2014) identifioi sen sellaiseksi toimijoiden (aiemmin määritetyt) ominaisuudet linkittäen. Ääriryhmät, jotka valtasivat ja polttivat hallintorakennuksia, pahoinpitelivät poliiseja, ryöstivät asevarastoja, nöyryyttivät virkamiehiä, vandalisoivat kirkkoja ja valmistautuivat rankaisemaan uuden hallinnon päätösten *vastustajia*, assosioituivat natsiksi *antisemitismsinä*, *venäläisvastaisuutensa* ja *nationalistiradikaaliutensa* kautta. Ja hallinto, joka jo Janukovytsin retoriikassa kaappasi vallan natsien tavoin, jakoi radikaalien agendan venäläisten ja venäjänkielisten hävittämisestä, mikä loi mielikuvan yhtenäisestä fasistikollektiivista. Kun suostuttelulogiikan uskottavuus riippuu kuulijakunnasta (Hart 2004, 81–82), tiettyjen järjeilytapojen käyttöönotto rajaa kohdeyleisöä. Paholaisen rooliin valittu natsivihollinen osoittaa, ettei Kreml kohdistanut suostutteluaan länsiyleisölle, jolle fasismien torjunta on “terroristeja kurittavaa maailmanpelastusretoriikkaa” vieraampaa. Valinta vetosi venäjänkielisen maailman syväkulttuuriseen identiteettiin. Natsit ovat voitonpäivää juhlistavalle sankarikansalle pahin Neuvostoliiton kukistama demoni. Lavrov (3.3.2014) muistuttaakin fasismien nujertamisen 70-vuosijuhlasta. Hänen lausuntoonsa ”natsit kaappasivat vallan ja hyökkäävät venäläisiä vastaan” kiteytyy ajatus, jolla voittajakansassa lietsottiin vihaa revanssia tarjoten. Puolustautuminen oli velvollisuus ja identiteettiä uusintava motiivi. Sotatoimen oikeutus edellyttää yleisön arvostamien traditioiden ja periaatteiden liittämistä tiettyihin tapahtumiin ja tekoihin (Kuusisto 1998, 606).

Lavrov integroi viholliskollektiivin ja *meidät* ominaisuuksien perusteella, mutta geopolitiittisesti ratkaisevaa oli näiden identifointi myös maantieteellisinä vastinpareina. Tässä maantieteellisessä asetelmassa Krim näyttäytyy *meidän* etulinjanamme, joka oli säästynyt toistaiseksi, mutta tarvitsi kollektiivin keskuksen, Kremlin varmistusta selviytyäkseen:

Tilanteessa, jossa vallitsi jatkuva ultranationalistien väkivallan uhka altistaen venäläiset ja koko venäjänkielisen väestön hengenvaaraan ja jossa heidän lailliset intressinsä olivat uhattuina, muodostivat ihmiset itsepuolustusjoukkoja, joiden on pitänyt jo estää Krimin hallintorakennusten voimakkaat valtausyritykset sekä aseiden ja ammusten tuonti niemimaalle. Tietoon on tullut uusien provokaatioiden valmistelut kohdistuen myös Ukrainan alueella sijaitsevaan Venäjän Mustanmeren laivastoon. Kyseisissä olosuhteissa tämän autonomisen tasavallan laillisesti valitut viranomaiset kääntyivät presidentti Putinin puoleen pyytäen apua rauhan palauttamiseksi Krimillä. (Lavrov 3.3.2014.)

Näin Kreml naamioi joukkojensa toiminnan krimiläisten itsepuolustusryhmien teoiksi ja ylläpitäessään uhkakuvaan pidatti option ”ennakoivalle puolustustoimelle”, joka voitiin toimittaa apuna ”autonomisen tasavallan laillisten toimijoiden” (laittomasti pääministeriksi asetetun Aksjonovin) pyynnöstä. Lavrov rakensi juridisia ja humanitaarisia perusteita viralliselle interventiolle, jolle Putin oli jo saanut liittoneuvostolta mandaatin. Ulkoministeri täsmensi (ibid.) vielä tärkeimmän perusteen mahdollisille toimille: ”Kyse on kansalaistemme ja maanmiestemme puolustamisesta, tärkeimmän ihmisoikeuden puolustamisesta – oikeudesta elämään.”

Lännen kritiikkiin Lavrov vastasi bumerangin lailla syyttäen (3.3.2014) sanktioilla uhkailijoita Ukrainan kriisin luomisesta geopolitiittisilla peleillään ja yllyttäessään ääriryhmiä väkivaltaiseen hallituksen kaatoon. Sanktioiden perusteita hän ei kuitenkaan kyseenalaistanut,

mikä on tulkittavissa sotatoimet myöntävänä eleenä, vaan siirsi huomion ”lännen suurempaan syyllisyyteen”.

Päivää myöhemmin Putin piti tiedotustilaisuuden, jossa suostutteli kotiyleisön ohella ukrainalaisia. Hän oli ymmärtävinään Maidanin protestoijia ja suhtautui myötätunnolla korruptioon kyllästyneisiin ukrainalaisiin, jotka olivat kärsineet itsenäistymisestään saakka huonoista hallituksista ja alueita hallitsevista oligarkeista sekä ”tottuneet siihen, että yhdet huijarit vaihdetaan toisiin huijareihin ja roistoihin” (Putin 4.3.2014). Kansalla oli hänen mukaansa luonnollinen halu muutokseen, mutta vallanvaihdosta ei saanut tehdä aseellisesti, koska se johti juridiset instituutiot hävittävään kaaokseen:

Miksi piti ryhtyä laittomiin perustuslain vastaisiin toimiin ja viedä valtio, vetää valtio siihen kaaokseen, jossa se on tänä päivänä? [...] jos jollekin on sallittua laiminlyödä kaikki [lait], niin tämä oikeus kuuluu myös kaikille muille ja kaaos alkaa. (Putin 4.3.2014.)

Analogiat toimivat suostuttelussa todellisuuden rakennetta luovina todistelukeinoina, joilla asiat saadaan näyttämään samankaltaisilta (Perelman 1996, 129–135). Putinin analoginen argumentti kuuluu: kun kerran Kiovassa asetettiin uudet standardit suorittamalla laitton ja aseellinen vallankaappaus, niin uudet standardit saivat olla myös krimiläisten käytössä. Väitteelleen relevanssia hän haki argumenttinsa perustaa eli laittoman kaappauksen tosiasiallisuutta täsmentäen:

Legitiimi presidentti, puhtaan juridisesti, on kiistattomasti vain Janukovyts. Ukrainan lain mukaan on kolme tapaa, kuinka presidentti menettää asemansa: kuolema, [...] hänen henkilökohtainen eroamisensa ja kolmanneksi – virkasyhte. [...] Siihen pitäisi osallistua perustuslakituoimioistuin, korkein oikeus, itse Rada. Se on monimutkainen, pitkä proseduuri. Tätä proseduuria ei noudatettu. Tästä syystä juridisesti katsoen kyse on kiistattomasta faktasta. (Putin 4.3.2014.)

Olkoonkin Janukovyts epäonnistunut presidentti ja huijari kuten edeltävät ja nykyiset hallitsijat, mutta Putin palautti hänelle kuvitteellisen vallan, sillä tarvitsi tätä oikeutuksessa. Kun Lavrov oli perustellut mahdollista asevoimien käyttöä Krimin johdon avunpyynnöllä, laajensi Putin (ibid.) argumenttia laillisen presidentin pyyntöön nojaten: ”meillä on suora vetoisuus virassa olevalta ja legitiimiltä, kuten jo sanoin, Ukrainan presidentti Janukovytsilta asevoimien käyttämiseksi Ukrainan kansalaisten elämän, vapauden ja terveyden suojelemiseksi”. Interventio olisi Putinin mukaan (ibid.) legitiimi ja kansainvälisen oikeuden mukainen, joskin hän toisteli, ettei voimankäytölle ollut sillä hetkellä tarvetta ja painotti ettei Venäjä tulisi koskaan kohdistamaan aseitaan itse veljeskansaan.

Putin muutti asetelman haalimalla Kremlin suojelun piiriin kaikki Ukrainan kansalaiset, millä viittasi epäsuorasti yhteiseen viholliseen. Tuon toimijan voimankäyttö kohdistuisi presidentin kuvauksessa lapsiin ja naisiin sekä tavallisiin työssäkäyviin, kuten insinööreihin ja tekniseen henkilöstöön, joita nationalistiradikaalit olivat polttaneet hallintorakennusten mukana elävältä Länsi-Ukrainassa (Putin 4.3.2014). Insinöörien maininta oli tärkeä yksityiskohta. Venäjällä ammattiin valmistuu lähes puoli miljoonaa opiskelijaa vuosittain ja titteli on yleinen myös Itä-Ukrainan Luhanskissa ja Donetskissa, joissa olivat ennen kriisiä maan suurimmat teollisuuskeskukset (Ayres 28.9.2014; Myers 17.9.2015). Näin Putin lietsoi pelkoa ja vihaa herättäen itäistä väestöä mellakoimaan Kremlin tuella:

Ja kun me näemme tällaista, niin ymmärrämme, mikä huolestuttaa Ukrainan kansalaisia. [...] Ja jos näemme, että tämä kaos alkaa itäisillä alueilla, jos ihmiset pyytävät apuamme ja virassa oleva legitiimi presidentti on jo virallisesti vedonnut meihin, niin me pidämme oikeuden käyttää kaikkia keinojamme näiden kansalaisten suojelemiseksi. Ja katsomme sen olevan täysin legitiimiä. (Putin 4.3.2014.)

Lavrovin tapaan Putin ei demonisoinut uutta hallintoa eksplisiittisesti, eikä väittänyt suoraan, että Kiova mobilisoi armeijaansa Krimille ja Itä-Ukrainaan. He käyttivät metonymiaa, jossa ”itään vaeltavat uusnatsit” assosioitiin hallinnon sotilaiksi. Putinilla tämä esiintyy tarinallisena analogiana Hitlerin valtaannoususta Ernst Röhm’n rynnäkköjoukkojen avulla (ibid.). Turvallistamisen kohdistaminen Itä-Ukrainaan viittaa Kremlin toiveikkuuteen Krimin skenaarion mahdollisuudesta.

Syventääkseen mielikuvaa Venäjän ja (itäisen) Ukrainan ykseydestä Putin piti puheenvuoron (ibid.) ”kollegansa saappaissa”. Janukovyts ei ollut kuulemma tyrmannyt EU-sopimusta, vaan halusi keskustella sen vaikutuksista, koska ei voinut nostaa energian hintaa eikä repiä taloussuhdetta kolmanneksen viennistä kattavaan Venäjään. Sopimus olisi tuhonnut koneiden viennin, koska länsi ei niitä ostaisi, ja siten kaatanut yhtiöitä työttömyyttä aiheuttaen. Siirto ei olisi palvellut kansallisia intressejä, ”Putinkovyts” totesi. Numeerisella retoriikalla todistellen (Hart 2004, 84) Putin esitti Ukrainan taloudelle elintärkeät Venäjä-intressit, joiden rinnalla Euromaidan näyttäytyi epärelevantilta, Janukovytsin väärinkäsittäneeltä reaktiolta. Venäjän ja Ukrainan integroinnin taustalla piirtyi mielikuva EU:n muukalaisuudesta.

Kun toimittaja kysyi olivatko Krimin kohteita vallanneet sotilaat Venäjän joukkoja, Putin (4.3.2014) katsoi lattiaan ja vastasi: ”ne olivat paikallisia itsepuolustusjoukkoja”. Ja kun toimittaja kommentoi univormujen muistuttaneen Venäjän armeijan asua, Putin näytti hermostuneen. Hän väitti, että vastaavia univormuja saa kaupoista ja käänsi huomion Kiovassa ammattimaisesti toimineiden protestojien varustukseen. Itse miehitykseen hän viittasi epäsuorasti, lieventävillä asianhaaroilla ja väheksymällä sen vakavuutta: ”Ihmiset tulivat, blokkasivat aseistetut yksiköt [...] ja sopivat niiden kanssa siitä, että heidän tulisi noudattaa alueella asuvan kansan vaatimuksia ja tahtoa [...] kukaan ei ampunut, ei ollut yhtään laukausta” (ibid.) Argumentin mukaan oli välttämätöntä tehdä minimaalinen rike, jolla estettiin dramaattisempi skenaario. ”Tällä tavoin Krimin jännittynyt tilanne, jonka suhteen oli optiona käyttää asevoimia, oli yksinkertaisesti poistettu”, Putin totesi (ibid.). Kun Krim oli jo hallussa, turvallistamista ei tarvinnut jatkaa. Invaasion vakavuuden vähättely ilmeni myös epäsuorassa suhteellistuksessa Washingtonin sotarikoksiin Lähi-Idässä ja Libyassa; Lavrovin tapaan Putin viittasi länteen suurempana rikollisena (ibid.).

Seuraavien päivien (7.–10.3.) kyselyissä 62 % vastanneista Venäjän kansalaisista käsitti Ukrainan olevan vailla legitiimiä hallintoa ja anarkian vallassa, 67 % piti kriisin kärjistymisen aiheuttajina äärikansallisia organisaatioita, 58 % kannatti Venäjän joukkojen lähettämistä Krimille ja muualle Ukrainaan, ja 43 % uskoi nationalistien uhkaamien Ukrainan venäläisten pelastuvan vain Venäjän armeijan toimilla (Levada 13.3.2014). Kreml oli saanut kotiyleisön tuen.

Lisäargumenttien vuoro

Krimin johto julisti vallan anastettuaan itsenäisyyttä, mutta päivien edetessä niemimaan poliitikkojen, aktivistien ja asukkaiden keskuudessa vahvistui toive Venäjän federaatioon

liittymisestä (Biersack & O’Lear 2014, 250). Krimin parlamentin ja Sevastopolin hallituksen 16.3. järjestämän kansanäänestyksen tulokseksi ilmoitettiin 97 % kannatus liittymiselle (Katchanovski 2015, 86). Viikkojen takaisessa kyselyssä kannatus oli 41 % (Dyczok 2015, 202). Venäjän tiedustelupalvelun vuotojen perusteella vain kolmannes äänesti, kun virallinen luku oli 85 % (Uehling 2015, 70). Kuitenkin Pew Centerin huhtikuun selvityksessä 91 % vastanneista krimiläisistä piti äänestystä vapaana ja oikeudenmukaisena (Katchanovski 2015, 86). Mieliopitutkimuksia tutkineet John O’Loughlin ja Gerard Toal argumentoivat (2019) liittymisen vastanneen krimiläisenemmistön tahtoa. Alueliitos sai Venäjällä 79 % kannatuksen (Levada 13.3.2014).

Kaksi päivää äänestyksestä Putin puhui (18.3.2014) Kremlissä seremoniaalisesti liittoneuvoston, duuman ja aluejohdon edessä. Vasta tässä vaiheessa otettiin käyttöön monien (esim. Biersack & O’Lear 2014) ensisijaiseksi assosioima oikeutusnarratiivi: Krim Venäjän historiallisena osana. Useiden Krimin venäläisyyttä korostavien väitteidensä lisäksi Putin (18.3.2014) tuomitsi Nikita Hruštšovin teon lahjoittaa Krim Ukrainalle laittomana ja järjettömänä. Siirto, jossa ”krimiläiset myytiin kuin säkki perunoita”, ja jossa ”ihmiset menivät nukkumaan yhdessä valtiossa herätäkseen toisessa”, ei ollut Neuvostoliitossa merkittävä, mutta sen romahdettua teko konkretisoitui auttamattomasti, hän lisäsi. Keinotekoisen separaation päätyminen huipentui Saksojen yhdistymisen analogiaan. Presidentin mukaan Krim oli ollut ja jää venäläiseksi, ukrainalaiseksi ja (äidinkielelleen virallisen aseman saavien) tataarien niemimaaksi. (ibid.) Fakta Katariina Suuren 1700-luvulla tekemästä Krimin valtauksesta tataareilta (Dyczok 2015, 202) loisti poissaolollaan.

Vaikka Putin (4.3.2014) oli kaksi viikkoa aiemmin vihjannut krimiläisten oikeuteen kohtalonsa määrittäjinä, hän vahvisti argumenttia kansanäänestystulokseen nojaten (Putin 18.3.2014). Putin tukeutui: 1) numeeriseen todisteluun viittaamalla äänestyslukuihin sekä venäläisten (1,5 milj.) ja venäjänkielisten (350 000) määrään Krimillä ja selitti luvuilla jopa tataareilta saatua kannatusta, 2) Ukrainan juridiset normit romuttaneeseen vallankaappaukseen, mikä salli vastaavat toimet aluetoimijoille, 3) YK:n tuomioistuimen päätelmään, jossa kansainvälinen oikeus sallii itsenäisyysjulistuksen, ja vertasi tilannetta Kosovon irtautumiseen Serbiasta. Kosovo-argumentissa länsi oli luonut ennakkotapauksen itsenäistymisille, joita keskushallinto ei puoltanut. (ibid.) Analogialla tähdättiin lännen kritiikin vaimentamiseen (ks. Rotaru 2019) ja uusinnettiin käsitystä tekopyhästä lännestä. Näin Putin sivuutti kansanäänestyksen luotettavuuden ja Krimin miehityksen.

Loppupuhe sisälsi tiivistelmän aiemmasta oikeutusretoriikasta sekä Ukrainan ja Venäjän integraation laajuuden todistelusta historialliseen siteeseen, ystävyyteen sekä talouden ja väestöjen riippuvuussuhteeseen vedoten (ibid.). Lopulta Putin vei oikeutuksensa geopolittisen kamppailun tasolle. Tavanomaista jyrkempi USA-kritiikki (tuomitsi imperialismiin, kansainvälisen oikeuden rikkeet ja petetyn Naton laajentumattomuuslupauksen) johdatti presidentin ydinteesiin:

Venäjän rajoittamispolitiikka, jota tehtiin 1700-, 1800- ja 1900-luvuilla, jatkuu myös tänä päivänä. Meitä yritetään jatkuvasti ajaa johonkin nurkkaan siitä, että meillä on riippumaton positio ja siitä, että puolustamme sitä; siitä, että kutsumme asioita omilla nimillään, emmekä ole tekopyhiä. Mutta kaikella on rajansa. Ja Ukrainan tapauksessa meidän läntiset kumppanimme ylittivät linjan, käyttäytyivät törkeästi, vastuuttomasti ja epäammattimaisesti. (Putin 18.3.2014.)

Tuottaessaan todellisuuden rakennetta luovan mallin (Perelman 1996, 122–128) lännen sortopolitiikan jatkuvuudesta, Putin (18.3.2014) liitti Ukrainan uuden hallinnon osaksi lännen tilallista muokalaista, jolta *meidän* krimiläisemme estivät Naton laajenemisen ja toivat voimaannuttavan geopoliittisen torjuntavoiton. Hän kiitti myös Kiinaa ja Intia puolueettomuudesta muodostaen hataran mielikuvan toimia tukevasta koalitiosta. Varsinaista tukea Kreml ei saanut, mutta Brasilia, Intia ja Kiina vetäytyivät Venäjän toimet tuomitsevista YK:n yleiskokouksen lauselmasta ja tuomitsivat Venäjän ulossulkuehdotuksen G20-yhteisöstä (Stuenkel 2014). Kolme päivää myöhemmin Putin (21.3.2014) allekirjoitti lait, joilla Krim ja Sevastopol liitettiin Venäjän federaation osaksi.

Johtopäätökset

Tämä tutkimus on antanut oman panoksensa Krimin valtauksen läpivientä käsittelevään keskusteluun valaisemalla Kremlin rakentaman oikeutusoperaation reaktiivista toteutusmuotoa ja sen suhdetta käytännön valtaustoimiin, oikeutuksessa käytettyjä kielellisiä resursseja sekä niiden kautta tuotetun sisällön geopoliittista luonnetta. Oikeutusoperaatiota tarkasteltiin akuutisti käynnistettynä suostuttelukampanjana, joka rakennettiin kontingentissa kontekstissa aluksi ukrainalaisosapuolten toimiin reagoivalla retoriikalla ja lopuksi Krimin liittämistä tukevalla lisäargumentaatiolla. Se oli kuukauden mittainen kampanja, jonka kuluessa Venäjän valtiojohto tuotti paitsi keskeisimmät anastusperusteet, esitti ne kohdeyleisöjensä kannalta vetovoimaisimpaan aikaan ja suoritti kampanjan varjolla niemimaan valtauksen. Vaikka taustalla olisikin ollut suunnitelma ja kannatuspotentiaalia ”operaatio Krimin” suorittamiseksi, on ilmeistä, että vasta ukrainalaisosapuolten luoma sisäinen konflikti muodosti Kremlin tarvitsemat olosuhteet sekä akuutin mandaatin junailulle että käytännön toimille. Krimin anastusta puoltava geopoliittinen mielikuva rakennettiin neljän diskurssin kautta: *juridinen, turvallistava, Venäjän ja Krimin historiallinen ykseys* sekä *Venäjää alistava tekopyhä länsi*, mitä havainnollistan vielä seuraavassa tiivistelmässä.

Kreml aloitti suostuttelunsa 20.2.2014 kotiolympialaisten päättyessä ja Ukrainan konfliktin väkivaltaisuuksien kärjistyessä, josta ammensi argumentatiivisen pohjan tulevalle retoriikalleen. Konfliktin päätöstä juridisten normien puitteissa painottaen ja Janukovytsin hallintoa suosien Kreml kuvasi Maidanin mielenosoittajat väkivaltaisina nationalistiradikaaleina, joista vastuussa oli oppositio ja näille tukensa antanut länsi. Muodostui mielikuva pahasta muokalaiskollektiivista, joka saattaisi syrjäyttää valtiollista järjestystä ylläpitävän Janukovytsin hallinnon ja viedä Ukrainan kaaokseen.

Tätä seurannut tapahtumaketju koostuen Janukovytsin ja opposition sopimuksen laiminlyönnistä, opposition vallankaappauksesta ja uuden parlamentin asettamasta kielilaista (21.–23.2.) tarjosi ratkaisevan tarttumapinnan retoriikan voimistamiselle, minkä Kreml käytti hyväksi tuottamalla sodan oikeutuksen elementtejä. Venäjän johto representoi tapahtumat ensin juridisella argumentaatiolla, jolla se loi käsityksen Ukrainasta anarkiaan vajonneena maantieteellisenä tilana, jossa ”barbaarit” polkivat ihmisoikeuksia, ja aloitti sitten turvallistavan retoriikan. Koska geopoliittisessa kuvitelmassa järjestystä ylläpitänyt valtiovalta oli hävinnyt Ukrainan maaperältä, tarkoitti se myös alueen väestön oikeuksien takaajan ja fyysisen suojelijan kuvitteellista katoamista. Raakalaiset veivät ukrainanvenäläisiltä ja venäjänkielisiltä oikeuden käyttää omaa äidinkieltään ja tulisivat vielä suorittamaan ”puhdistuksen”. Turvallistamalla maanmiehet alttiiksi ääriryhmien vainolle, Kreml vihjasi kohdeyleisölleen olevansa

vastuussa heidän puolustamisestaan. Kun käsitys alueen väestöstä valtiollisena entiteettinä oli romutettu, kollektiivien maantieteelliset rajat piirrettiin kulttuuri-identiteetin perusteella.

Samoihin aikoihin, kun Venäjän erikoisjoukot suorittivat miehityksen, valtionjohto, alemman portaan päättäjät ja valtionmedia naamioivat toiminnan krimiläisten itsepuolustusjoukkojen valmistautumisena läntisestä Ukrainasta tulevaan hyökkäykseen. Skenaario sovitettiin virallisiin interventiokriteereihin ja uhkakuva konkretisoitiin teatraalisesti Putinille myönnetyllä mandaatilla armeijan käytölle Ukrainassa. Vastakkainasettelua korostettiin Ukrainan uuden hallinnon epäsuoralla identifioinnilla natsidemonina, jonka armeijan muodostivat väkivaltaiset nationalistiradikaalit. Myös meidät, koti- ja krimiläisyleisö, integroitui yhtenäiseksi kollektiiviksi syväkulttuurisesti ja yhteisen uhan kautta samaistaen ja tuomalla esille krimiläisten (viranomaisten) avunpyyntöjä ja toiveita Venäjän hallinnon piiriin pääsystä. Ominaisuuksiensa ohella vastapuolet kuvattiin yhä selkeämmin maantieteellisinä vastinpareina. Geopoliittisessa mielikuvassa Krim oli meidän etulinjamme, joka oli toistaiseksi säästynyt, mutta tarvitsi kollektiivimme keskuksen, Kremlin varmistusta selviytyäkseen.

Miehitys suoritettiin vain kaksi päivää turvallistamisen aloittamisesta. Turvallistava ja juridinen retoriikka jatkui intensiivisenä noin viikon miehityksestä, kunnes Putin mainitsi krimiläisten itsepuolustusjoukkojen poistaneen uhan. Oletettavasti Kreml yritti piilotella toimiaan odottaessaan kannatuksen kasvua. Tässä suhteessa kannatuksen varmistus laahasi sotatoimien perässä. Seuraavaksi Putin keskittyi ”vaurioiden minimoimiseen” ja tuotti kuvitelmaa Venäjän ja Ukrainan korvaamattomasta integraatiosta. Toisaalta turvallistava retoriikka jatkui vielä itäisen Ukrainan osalta viitaten Kremlin ylläpitämään optioon Krimin kaltaisen skenaarion toteuttamisesta.

Krimin kansanäänestyksen jälkeen suostuttelukampanjan painopiste siirtyi Krimiä ja Venäjää integroivien käsitysten tuottamiseen historiallisen ykseyden ja juridisen retoriikan kautta. Mielikuvassa keinoitekoinen separaatio oli päättynyt juhlalliseen jälleenyhdistymiseen. Krimin liittämishetkellä Putin palautti lännelle ensisijaisen vastustajan aseman ja vei oikeutuksen geopoliittisen kamppailun kontekstiin. Krimin alueliitos oli ikään kuin Kremlin torjuntavoitto; Venäjää systemaattisesti sortavan lännen tämänkertainen ekspansiohanke oli estetty.

Vaikka maanmiesten turvallistaminen ja puolustajan roolissa esiintyminen vetosivat kohderyhmiin jo sinänsä, Kremlille oli erityisen tärkeää, että se sai rakennettua kuvitelman, jossa geopoliittinen operaatio näyttäytyi myös juridisesti oikeutetulta.

Helmikuun 2022 suurinvaasio Ukrainaan näyttäytyi ensin Itä-Ukrainan valtausprojektin loppuunsaattamiselta, mille Kreml oli hakenut perusteita pakottamalla lännen akuuttiin vastakkainasetteluun ja kehystämällä Naton laajenemismahdollisuudesta eksistentiaalisen uhan ja sitä kautta ajankohtaisen puolustautumisverukkeen. Turvallistaminen kohdistui myös Ukrainan väitettyyn ”natsihallintoon”. Oikeutuksen mittakaava saattoi vielä riittää kannatuksen varmistamiselle Itä-Ukrainan separatistialueiden ”pelastamisen” suhteen, mutta Putinin järjetön, Kremlin omien intressien vastainen täyshyökkäys Ukrainaan teki legitimoinnista mahdottoman. Kun laskelmoiva Putin lähti pelaamaan ”venäläistä rulettia”, hän lähti peliin patruunoita säästelemättä. Ilmassa leijuu vuoden 1905 kaltainen vallankumous.

Lähteet

- Ahtamo, Valtteri (2020), *Venäjä osana maailmanhistorian geopolittisia prosesseja: operaatio Krim, geopolitiikka Dostojevski ja joustavien geopolityjen maailma*. Maisterintutkielma, Jyväskylän yliopisto. <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/73212>
- Ambrosio, Thomas (2016), The rhetoric of irredentism: The Russian Federation's perception management campaign and the annexation of Crimea. – *Small Wars & Insurgencies* 27:3, 467–490. <https://doi.org/10.1080/09592318.2016.1151653>
- Austin, John (1962), *How to do things with words*. London: Oxford University Press.
- Ayres, Sabra (28.9.2014), Amid staggering destruction, eastern Ukraine looks to rebuild. *Aljazeera*. <http://america.aljazeera.com/articles/2014/9/28/east-ukraine-reconstruction.html> (Tarkistettu 5.11.2021).
- BBC (22.2.2014), Ukrainian MPs vote to oust President Yanukovich. <https://www.bbc.com/news/world-europe-26304842> (Tarkistettu 5.11.2021).
- Biersack, John & O'Lear, Shannon (2014), The geopolitics of Russia's annexation of Crimea: narratives, identity, silences, and energy. – *Eurasian Geography and Economics* 55:3, 247–269. <https://doi.org/10.1080/15387216.2014.985241>
- Burke, Kenneth (1969), *A rhetoric of motives*. Berkeley: University of California Press.
- Bush, George W. (29.1.2002), First (Official) Presidential State of the Union Address. <https://www.americanrhetoric.com/speeches/stateoftheunion2002.htm> (Tarkistettu 5.11.2021).
- Bush, George W. (12.9.2002). Speech to the United Nations General Assembly. <https://www.americanrhetoric.com/speeches/gwbushunitednations2002.htm> (Tarkistettu 5.11.2021).
- Bush, George W. (7.10.2002). Address to the Nation on the Threat of Iraq. <https://www.americanrhetoric.com/speeches/gwbushwariniraqcincinnati.htm> (Tarkistettu 5.11.2021).
- Bush, George W. (28.1.2003). Second Presidential State of the Union Address. <https://www.americanrhetoric.com/speeches/stateoftheunion2003.html> (Tarkistettu 5.11.2021).
- Bush, George W. (26.2.2003). Address on the Future of Iraq. <https://www.americanrhetoric.com/speeches/gwbushfutureofiraq2003.htm> (Tarkistettu 5.11.2021).
- Buzan, Barry, Wæver, Ole & de Wilde, Jaap (1998), *Security. A New Framework for Analysis*. London: Lynne Rienner Publishers.
- Carlisle, Rodney (2005), *Iraq War*. New York: Facts On File.
- Cohen, Saul (2015), *Geopolitics. The Geography of International Relations*. Maryland: Rowman & Littlefield.
- Deutsche Welle (15.3.2019), Vladimir Putin's 'Crimea effect' ebbs away 5 years on. <https://www.dw.com/en/vladimir-putins-crimea-effect-ebbs-away-5-years-on/a-47941002> (Tarkistettu 5.11.2021).
- Dodds, Klaus (2007), *Geopolitics: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Dyczok, Marta (2015), The Ukraine Story in Western Media. – *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives*. Ed. Agnieszka Pikulicka-Wilczewska & Richard Sakwa. Bristol: E-International Relations, 197–205.
- Galeotti, Mark (2015), Hybrid War' and 'Little Green Men': How It Works, and How It Doesn't. – *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives*. Ed. Agnieszka Pikulicka-Wilczewska & Richard Sakwa. Bristol: E-International Relations, 156–164.
- Götz, Elias (2015), It's geopolitics, stupid: explaining Russia's Ukraine policy. – *Global Affairs* 1:1, 3–10. <https://doi.org/10.1080/23340460.2015.960184>
- Harle, Vilho & Moisio, Sami (2003), Muuttuva geopolitiikka. Teoksessa Vilho Harle ja Sami Moisio (toim.), *Muuttuva geopolitiikka*. Helsinki: Gaudeamus, 7–16.
- Hart, Roderic (2004), *Modern rhetorical criticism*. Boston: Pearson/Allyn & Bacon
- Heiskanen, Heikki (6.3.2014), Asiantuntijat: Itäukrainalaiset eivät haikaile osaksi Venäjää. *Yle*. <https://yle.fi/uutiset/3-7124145> (Tarkistettu 5.11.2021).
- Hopf, Ted (2016), 'Crimea Is Ours': A Discursive History. – *International Relations* 30:2, 227–255. <https://doi.org/10.1177%2F0047117816645646>
- Jackson, Patrick (2006), *Civilizing the Enemy, German Reconstruction and the Invention of the West*. Ann Arbor: University of Michigan Press
- Katchanovski, Ivan (2015), Crimea: People and Territory Before and After Annexation. – *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives*. Ed. Agnieszka Pikulicka-Wilczewska &

- Richard Sakwa. Bristol: E-International Relations, 80–89.
- Kautilya (1915), *Arthashastra*. Bangalore: Government Press.
- Kerry, John (20.2.2014), Situation in Ukraine. <https://2009-2017.state.gov/secretary/remarks/2014/02/221855.htm> (Tarkistettu 5.11.2021).
- Kommersant (28.2.2014), Glava MVD Ukrainy Arsen Avakov obvinjajet Rossiju v vooružennom vtorženii. <https://www.kommersant.ru/doc/2418581?query=%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D0%B0> (Tarkistettu 5.11.2021).
- Korhonen, Pekka (2003), Aasiaksi nimetty tila. – *Kosmopolis : rauhan-, konfliktin- ja maailmanpolitiikan tutkimuksen aikakauslehti* 33:1, 9–37. <https://urn.fi/URN:NBN:fi:ELE-1022628>
- Kuusisto, Riikka (1998), Framing the Wars in the Gulf and in Bosnia: The Rhetorical Definitions of the Western Power Leaders in Action. – *Journal of Peace Research* 35:5, 603–620. <https://www.jstor.org/stable/425701>
- Lavrov, Sergei (20.2.2014), Vystuplenije i otvety na voprosy SMI Ministra inostrannyh del Rossii S.V. Lavrova v hode sovmestnoi press-konferentsii po itogam peregovorov s Ministrom inostrannyh del Iraka H.Zibari, g. Bagdad, 20 fevralja 2014 goda. http://www.mid.ru/press_service/minister_speeches/asset_publisher/7OvQR5KJWVmR/content/id/74246 (Tarkistettu 5.11.2021).
- Lavrov, Sergei (25.2.2014), Vystuplenije i otvety na voprosy SMI Ministra inostrannyh del Rossii S.V.Lavrova v hode sovmestnoi press-konferentsii po itogam peregovorov s Ministrom inostrannyh del Ljuksemburga Ž.Asselbornom, Moskva, 25 fevralja 2014 goda. http://www.mid.ru/press_service/minister_speeches/asset_publisher/7OvQR5KJWVmR/content/id/73790 (Tarkistettu 5.11.2021).
- Lavrov, Sergei (3.3.2014), Vystuplenije Ministra inostrannyh del Rossii S.V.Lavrova v hode segmen-ta vysokogo urovnja 25-i sessii Soveta OON po pravam čeloveka, Ženeva, 3 marta 2014 goda. http://www.mid.ru/press_service/minister_speeches/-/asset_publisher/7OvQR5KJWVmR/content/id/72642 (Tarkistettu 5.11.2021).
- Leichtova, Magdalena B. (2016), Why Crimea was Always Ours: Legitimacy Building in Russia in the Wake of the Crisis in Ukraine and the Annexation of Crimea. – *Russian Politics* 1:3, 291–315. <https://doi.org/10.1163/2451-8921-00103004>
- Lenta (27.2.2014a), Krymtšane obratilis v genkonsulstvo RF za statusom bežentsev. <https://lenta.ru/news/2014/02/27/ask/> (Tarkistettu 5.11.2021).
- Lenta (27.2.2014b), Spravorosy predložili ukrainsam uskorennoje polutšenije pasportov RF. <https://lenta.ru/news/2014/02/27/citizenship/> (Tarkistettu 5.11.2021).
- Lenta (28.2.2014), V zahvate parlamenta Kryma zapodozrili rossijski spetšnaz. <https://lenta.ru/news/2014/02/28/blame/> (Tarkistettu 5.11.2021).
- Levada (26.02.2014), Rossijane o sobytijah v Ukraine (“Maidan”). <https://www.levada.ru/2014/02/26/rossijane-o-sobytyjah-v-ukraine-majdan/> (Tarkistettu 5.11.2021).
- Levada (13.3.2014), Situatsija v Ukraine i v Krymu. <https://www.levada.ru/2014/03/13/situatsiya-v-ukraine-i-v-krymu/> (Tarkistettu 5.11.2021).
- Lewis, Paul, Traynor, Ian & Harding, Luke (28.2.2014), Crimea crisis: pro-Russian leader appeals to Putin for help. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2014/feb/28/barack-obama-vladimir-putin-ukraine-russia> (Tarkistettu 5.11.2021).
- Machiavelli, Niccolo (1997), The Prince. Teoksessa S. M. Cahn (Ed.), *Classics of Modern Political Theory*. Machiavelli to Mill. New York: Oxford University Press.
- Mankoff, Jeffrey (2014), Russia’s Latest Land Grab: How Putin Won Crimea and Lost Ukraine. – *Foreign Affairs* 93:3, 60–68. <https://www.jstor.org/stable/24483406>
- Marples, David (2015), Ethnic and Social Composition of Ukraine’s Regions and Voting Patterns. – *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives*. Ed. Agnieszka Pikulicka-Wilczewska & Richard Sakwa. Bristol: E-International Relations, 9–18.
- Mearsheimer, John (2014), Why the Ukraine Crisis Is the West’s Fault: The Liberal Delusions That Provoked Putin. – *Foreign Affairs* 93:5, 77–84. <https://www.jstor.org/stable/24483306>
- Medvedev, Dmitri (24.2.2014), Dmitri Medvedev otvetil na voprosy žurnalistov. <http://government.ru/news/10719/> (Tarkistettu 5.11.2021).
- Myers, Joe (17.9.2015), Which country has the most engineering graduates? *WEF*. <https://www.weforum.org/agenda/2015/09/which-country-most-engineering-manufacturing-and-construction-graduates/> (Tarkistettu 5.11.2021).

- Nardelli, Alberto, Rankin, Jennifer & Arnett, George (23.7.2015), Vladimir Putin's approval rating at record levels. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/datablog/2015/jul/23/vladimir-putins-approval-rating-at-record-levels> (Tarkistettu 5.11.2021).
- Obama, Barack (28.2.2014), Statement by the President on Ukraine. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/02/28/statement-president-ukraine> (Tarkistettu 5.11.2021).
- Office of the Press Secretary (20.2.2014), Statement by the Press Secretary on Ukraine. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/02/20/statement-press-secretary-ukraine> (Tarkistettu 5.11.2021).
- O'Loughlin, John & Gerard Toal (2019), The Crimea conundrum: legitimacy and public opinion after annexation. – *Eurasian Geography and Economics* 60:1, 6–27. <https://doi.org/10.1080/15387216.2019.1593873>
- Ó Tuathail, Gearóid & Agnew, John (1992), Geopolitics and Discourse: Practical Geopolitical Reasoning in American Foreign Policy. – *Political Geography* 11:2, 190–204. [https://doi.org/10.1016/0962-6298\(92\)90048-X](https://doi.org/10.1016/0962-6298(92)90048-X)
- Pajunen, Ilpo (27.2.2014), Yle Krimillä: Mielenosoittajat vastustavat kielilakia ja vaativat Krimille oikeutta päättää asioistaan. *Yle*. <https://yle.fi/uutiset/3-7112067> (Tarkistettu 5.11.2021).
- Perelman, Chaïm (1996), *Retoriikan valtakunta*. Tampere: Vastapaino.
- Prozorov, Sergei (2010), Ethos without nomos: the Russian–Georgian War and the post-Soviet state of exception. – *Ethics & Global Politics* 3:4, 255–275. <https://doi.org/10.3402/egp.v3i4.5665>
- Putin, Vladimir (1.3.2014), Vladimir Putin vnjos obraštšeniye v Sovet Federatsii. <http://kremlin.ru/events/president/news/20353> (Tarkistettu 5.11.2021).
- Putin, Vladimir (4.3.2014), Vladimir Putin otvetil na voprosy žurnalistov o situatsii na Ukraine. <http://kremlin.ru/events/president/news/20366> (Tarkistettu 5.11.2021).
- Putin, Vladimir (18.3.2014), Obraštšeniye Prezidenta Rossijskoi Federatsii. <http://kremlin.ru/events/president/news/20603> (Tarkistettu 5.11.2021).
- Putin, Vladimir (21.3.2014), Podpisany zakony oprinjatii Kryma i Sevastopolja v sostav Rossii. <http://kremlin.ru/events/president/news/20625> (Tarkistettu 5.11.2021).
- Robertshaw Sam (2015), Why the EU got the Ukrainian crisis wrong. – *Global Affairs* 1:3, 335–343. <https://doi.org/10.1080/23340460.2015.1063249>
- Rossija24 (25.2.2014a), Sevastopol ne nameren podtšinjatsja vlastjam iz Kieva. <https://www.vesti.ru/doc.html?id=1321740&cid=9#> (Tarkistettu 5.11.2021).
- Rossija24 (25.2.2014b), Posle Majdana Sevastopol perehodiť k prjamoj demokratii. <https://www.vesti.ru/doc.html?id=1320270&cid=9#> (Tarkistettu 5.11.2021).
- Rossija24 (26.2.2014a), ”Berkut” vzjal pod svoe krylo Krym. <https://www.vesti.ru/doc.html?id=1325916&cid=9#> (Tarkistettu 5.11.2021).
- Rossija24 (26.2.2014b), Harkov: gorožane govorjat ”Net” jevromajdanu. <https://www.vesti.ru/doc.html?id=1325918&cid=9#> (Tarkistettu 5.11.2021).
- Rossija24 (26.2.2014c), Gosduma predlagaet pomotš Ukraine rossijskim graždanstvom. <https://www.vesti.ru/doc.html?id=1325919&cid=7> (Tarkistettu 5.11.2021).
- Rossija24 (27.2.2014a), Neizvestnye v uniforme zahvatili zdanija parlamenta i pravitelstva Kryma. <https://www.vesti.ru/doc.html?id=1327808&cid=9#> (Tarkistettu 5.11.2021).
- Rossija24 (27.2.2014b), Sevastopol prosit pomoštši. <https://www.vesti.ru/doc.html?id=1328808&cid=5#> (Tarkistettu 5.11.2021).
- Rossija24 (27.2.2014c), Vozle Rady gruppa radikalov trebuet prinjat zakon o ljustratsii. <https://www.vesti.ru/doc.html?id=1328601&cid=9#> (Tarkistettu 5.11.2021).
- Rossija24 (27.2.2014d), Zahvativšie zdanija v Simferopole otkazalis ot peregovorov. <https://www.vesti.ru/doc.html?id=1328102&cid=9> (Tarkistettu 5.11.2021).
- Rossija24 (28.2.2014), Moskva objasnila peredviženie bronetehniki v Krymu. <https://www.vesti.ru/doc.html?id=1332622&cid=9#> (Tarkistettu 5.11.2021).
- Rossija24 (1.3.2014a), Sovet Federatsii jedinoglasno odobril ispolzovaniye rossijskoi armii v Krymu. <https://www.vesti.ru/doc.html?id=1336215&cid=5#> (Tarkistettu 5.11.2021).
- Rossija24 (1.3.2014b), Peskov: Putin primet rešenje o vvode vojsk na Ukrainu, ishodka iz razvitiya situatsii. <https://www.vesti.ru/doc.html?id=1336540&cid=5> (Tarkistettu 5.11.2021).
- Rossija24 (1.3.2014c), Gosduma RF stšitajet ispolzovaniye rossijskih vojsk v Krymu svojevremennym. <https://www.vesti.ru/doc.html?id=1336168&cid=7#> (Tarkistettu 5.11.2021).

- Rossija24 (1.3.2014d), Turtšinov mobilizujet ukrainSKUju armiju. <https://www.vesti.ru/doc.html?id=1336805&cid=9> (Tarkistettu 5.11.2021).
- Rossija24 (1.3.2014e), Gennadii Zjuganov podderživajet ispolzovanije rossijskoi armii dlja normalizatsii obstanovki na Ukraine. <https://www.vesti.ru/doc.html?id=1336167&cid=7> (Tarkistettu 5.11.2021).
- Rotaru, Vasile (2019), Silencing the contestant. Legitimizing Crimea's annexation by mimicking the West. – *European Security* 29:1, 96–118. <https://doi.org/10.1080/09662839.2019.1688303>
- Rotaru, Vasile & Troncoță, Miruna (2017), Continuity and change in instrumentalizing 'The Precedent'. How Russia uses Kosovo to legitimize the annexation of Crimea. – *Southeast European and Black Sea Studies* 17:3, 325–345. <https://doi.org/10.1080/14683857.2017.1348044>
- Sakwa, Richard (2015a), The death of Europe? Continental fates after Ukraine. – *International Affairs* 91:3, 553–579. <https://doi.org/10.1111/1468-2346.12281>
- Sakwa, Richard (2015b), *Frontline Ukraine, Crisis in the Borderlands*. London: I.B.Tauris & Co Ltd.
- Strycharz, Damian (2020), Dominant Narratives, External Shocks, and the Russian Annexation of Crimea. – *Problems of Post-Communism* 1–12. <https://doi.org/10.1080/10758216.2020.1813594>
- Stuenkel, Oliver (2014), Why Brazil has not criticized Russia over Crimea. *NOREF*. <https://www.files.ethz.ch/isn/180529/65655a04cd21b64dbcc9c8a823a8e736.pdf> (Tarkistettu 5.11.2021).
- Tsygankov, Andrei (2009), *Russophobia, Anti-Russian Lobby and American Foreign Policy*. New York: Palgrave Macmillan.
- Tsygankov, Andrei (2014), *The Strong State in Russia, Development and Crisis*. New York: Oxford University Press.
- Uehling, Greta (2015), Everyday Life after Annexation: The Autonomous Republic of Crimea. – *Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives*. Ed. Agnieszka Pikulicka-Wilczewska & Richard Sakwa. Bristol: E-International Relations, 69–79.
- Unikaitė-Jakuntavičienė, Ingrida. & Matulkaitė, Rita (2017), The Ukraine Crisis Reflections in the Speeches of USA and Russian Political Leaders. – *Slovak Journal of Political Sciences* 17:3–4, 299–342. <https://www.vdu.lt/cris/entities/publication/bf78e533-7515-4c71-bb3e-d30a9ee9ec78/details>
- Venäjän presidentin hallinto (15.7.2008), Kontseptsija vnešnei politiki Rossijskoi Federatsii. <http://kremlin.ru/acts/news/785> (Tarkistettu 5.11.2021).
- Venäjän presidentin hallinto (5.2.2010), Vojennaja doktrina Rossijskoi Federatsii. <http://kremlin.ru/supplement/461> (Tarkistettu 5.11.2021).
- Wittgenstein, Ludwig (1961), *Tractatus Logico-Philosophicus*. London: Routledge & Kegan Paul.

Vesiensuojelun kehitys ja merkitykset Neuvostoliitossa

Vaikka kaupunkien, teollisuuden ja maatalouden jätevedenpuhdistamot ovat olleet vesiensuojelun tärkeimmät välineet kaikissa teollisuusmaissa, ei yhdenkään suuren teollisuusmaan vesiensuojelun ympäristöhistoriasta ole tehty monitieteistä ja kattavaa kansallista tutkimusta. Tämä koskee myös Neuvostoliittoa. Useimmat tutkimukset käsittelevät Neuvostoliiton ympäristöteemoja laajasti, jolloin suurtenkin yksittäisten sektoreiden, kuten vesiensuojelun, esittelyt ovat jääneet pinnallisiksi. Tästä syystä artikkelimme tavoitteena on pyrkiä luomaan ensimmäinen, suomeksi kirjoitettu yleiskuva Neuvostoliiton vesiensuojelun ympäristöhistoriasta vuosina 1917–1991. Keskitymme kolmeen alateemaan: vesistöjä koskevan lehdistökeskustelun, vesistöjen luonnontieteellisen tutkimuksen ja jätevedenpuhdistuksen kehityksen ympäristöhistoriaan. Esittelemme myös vesiensuojelun normatiivisen ohjauksen päävaiheita. Tutkimuskirjallisuuden lisäksi olemme käyneet läpi luonnontieteilijöiden ja insinöörien ammatillisia raportteja, artikkeleita ja kirjoja sekä neuvostolehdistöä (*Pravda* ja *Izvestija*). Metodologisesti tutkimuksemme edustaa autoritaaristen yhteiskuntien ympäristöhistorian tutkimuksen uutta koulukuntaa, jonka tavoitteena on tarkastella eri yhteiskuntajärjestelmiä edustavia maita monitieteisten lähestymistapojen ja empiiristen lähdeaineistojen avulla aiempaa avoimemmin. Ilmeisistä ongelmista huolimatta vesistöjen saastumisesta muotoutui Neuvostoliiton varhaisin ja merkittävin yleisesti tunnustettu ympäristöongelma ja vesiensuojelusta tuli sen ympäristönsuojelun vanhin, laajin ja ehkä tehokkain sektori.

Simo Laakkonen
& Jesse Hirvelä

Kesällä 2015 toinen tämän artikkelin kirjoittajista järjesti ympäristöhistorioitsija Viktor Pálin ehdotuksesta yhdessä Euroopan ympäristöhistorian seuran konferenssissa työpajan, jonka teemana oli ympäristö demokratioissa ja diktatuureissa.¹ Muutamat esityksistä keskittyivät Neuvostoliiton ympäristöhistoriaan. Keskustelun aikana kävi ilmeiseksi, että yleisön näkemys

ympäristönsuojelun tilasta Neuvostoliitossa oli hyvinkin synkkä. Näkemyksen selventämiseksi yleisöltä kysyttiin vesiensuojelun tärkeimmästä käytännön työkalusta kautta maailman – jätevedenpuhdistamoista: kuinka monta jätevedenpuhdistamoa Neuvostoliitto rakennutti olemassaolonsa aikana Baltian suurimpaan neuvostotasavaltaan, Liettuaan? Useimmat vastasivat ”vain muutaman” tai ”ei yhtään”.

Nämä vastaukset Neuvostoliiton vesiensuojelun tilasta eivät tulleet yllätyksenä. Neuvostoliiton vesistöt tuovat monille ensimmäisenä mieleen jättiläisprojektien takia kuivuneet järvet sekä teollisuuden saastuttamat joet ja rannikot. Yleinen käsitys länsimaissa on, että neuvostovalta vähät välitti ympäristönsuojelusta, salasi ympäristötietoa, kielsi ympäristöliikkeiden toiminnan, keskittyi rakentamaan saastuttavaa raskasta teollisuutta, tuhlassa surutta valtavia luonnonresurssejaan ja kehitti vaarallista ydinteknologiaa.

Toisena syynä nimenomaan vesistöjen suojelua koskeviin käsityksiin voidaan pitää tutkimuksen vähäisyyttä. Vaikka kaupunkien, teollisuuden ja maatalouden jätevedenpuhdistamot ovat olleet vesiensuojelun tärkeimmät välineet kaikissa teollisuusmaissa, ei yhdenkään suuren teollisuusmaan vesistöjen suojelun ympäristöhistoriasta ole tehty monitieteistä ja kattavaa kansallista tutkimusta – saati pitkäaikaisia, vertailukelpoisia määrällisiä selvityksiä. Osa-tutkimuksia on luonnollisesti tehty, mutta vesistöjen suojelun historian pääteemat ja niiden kansainvälinen vertailu odottavat tutkijoitaan niin idässä kuin lännessä.

Synkkiä näkemyksiä selittää Neuvostoliitonkin osalta paitsi tutkimuksen vähäisyys myös sen painotukset. Varhaiset Neuvostoliiton ympäristöpolitiikkaa koskevat tutkimukset tehtiin kylmän sodan aikana 1960-luvun lopulta 1980-luvulle, jolloin Neuvostoliiton arkistoihin ei ollut pääsyä. Lähdepuhjan kapeudesta johtuen useimmat teokset käsittelevät Neuvostoliiton ympäristöteemoja laajasti, jolloin suurtenkin yksittäisten sektoreiden, kuten vesiensuojelun, esittelyt jäivät melko pinnallisiksi. Hyvin harvat tutkimukset käsittelevät sodanjälkeisiä vuosikymmeniä, toista maailmansotaa edeltävistä vuosikymmenistä puhumattakaan. Metodologisesti nämä tutkimukset keskittyivät pitkälti poliittisiin kysymyksiin tai poliittiseen retoriikkaan (Goldman 1972; Volgyes 1974; Komarov 1980; Ziegler 1987; Pryde 1991; Mnatsakanian 1992). Moni tutkimuksista sisälsi vahvojakin ideologisia kannanottoja kommunistisesta yhteiskuntajärjestelmästä kylmän sodan hengessä (Feshbach & Friendly 1992). Kommunismin romahtaminen Itä-Euroopassa vaikutti laukaisevan vielä yksipuolisemman tutkimuksen aallon (Carter & Turnock 2002; ks. Pál 2020, 18–21). Neuvostoliitto kaatui, mutta ympäristöhistorian tutkimuksessa kylmä sota tuntui vain jatkuvan.

On syytä kuitenkin painottaa, että jotkut varhaisemmista tutkimuksista suhtautuivat tutkimuskohteeseensa poliittisesti hyvinkin objektiivisesti ja yhteen teemaan keskittyen (esim. Oechsler 1989). Muutoksen tuulet ovat alkaneet puhalttaa myös nykytutkimuksessa. Venäjän ja Neuvostoliiton ympäristöhistoriaan erikoistunut Brian Bonhomme on tarkastellut laajalti tutkimuskenttää ja havainnut, että nykytutkijat ovat vähitellen alkaneet päästä pois aiemmista ”ympäristöhistoriallisista poteroista” hahmottaakseen aiempaa monimuotoisemman kuvan neuvostoajan ympäristöhistoriasta (Bonhomme 2013, 35; ks. Bruno 2007). Uuden, nousevan ympäristöhistoriallisen koulukunnan tavoitteena ei kuitenkaan ole esittää Neuvostoliittoa ympäristönsuojelun mallimaana, koska sitä se ei koskaan ollut. Lähtökohtana on pikemminkin se, että eri yhteiskuntajärjestelmien jaottelu lähtökohtaisesti ”likaiseen” kommunismiin ja ”puhtaaseen” kapitalismiin ei ole tutkimuksellisesti kovin osuva, saati hedelmällinen lähtökohta. Uuden koulukunnan tutkijoiden tavoitteena on pikemminkin tarkastella eri yhteiskuntajärjestelmiä edustavia maita empiiristen lähdeaineistojen ja monitieteisten lähestymistapojen avulla aiempaa avoimemmin ja tasapainoisemmin ja nostaa epäonnistumisten

lisäksi esille myös mahdollisia onnistumisia ja niitä selittäviä tekijöitä (Laakkonen, Pál & Tucker 2016, 385–389).

Uudet tutkimusvirtaukset ovat tuottaneet hyviä tuloksia myös vesiensuojelun historian saralla. Donald Filtzer on arkistoaineistojen avulla tarkastellut laajalti kaupunkien erilaisia saasteongelmia keskittyen vähän tutkittuun 1950-lukuun (Filtzer 2010; Breyfogle 2015; Bruno 2016). Elena Kochetkova on aloittanut vahvasti puunjalostusteollisuuden 1940–1960-lukujen ympäristöhistorian tutkimukset Laatokan ja Baikalin alueella (Kochetkova 2013; 2018; Kochetkova & Pokidko 2019a; 2019b). Paul Josephsonin työryhmän laaja-alainen kirja Neuvostoliiton ympäristöhistoriasta käsittelee vesiensuojelupolitiikkaa niukasti mutta yllättäväinkin myönteisesti (Josephson et al., 2013). Luonnontieteilijät ovat tehneet avauksia neuvostoympäristötieteen historian tutkimuksessa. Neuvostoliiton pohja- ja pintavesien saastumisen tutkimushistoriasta on toimitettu kattava kirja (Kimstach, Meybeck & Baroudy 1998). Itämeren ympäristöhistorian tutkimusprojektien yhteydessä on selvitetty Viron ja Liettuan sekä osin Latvian vesiensuojelun neuvostoajan ympäristöhistoriaa laadullisin ja määrällisin menetelmin (Velner 2005; Laakkonen & Laurila 2001; Cetkauskaitė & Laakkonen 2009; 2019).

Lupaavista tuloksista huolimatta Neuvostoliiton vesiensuojelun historian tutkimusta leimaa edelleen sen yleinen vähäisyys, ajallinen katkonaisuus sekä alueellinen ja metodologinen hajanaisuus. Näistä syistä johtuen neuvostovaltion vesiensuojelun ympäristöhistoriasta on nykyäänkin vaikea muodostaa yleiskäsitystä. Jos Neuvostoliiton ympäristönsuojelun suurimman sektorin kehitystä ei tunneta, estää se kuvan muodostamisen myös maan ympäristönsuojelusta kokonaisuutena mukaan lukien niin maaperän, vesistöjen kuin ilman suojelun historian. Jos vesiensuojelun kehityksestä ei ole saatavilla perusteltua kokonaiskuvaa, on neuvostovaltion suhtautumista muiden sosialististen maiden tai Itämeren suojeluyhteistyöhön vaikea tai mahdoton ymmärtää ja selittää (Laakkonen & Räsänen 2007).

Artikkelimme tavoitteena on pyrkiä luomaan ensimmäinen, suomeksi kirjoitettu yleiskuva Neuvostoliiton vesiensuojelun ympäristöhistoriasta vuosina 1917–1991. Neuvostovaltaa leimasi poliittinen pakkovalta, sensuuri ja propaganda sekä mahtipontiset poliittiset joukkokokoukset. Mutta mikä oli todellisuus NKP:n, Neuvostoliiton kommunistisen puolueen yksinvaltan ja juhlapuheiden takana? Minkälainen asema vesiensuojelulla oli neuvostoyhteiskunnassa ja miten vesiensuojelu kehittyi neuvostojärjestelmän eri vaiheissa? Pyrimme vastaamaan näihin kysymyksiin selvittämällä kolmea alateemaa: lehdistökeskustelua, luonnontieteellistä tutkimusta ja jätevedenpuhdistuksen kehitystä. Lisäksi mainitsemme vesiensuojelun normatiivisen ohjauksen päävaiheita. Neuvostovallan väitetään järjestelmällisesti vaienneen ympäristöongelmista, minkä takia selvittämme, käytiinkö vesiensuojelusta keskustelua joukkotiedotusvälineissä. Lisäksi pyrimme selvittämään, tutkittiinko vesistöjen saastumista luonnontieteellisesti. Lopuksi paneudumme kriittiseen kysymykseen saastumisongelman ratkaisusta eli jätevesien käsittelyn kehityksestä Neuvostoliitossa.

Vastauksien löytäminen ei ole yksinkertaista. Tutkimusjakson pituuden, Neuvostoliiton maantieteellisen laajuuden, sosioekologisen vyöhykkeisyyden ja vesistöjen saastumistematikan moniulotteisuuden takia hyödynnämme niin varhaisempaa kuin uudempaa tutkimuskirjallisuutta. Käyttämämme alkuperäisaineistot voidaan jakaa kahteen osioon. Ensimmäinen kokonaisuus koostuu neuvostoajan aikalaiskirjallisuudesta, tarkemmin ottaen luonnontieteilijöiden ja insinöörien ammatillisista raporteista, artikkeleista ja kirjoista. Pyrimme nostamaan esille myös Suomen ja Neuvostoliiton välistä tematiikkaa hyödyntämällä maiden välisten tieteellisten konferenssien ja symposiumien julkaisuja. Nämä aineistot auttavat luomaan

kuvaa siitä, mitä käytännön toimia vesiensuojelun saralla harjoitettiin vesistöjen tutkimisesta puhdistustekniikan kehittämiseen ja tiedon jakamiseen tiedeyhteisöjen sisällä.

Toinen kokonaisuus koostuu sanomalehtiaineistosta, jotka kertovat edellisestä verrattuna laajemmalle yleisölle suunnatun tiedon merkityksistä. Neuvostolehdistöstä *Pravda* ja *Izvestija* antavat puolueen ja valtiojohdon tärkeimpinä äänenkannattajina parhaimman kuvan siitä, mitä seikkoja vesistöistä haluttiin nostaa esiin ja miten vesiensuojelusta puhuttiin. Olemme käyneet tätä aineistoa läpi puoluelehtien perustamisesta Neuvostoliiton hajoamiseen saakka. Etsimme vesiensuojeluteemaan keskittyviä artikkeleita hakusanoin Kansalliskirjaston digitaalisista lehtiaineistoista näiden kahden lehden kaikista vuosikerroista. Kaikkeen Neuvostoliitossa tuotettuun lähdeaineistoon tulee suhtautua kriittisesti, minkä takia olemme pyrkineet varmentamaan tietoja vertailemalla rinnakkaisia teemoja ja niihin liittyviä eri tarkoituksiin suunnattuja lähdeaineistoja.

Sosiaalisesta teolliseen vesiensuojeluun, 1917–1940

Vaikka ensimmäinen, keisarinaikainen jätevedenpuhdistamo käynnistettiin Moskovan Ljublin alueella jo vuonna 1905 (Kalyuzhnyi 2007, 73), olivat jätevedet, yleinen terveydentila ja kulkutaudit keskeisiä keskustelunaiheita tsaarinajan Venäjällä. Ensimmäistä maailmansotaa edeltäviin lakkoihin liitettiin monesti kysymys hygienian parantamisesta (McKean 1990, 33). Pietarilaiset lehdet kertoivat kaupungin tautikuolleisuuslukujen olleen paljon korkeampia läntisiin pääkaupunkeihin verrattuna (Steinberg 2011, 121, 129), ja vallankumoukselliset julkaisut painottivat tarvetta lisätä terveystarkastuksia ja julkisia investointeja vesi- ja viemäriverkostojen parantamiseksi (*Pravda* 13.7.1912). Tuolloin maanalaisesti toimiva *Pravda* väitti tehtaiden omistajien haluavan ”vapauden saastuttaa jokia ja järviä” (*Pravda* 1.11.1912) ja vuoden 1917 vallankumouksen aikaan lehti julkaisi tehdastyöläisten epähygienisiä oloja kuvaavia lehtiartikkeleita (esim. *Pravda* 6.4.1917).

Ottettuaan vallan vuoden 1917 lokakuun vallankumouksessa bolševikit aloittivat nopeasti yleiseen hygieniaan, jätevesien viemäroimiseen ja puhdistukseen sekä vesivarojen valvontaan liittyvän hallinnon kehittämisen. Vallankumoukselliset eivät estäneet jo keisarikunnan aikana vesivarojen suojelua edistäneitä tutkijoita ja insinöörejä jatkamasta työtään. Nevajoen tilan hygienisiä ja biologisia tutkimuksia jatkettiinkin vallankumouksen jälkeen (Primakov & Nikolaenko 2001). Moskovanjoen koostumusta tutkittiin muun muassa S. N. Stroganovin ja S. A. Ozerovin laskelmin, joiden tarkoituksena oli kohentaa alueen ympäristöterveydelistä tilaa kierrättämällä vettä Moskovassa kanaalin avulla (Drachev 1968, 9). Tsaarinvallan perinnöllä oli siten merkitystä neuvostoajan vesiensuojelun kehitykselle.

Vallankumousvuonna 1917 Pietarin yleinen viemäriverkostojärjestelmä oli vajavainen ja vesikäymälät yleisesti käytössä. Jätevedet ohjattiin suoraan Nevajokeen, mikä aiheutti toistuvia koleraepidemioita aikana, jolloin tauti oli jo hävitetty Euroopan muista pääkaupungeista (Laakkonen & Bolotova 2021, 134–136). Ensimmäisen maailmansodan ja Venäjän sisällissodan aikana vuosina 1914–1924 miljoonia kansalaisia menehtyi ja vesien välittämät kulkutaudit uhkasivat, joten vesistöjen saastumisongelma oli ratkaistava. Vastuun kantaminen kansanterveydestä oli uudelle valtiolle merkittävä kysymys olemassaolonsa oikeuttamiseksi sekä poliittisen vakauden ja sosiaalisen kehityksen turvaamiseksi (Starks 2008, 3).

Yksi neuvostovallan ensimmäisistä vesien saastumiseen liittyvistä toimista oli vesiensuojeluun keskittyvän komitean perustaminen helmikuussa 1919. Tämän komitean tehtäviin kuului jokien ja vesialtaiden tarkkailu, jätevesien puhdistaminen, vesiensuojelua edistävien

keinojen kehittäminen sekä jätevesiin liittyvien maksujen asettaminen (Lvovitš 1977, 8). Vuonna 1922 perustettiin valtion terveystarkastusvirasto ja sen jälkeen terveystarkastusvirasto, joiden yhtenä tehtävänä oli seurata vesistöjen saastumista ja saastuttajien toimia. Yhdyskuntien jätevesipäästöjä pyrittiin valvomaan juomaveden kautta leviävien kulkutautien välttämiseksi (Oechsler 1989, 1). Juuri perustettu Neuvostoliiton terveysasiain kansankomissariaatti puolestaan asetti vuonna 1923 jätevesien puhtautta koskevia säädöksiä ja standardeja sekä jakoi paikallisille viranomaisille oikeuksia asian valvomiseksi (Kaverin 1977, 57). Kansankomissaarien neuvosto perusti saastumisen luonnontieteellisen valvontaverkon, joka oli melko alkeellinen mutta kuitenkin toimiva järjestelmä (Oechsler 1989, 11).

Syyskuussa 1922 Neuvosto-Venäjä hyväksyi laajan, kalavesien sääätelyä ja suojelua koskevan lain (Nekrasova 1984, 92–93). Vesiensuojelua edistettiin epäsuorasti myös kansainvälisellä yhteistyöllä. Suomen ja Neuvosto-Venäjän välillä vuonna 1922 solmitussa rajavesisopimuksessa käsiteltiin Itämeren kalakantojen suojelua, kalavesien tuotantoa Suomenlahdella sekä yleisesti ottaen kalastamista rajavesistöissä (ibid., 83). Eräässä *Izvestijan* vuoden 1926 artikkelissa puolestaan kuvailtiin Moskovan kunnallistekniikan asiantuntijoiden matkaa Euroopan suurkaupunkeihin. Moskovan delegaatio kiinnostui paikallisista jätevedenpuhdistamoista ja halusi lehden mukaan kehittää vastaanalaisen järjestelmän kotikaupunkiinsa. Lehti väitti, että länsimaiden tiedemiehet tunnustivat Neuvostoliiton asiantuntijoiden, kuten S. N. Stroganovin, merkityksen jätevesien tutkimuksessa ja että Moskovan puhdistamosta tulisi valmistuttuaan ”virheetön, toisin kuin läntiset rakennelmat” (*Izvestija* 22.1.1926). Puhdistamoista tuli siten osa sosialistista rakennusprojektia ja sen retoriikkaa.

Vaikka luonnonvarojen häikäilemätön hyväksikäyttö nostetaan usein esiin osana Stalinin teollistamisohjelmaa, kiinnitettiin vesiensuojeluun huomiota alusta lähtien. Teollisuuden jätevedenpuhdistamojen verkosto alkoi kehittyä jo 1920-luvun lopulla. Vuosina 1925–1941 paikallisia puhdistamoja rakennettiin esimerkiksi Leningradin teollisuusalueille (Velner 1987, 1). Stalinin valtakaudella vesiensuojelun ei katsottu olevan ”poliittinen uhka”, kun taas joitain luonnonsuojelua – luonnontilaisten alueiden ja eliöiden rauhoitusta – edistäneiden tahojen edustajia jopa vangittiin (Josephson et al. 2013, 106, 128). Tiedettä ja teknologiaa korostavassa neuvostoideologiassa yhdyskunnille ja teollisuudelle elintärkeiden vesistöjen suojelulle annettiin poliittisesti neutraali mutta terveydellisesti ja taloudellisesti hyödyllinen merkitys, minkä takia suojelupyrkimykset yleisesti hyväksyttiin.

Vesiensuojelu alkoi nousta esiin myös joukkoviestimissä ja sanomalehdissä 1920-luvun puolivälistä lähtien, vaikka julkisuus keskittyikin lähinnä Moskovan alueelle. Yksi *Izvestijan* vuoden 1926 artikkeleista kuvasi moskovalaisen puhdistamon eri menetelmiä ja suodatusjärjestelmiä sekä kannusti käyttämään Moskovaa esimerkkinä muille alueille (*Izvestija* 14.3.1926). Uutisartikkelit ylistivät myös Moskovan vedenjakelun ja juomaveden laatua avaten samalla suunnitelmia uusien jätevedenpuhdistamojen rakentamisesta (*Izvestija* 14.4.1927) ja esittelivät valtion toimia kaupunkien ja maaseudun vesistöjen suojelemiseksi (*Izvestija* 20.7.1926). Jotkut myöhemmät propagandistiset artikkelit yhdistivät vesiensuojelun sosialismiin tai jopa itse Staliniin (esim. *Pravda* 14.7.1937). Puolueelle ja valtiolle uskollinen neuvostolehdistö loi ihannekuvaa modernisoituvasta sosialistimaasta (Brooks 2001), jonka osaksi vesiensuojelu kytkettiin.

Lehtiartikkelit käsitelivät pääkaupungiksi nousseen Moskovan jätevesijärjestelmää erittäin yksityiskohtaisesti. Ne vertasivat sitä Euroopan ja Amerikan vastaaviin puhdistamoihin ja huomauttivat, että moskovalaiset jätevedenpuhdistamot oli rakennettu täysin neuvostoliittolaisista materiaaleista (*Pravda* 23.7.1937; *Pravda* 5.1.1938), vaikka todellisuudessa Ljublinin

asema oli perustettu jo keisariajalla. Uusien puhdistamoiden kerrottiin tuottavan puhdasta vettä kaikille Moskovan asukkaille ja lopettavan kulkutautien leviämisen: ”yksikään toinen kaupunki maailman historiassa” ei ollut onnistunut huolehtimaan saniteettiolosuhteistaan yhtä täydellisesti kuin Moskova (*Pravda* 14.7.1937). Stalinismin aikaista sensuuria ja propagandistista joukkoviestintää ei tule väheksyä, mutta juuri tämän takia jätevedenpuhdistusta käsittelevät uutisartikkelit on otettava huomioon – lehtiartikkelit ovat erinomainen osoitus siitä, että vesiensuojelun ja elinolosuhteiden parantamisen avulla luotiin tarkoituksenmukaisesti myönteistä kuvaa neuvostohallinnosta.

Samoihin aikoihin alkoi kehittyä myös valtiollinen valvontajärjestelmä, jonka tarkoituksena oli kontrolloida vesistöjen teollista saastumista. Tarkastusviranomaiset vaativat 1920- ja 1930-lukujen aikana teollisuuslaitoksia rakentamaan puhdistusjärjestelmiä ja valvoivat määräysten toimeenpanoa (Lvovitš 1977, 49). Näitä valvontatoimia laajennettiin edelleen 1930-luvulla Stalinin teollistamisen huippuvuosien aikana (Oechsler 1989, 1). Tuolloin puhuttiin jopa ”vesistöjä suojelevista metsistä” vesistöjen varsilla (Brain 2011, 123) sekä julkaistiin erinäisiä vesiensuojeluasetuksia (Kaverin 1977, 49). Vuonna 1931 otettiin käyttöön myös sakkojärjestelmä vesistöjen laadun parantamiseksi (Nekrasova 1984, 65). Saastuttavien teollisuuslaitosten tuli maksaa sakkoja jätevesien saastumisasteen mukaan. Paikalliset viranomaiset keräsivät sakkomaksuja, joilla oli tarkoitus rahoittaa saastuneiden vesialueiden puhdistustoimia. Nämä maksut eivät koskeneet niitä laitoksia, joihin oli rakennettu jätevedenpuhdistusjärjestelmiä (*O Vzimanii* 1937; ks. Cetkauskaitė & Laakkonen 2019). Samaan aikaan esimerkiksi Moskovanjoen ja muiden vesistöjen tilaa arvioitiin useissa tutkimuksissa 1920-luvulta aina 1940-luvulle asti käyttämällä uusia bakteriologisia, fysikaalisia, kemiallisia ja hydrobiologisia menetelmiä (Drachev 1968, 9–10; Kimstach, Meybeck & Baroudy 1998, 95, 334). Vuosina 1937–1941 järjestettiin myös useita Neuvostoliiton jätevesikysymyksiin ja vesistöjen käyttöön keskittyneitä tieteellisiä konferensseja (Kaverin 1977, 57).

Neuvostoliiton vesiensuojelu edistyi voimakkaasti 1930-luvun lopulla. Tämä ei kuitenkaan merkinnyt sitä, etteikö suunnitelmataloudelle ominaisia ongelmia olisi esiintynyt. Hallinnollinen hajaannus vaivasi hankkeita. Monien jätevedenpuhdistamojen rakennustyöt etenivät hitaasti tai eivät ollenkaan. Vuonna 1940 yli sadasta suuresta teollisuusyrityksestä vastuussa olleen Valtion terveystarkastuslaitoksen mukaan jätevedenpuhdistamojen rakentaminen eteni suunnitellusti vain 32 %:ssa kaikista tapauksista, kun taas 42 % rakennustoista eteni hyvin hitaasti. Rakentaminen kärsi eri organisaatioiden välisistä kommunikaatiokatkoista ja koordinoitun toiminnan puutteesta (Poddubnyi 1997, 1, 73). Lisäksi rakentamisen laillinen perusta oli heikko, valvonta puutteellista ja resurssit vähissä. Monet teollisuuslaitosten johtajat uskoivat jätevedenpuhdistuksen olevan joko liian kallista tai toivotonta kunnollisen puhdistustuloksen saavuttamiseksi (ibid., 92, 258–262).

Valtiojohton äänenkannattajien sivuilla näitä seikkoja nostettiin myös julkisuuteen, eivätkä kaikki julkaisut vain ylistäneet uusia jätevedenpuhdistamoja. Sävyllään ajoittain kriittisetkin lehtiartikkelit kertoivat, kuinka teollisuuslaitokset olivat jättäneet jätevedenpuhdistamojen rakentamistyöt kesken, eivätkä näin ollen seuranneet valtion virallisia ohjeistuksia. *Pravdan* artikkeleissa esiteltiin niin vesiensuojelun rahoituksen ja virkamiesvalvonnan puutteita kuin sairaaloiden käyttövesien saastuneisuutta ja kansalaisten raportoimia kalakuolemia (esim. *Pravda* 26.8.1940). Jokien saastuminen -niminen artikkeli kertoi, että vuonna 1937 vesiensuojelusta oli tehty pakollista kaikille yrityksille ja instituutioille ja ettei uusia rakennusprojekteja tulisi aloittaa, ennen kuin kaikki jätevedenpuhdistuslaitokset olisivat valmiit

vuoteen 1942 mennessä (*Pravda* 10.5.1939). Muutamat lehtiartikkelit kritisoivat jo tuolloin erityisesti öljyteollisuutta vesistöjen saastuttamisesta (esim. *Izvestija* 15.11.1935).

Jätevesien puhdistaminen ei ollut 1920-luvun loppupuolelta lähtien enää vain kaupunkien vastuulla – Stalinin teollistamisohjelman myötä katseet kääntyivät myös teollisiin jätevesiin. Teollistamisen huippuvuosina juuri ennen toista maailmansotaa Neuvostoliitossa näyttäisi tapahtuneen jonkinlainen herääminen vesiensuojeluun. Nyt julkaistiin jätevesien puhdistamista koskevia lehtiartikkeleita ja julkaisuja, järjestettiin tieteellisteknisiä konferensseja, säädettiin teollisuuden jätevesiä koskevia kansallisia lakeja ja rakennettiin jätevedenpuhdistamoita niin yhdyskunnille kuin teollisuudelle.

Edistysaskeleista huolimatta teollisuuden ja kotitalouksien jätevesipäästöt kasvoivat koko 1930-luvun ajan ja myös vesistöjen saastuminen eteni (Poddubnyi 1997, 237–239). Uudet, ponnekkaatkaan suojelutoimet eivät pysyneet väestön kasvun, kaupungistumisen ja teollistumisen tahdissa. Tässä kilpajuoksussa Neuvostoliitto ei kuitenkaan eronnut muista teollisuusmaista, joissa kasvu oli ollut niin ikään nopeaa ennen toista maailmansotaa.

Vesistöjen suojelun nousu, 1941–1970

Toinen maailmansota vaikutti ympäristöön ja ympäristönsuojeluun tuhoisasti (Laakkonen, Tucker & Vuorisalo 2017). Tästä huolimatta vesiensuojeluun kohdistuva keskustelu ja tieteellistekninen tutkimustyö jatkuivat Neuvostoliitossa ainakin jossain määrin läpi sota-vuosien. Vuosien 1944 ja 1948 välisenä aikana suoritettiin systemaattisia tutkimuksia koskien vesistöjen orgaanisten aineiden koostumuksia ja happipitoisuuksia (Drachev 1968, 5). Neuvostoliiton terveystarkastusvirasto maalasi hallinnon sisäisissä raporteissa synkän kuvan maan jokien, järvien ja jopa joidenkin rannikkovesien saastumisesta jo vuonna 1947 (Filtzer 2010, 114–115). Vuonna 1948 määriteltiin sota-aikana pidettyjen tieteellisten konferenssien tuloksiin pohjautuvat uudet ja viralliset jätevesien haitta-aineiden maksimipitoisuusmäärät, joiden avulla vesialueiden tila määriteltiin (Kaverin 1977, 59; Niini & Rajantie 1987, 35; Pryde 1991, 80). Vesistöjen tilan seurantaverkosto laajeni 1950-luvun alun Neuvostoliitossa, mukaan lukien toisessa maailmansodassa vallatut alueet, yli 2 000 mittauspaikkaan (Kimstach, Meybeck & Baroudy 1998, 95; Cetkauskaité & Laakkonen 2009, 219–220).

Sodan jälkeen Neuvostoliitossa esiintyi ajoittain jopa aliravitsemusta ja lapsikuolleisuus nousi, mikä oli kansainvälisessä vertailussa harvinaista teollisesti kehittyneelle valtiolle (Josephson et al. 2013, 177, 251). Vastaavasti yhdyskuntien perusrakenteet pysyivät pitkään alkeellisina. Vielä vuonna 1960 koko Neuvostoliitossa vain 35 % kaupunkien kotitalouksista oli yhdistetty viemäriverkostoon. Venäjän neuvototasavallan kaupungeista ja esikaupungeista noin 40 %:ssa oli jätevedenpuhdistamoja. Ei ollut ihme, että sosiaaliset ja terveydelliset kysymykset pysyivät keskeisinä jätevesiasioissa.

Ensimmäisiä jätevedenpuhdistamoja ryhdyttiinkin rakentamaan välittömästi sodan jälkeen 1940-luvun lopulla (Cetkauskaité & Laakkonen 2019, 44). Puhdistamojen rakentamistahti ei kuitenkaan pysynyt Neuvostoliitossa, niin kuin ei muuallakaan sodasta toipuvassa maailmassa, vedenkulutuksen eli puhdistettavan jätevesimäärän kasvun mukana. Vuoden 1967 virallisten tietojen mukaan 15 kuutiokilometriä eli 21 % jätevesien kokonaismäärästä puhdistettiin (Josephson et al. 2013, 178–179). Pääkaupungissa Moskovanjokeen lasketun, puhdistamattoman jäteveden päivittäiset päästöt viisinkertaistuivat vuosina 1945–1965 (Drachev 1968, 36–37). Eri teollisuudenalojen ja etenkin kemianteollisuuden laajentuminen tuotti aivan uudenlaisia haitallisia jätevesiä. Vesistöjen saastumisesta tuli Neuvostoliitolle, jossa oli arviolta 700 000

jokea, 250 000 järveä ja 6 500 tekoallasta, vaikea kansallinen ympäristöongelma (Litvinov 1962, 439–441; Josephson et al. 2013, 222). Tässäkin Neuvostoliitto vain seurasi muita suuria teollisuusmaita.

Vesiensuojelun perusteena toiminut kulkutautiriskien estämiseen perustunut sosiaalinen näkökulma laajeni nyt hiljalleen kohti ympäristöajattelua, joka pyrki turvaamaan ihmisten hyvinvoinnin, virkistyneen ja viihtyisyyden vesien puhtaudella ja vesieliöstön elinvoimaisuudella. Saastuneiden vesistöjen ongelmat tunnistettiin laajempaan ilmiönä. Valtiovalta toi vesien saastumisongelmia ja suojelun merkitystä avoimesti propagoivia, värikkäitä julisteita kansalaisten näkyville (Räsänen 2020, 19). Neuvostoliiton poliittinen johto puolsi taloudellisten panosten kasvattamista vesiensuojelun hyväksi. Vesistötutkimuksen edistyminen helpotti ongelmien tarkempaa määrittelyä, lainsäädännön kehittämistä sekä tehokkaampien puhdistamoiden rakentamista.

Jätevedenpuhdistamojen määrä nousi hiljalleen 1950-luvulla ja nopeammin 1960-luvun lopulla. Vuosina 1958 ja 1959 maan suurimmalle neuvostotasavallalle, Venäjän SFNT:lle, myönnettiin varat yhteensä yli 4 200 jätevedenpuhdistamon rakentamiseen olemassa olevien yli 900 puhdistamon lisäksi (Litvinov 1962, 444). Vaikka niitä kaikkia ei rakennettukaan, antaa luku käsityksen vesiensuojeluponnistusten suuruusluokasta jo 1950-luvun lopulla. Vuosien 1966 ja 1970 välisenä aikana Neuvostoliittoon rakennettiin kaikkiaan 8 200 suurta jätevedenpuhdistamoa (Štepa 1973, 20). Näistä esimerkiksi Volgan ja Uralin jokialueiden suojelemiseksi pystytettiin yli 600 puhdistamoa ja muuta erillistä puhdistuslaitetta. Viron SNT:ssa rakennettiin 1970-luvun taitteessa lähemmäs tuhat pientä biologista jätevedenpuhdistuslaitosta, joiden prosessi perustui moderniin aktiivilietemenetelmään (Velner 2005, 49). Lisäksi lukuisat teollisuuslaitokset keräsivät jätevesistä talteen arvokkaita aineksia, lisäsivät veden kierrättämistä suljettujen tuotantoprosessien avulla tai ottivat käyttöön kokonaan vedettäviä tuotantoprosesseja (Lvovitš 1977, 35).

Vaikka vesiensuojelu kohtasikin toisen maailmansodan jälkeen mittavia ongelmia, oli puhdistamojen rakentaminen osin helpompaa ennen sotaa tehdyn kehitystyön ansiosta. Esimerkiksi jäteveden biosuodatusmenetelmän rajoitteet huomattiin Neuvostoliitossa jo 1930-luvulla. Toinen maailmansota kuitenkin keskeytti nämä tutkimukset, minkä takia muualla maailmassa sotien välisenä aikana yleistynyt aktiivilietemenetelmä otettiin vasta 1950-luvulla käyttöön Moskovassa, mistä puhdistamon standardoitu malli levisi muualle (ks. Kalyuzhnyi 2007).

Vesiensuojeluun erikoistuneen akateemikko A. N. Nesmejanovin tutkimuksissa kävi ilmi, että lähinnä lisääntyneen jätevesikuormituksen takia Moskovanjoen happipitoisuus oli vähentynyt 50 prosentilla vuosien 1946 ja 1964 välisenä aikana (Drachev 1968, 4, 32–33). Laatokkaa käsittelevissä tutkimuksissa puolestaan havaittiin kasvavia fosforipitoisuuksia vuodesta 1956 lähtien (Kimstach, Meybeck & Baroudy 1998, 138; Rukhovets & Filatov 2011, 10, 31–33, Fig. 1.14; Laakkonen & Bolotova 2021). Kemianteollisuuden kasvun myötä ryhdyttiin 1950- ja 1960-luvulla tutkimaan elohopean, kadmiumin ja muiden raskasmetallien sekä DDT:n aiheuttamaa vesistöjen saastumista, joka johti kalakuolemiin ympäri Neuvostoliittoa (Kimstach, Meybeck & Baroudy 1998, 180; Velner 1987, 1). Esimerkiksi maatalousvaltaisessa Virossa, Ukrainassa, Moldovassa, Kaukasuksella ja Keski-Aasiassa seurattiin torjunta-aineiden pitoisuuksia vesistöissä (Kimstach, Meybeck & Baroudy 1998, 220; Velner 2005, 77). Vuonna 1963 Neuvostoliiton tiedeakatemia aloitti ensimmäisen laajan, ihmisen toimien aiheuttamaa vesiekosysteemien rehevöitymistä käsittelevän tutkimuksen (Kimstach, Meybeck & Baroudy 1998, 137).

Vesistö tutkimusten määrää lisättiin 1960-luvulle tultaessa erityisesti Leonid Brežnevin hallintokauden alussa, jolloin NKP kasvatti tiedemiesten ja insinöörien osallistumista taloussuunnitteluun, resurssienhallintaan ja lainsäädäntöön (Josephson et al. 2013, 291). *Gidrometeoizdatin* mittauspaiikkojen määrä kasvoi viisinkertaisesti jopa 1 500:aan vuosina 1964–1970 (Štepa 1973, 20–21). Näiden mittauspaiikkojen tarkoituksena oli mitata suurimpien teollisten ja kunnallisten toimijoiden jätevesipäästöjä (Žulidov et al. 2003, 9). Vuosina 1962–1965 valmisteltiin Neuvostoliiton vesiresurssien käytön ja suojelun suunnitelmaa analysoimalla, luokittelemalla ja kartoittamalla maan saastuneiden vesistöjen tilaa (Velner & Kask 1966, 15–6). Tällainen työ vaati resursseja: apu työvoiman lisäksi yliopistokoulutuksen saaneita tutkijoita, kojeita, kemikaaleja, laboratorioita, raportointia, arkistointia, julkaisuja, ajoneuvoja, veneitä, tutkimusaluksia sekä huolto- ja hallintohenkilökuntaa. Vesistöjen saastuneisuuden tutkimus ja kartoitus oli jättiläismäinen ympäristötieteellinen ponnistus maailman suurimmassa valtiossa.

Aiemman tutkimuksen perusteella tiedetään, että Nikita Hruštšovin valtakautena 1960-luvun alussa neuvostolehdistössä alkoi ilmestyä ympäristöongelmia käsitteleviä, kriittisiä artikkeleita, jotka nostivat esiin tunnettuja tapauksia, kuten Baikaljärven saastumisen sekä maailman matalimman meren, Asovanmeren kalakantojen hupenemisen (Josephson et al. 2013, 180. Srivastava 2014, 72–3). Tätä artikkelia varten käyty lehdistömateriaali kuitenkin osoittaa, että vesistöjen saastuminen, tutkimus- ja suojelutarve sekä jätevedenpuhdistus nousivat jo 1920- ja 1930-luvulla ensin satunnaisesti ja sitten 1950-luvun alusta lähtien laajasti ja pysyvästi esille. Tuolloin *Pravdan* artikkelit kritisoivat useita virkamiehiä ja yrityksiä ennennäkemättömällä tavalla, mikä osoittaa jätevesiongelman laajemman huomioinnin julkisuudessa. Jotkin artikkelit käsitelivät pääasiassa teknologian ja koulutuksen puutetta (*Pravda* 26.4.1956), kun taas toiset syyttivät teollisuusyrityksiä maan vesivarojen saastuttamisesta vaaten toimenpiteitä paikallisilta viranomaisilta. Tämän lisäksi todettiin, ettei saastuttamisesta kerättyjä sakkotuloja ollut käytetty jätevedenpuhdistamojen rakentamiseen niin kuin oli suunniteltu (*Pravda* 11.8.1950).

Neuvostolehdistössä julkaistiin 1950-luvulla useita artikkeleita kalakuolemien suurista määristä (esim. *Pravda* 22.3.1957). Asiaan ottivat kantaa niin tiedeyhteisön edustajat kuin toimittajat, ja vesiensuojelu yhdistettiin entistä useammin kalakantojen suojeluun. Vaikka kalasaaliiden kokonaismäärä oli jyrkässä laskussa koko 1960-luvun, pyrittiin kalateollisuuden tuotantoa silti kasvattamaan. *Pravda* julkaisi myös monia öljysaasteisiin liittyviä artikkeleita etenkin Neuvostoliiton suurilta joilta ja eteläisiltä merialueilta. Öljysaasteita pidettiin 1960-luvulla julkaistuissa artikkeleissa vahvasti kalakuolemien yhtenä syynä. Artikkeleissa vedottiin öljysaasteita koskevien kansalaiskirjeiden tulvaan ja uskallettiin jopa todeta, että ”julkinen tyytymättömyys teollisiin päästöihin kasvaa päivä päivältä” (*Pravda* 31.3.1967; *Pravda* 19.4.1968; *Pravda* 20.6.1968; *Pravda* 3.7.1969). Vuonna 1970 ministerineuvosto tekikin päätöksen, jonka mukaan ympäristöviranomaiset saivat oikeuden sakottaa kalakantoja vahingoittavia teollisuusyrityksiä ja maatalouskollektiiveja (Josephson et al. 2013, 223–224). Yleinen tietoisuus vesistöjen saastumisesta aiheutti siten painetta neuvostolehdistön julkaisupolitiikkaan, jonka uudistukset puolestaan kasvattivat entisestään kyseistä tietoisuutta.

Kaikki vesien saastumista ja suojelua koskevat lehtiartikkelit eivät kuitenkaan olleet sävyllään syytteleviä, vaan paikallisia kertomuksia pyrittiin jakamaan lukijoille myös positii-visina esimerkkeinä onnistuneista tapauksista (*Pravda* 11.10.1959). ”Toveri Širšin”, *Pravdan* kirjeenvaihtaja Saratovista, raportoi vuonna 1957 paikallisen öljynjalostamon käyttävän uutta teknologiaa öljyvareiden säästämiseksi, mikä kirjoittajan mukaan edisti myös läheisen joen

suojelemista (*Pravda* 27.1.1957). Muutamat artikkelit painottivat myös propagandan merkitystä ympäristötietoisuuden kasvattamiseksi nuorison keskuudessa muun muassa koulun, Komsomolin, radion ja elokuvien avulla (*Pravda* 26.4.1956; *Pravda* 13.7.1957).

Sanomalehdistä muodostui 1950-luvulla keskeisin areena neuvostovesistöjen tilasta huolestuneille ryhmittymille. Kirjoittajat, jotka olivat tiedemiehiä, paikallisia virkamiehiä tai insinöörejä tarjosivat vesien saastumisen ratkaisuksi tiukempaa valvontaa, hallintajärjestelmän yleistä keskittämistä sekä teollisuuden jätevedenpuhdistamoiden teknistä kehittämistä (*Pravda* 15.2.1957; *Pravda* 3.1.1957; *Pravda* 17.6.1966). Neuvostoliiton suurimmat sanomalehdet eivät tietenkään kyseenalaistaneet neuvostojärjestelmää tai puoluetta ja sen ideologiaa, mutta ne valitsivat silmätikukseen tiettyjä toimijoita, kuten virallisia valvojia, ja haastoivat samalla lukijansa osallistumaan sosialistisen isänmaansa vesistöjen suojeluun (esim. *Pravda* 26.11.1953). Lehtiartikkelit iskivät suoraan aiheen kipupisteisiin nostoen esille paikalliselinten, teollisuuslaitosten, valvonnan, byrokratian sekä riittämättömien sakko- ja rahoitusjärjestelmien ongelmia. Vesien saastuminen vaikutti suoraan ihmisten terveyteen, mikä nähtiin myös kansantaloudellisena ongelmana työvoimapulasta kärsivässä maassa (esim. *Pravda* 26.2.1956). Varajohtaja N. Rumjantsev *Gosplanin* metsä- ja selluteollisuuden osastolta avautui julkisesti metsäteollisuuden jätevesiongelmistä ja kritisoi puhdistussuunnitelmien hitautta sekä sakko- ja verojärjestelmän toimimattomuutta (*Pravda* 14.12.1966).

Kun vesien saastumista käsitteleviä artikkeleita julkaistiin Neuvostoliiton tärkeimmissä tiedotusvälineissä, niiden viestit hyväksyttiin virallisena totuutena ja lupauksia saastuttajien rankaisemisesta tai puhdistusjärjestelmien rakentamisesta voitiin hyödyntää vesiensuojelijoiden tarkoituksiin. Esimerkiksi *Izvestija* sai pelkästään vuonna 1967 lähes 500 000 kansalaiskirjettä, jotka oikeuttivat hallinnon kritisoiminn. Kirjeet tarjosivat kansalaisille mahdollisuuden osallistua keskusteluun, tai ainakin tunteen osallistumisesta. Puoluejohdolle tämä oli keino hallita kritiikkiä puoluepiirien ulkopuolelta (Von Seth 2008, 51).

Lehdistön vesiensuojelukeskustelussa esiintyneen linjan mukaisesti NKP ryhtyi nivomaan luonnonvarojen suojelua osaksi kansallisia suunnitelmia. Erityisesti Brežnevin hallinnon aikana 1960-luvun lopulla vesiensuojelu nousi vahvasti puolueen agendalle (Oechsler 1989). Suunnitelmat vesien saastuttamisen vähentämiseksi ulottuivat nyt pitkälle tulevaisuuteen, jopa 2000-luvulle saakka (Velner & Kaljumäe 1967, 31; Štepa 1973, 31–2; Velner 1987, 2). Neuvostoliitossa valmisteltiin 1960-luvun kuluessa uusi vesistöjä koskeva lakijärjestelmä, josta esimerkiksi vuoden 1970 vesilainsäädäntö sai laajaa näkyvyyttä lehdistössä (*Pravda* 12.12.1970). Myös saastumista valvoneet instituutiot laajenivat merkittävästi 1960-luvulla (Žulidov et al. 2003, 9; Josephson et al. 2013, 204; Cetkauskaitė & Laakkonen 2009, Fig. 2.2.). Kaikki 15 neuvostotasavaltaa määrittivät omien alueidensa ympäristönsuojelua ja ympäristöririkoksia koskevia lakipykälä (Lisitsyn 1991, 139; Kimstach, Meybeck & Baroudy 1998, 91). Esimerkiksi Baltian neuvostotasavallat tekivät yhteistyötä saastuneiden vesialueiden luokittelussa ja kartoituksessa, ja näitä tietoja hyödynnettiin myös paikallistason vesiensuojelussa (Velner & Kask 1966, 16; Velner & Kaljumäe 1967, 28).

Uudet lait määrittivät vesien pilaamiskieltoa ja käyttötapoja aiempaa tarkemmin. Määräykset koskivat kalavesien sääntelyä, vesistöjen valvontaa sekä tehtaiden jätevedenpuhdistamoja (Niini & Rajantie 1987, 36; Weiner 1999, 361; Nosal et al. 2005, 21–22; Srivastava 2014, 65, 108). Tutkimusten perusteella Neuvostoliiton suurimmat joet määriteltiin hyvin saastuneiksi, minkä johdosta ministerineuvosto laati lisää määräyksiä jätevesipäästöjen vähentämiseksi maan tärkeimpiin jokiin (Josephson et al. 2013, 177–178). Lainsäädäntö laajeni 1960-luvulla koskemaan sisävesien lisäksi rannikkoalueiden ja merien suojelua (Štepa 1973, 12–13). Kaikkien

pintavesien ja merialueiden tuli täyttää tietyt vedenlaatumormit, jotka puolestaan määräytyivät vesistöjen käyttötarkoituksen – kalastuksen, juomaveden tai virkistykseen – vaatimusten mukaisesti. Neuvostoliiton vesistöjen tutkimusta ja suojelua koskevia säädöksiä kuitenkin kritisoitiin siitä, että niitä pyrittiin soveltamaan kaikissa neuvostotasavalloissa ottamatta tarpeeksi huomioon paikallisia olosuhteita ja tarpeita (Velner & Kask 1966, 14). Tämä oli tietysti ongelma kaikissa laajoissa valtioissa, joiden sisällä oli lukuisia ilmasto- ja kasvillisuusvyöhykkeitä.

Myös vesiensuojelun kansainvälinen yhteistyö alkoi vähitellen. Vesiensuojelussa aktiivituneet neuvostotiedemiehet vaativat yhteydenpitoa kansainvälisten tutkijoiden kanssa (Weiner 1999, 255). Itämeri oli tiedediplomatian edelläkävijöitä. Vuonna 1964 Helsingissä allekirjoitettiin Suomen ja Neuvostoliiton rajavesisopimus, jota toteuttamaan luotu rajavesistökomissio käsitteli seuraavina vuosikymmeninä laajalti vesiensuojeluun liittyviä asioita (Räsänen 2020, 29, 84). Yhteistyötä Suomen ja Neuvostoliiton välillä edistettiin neuvostolehdistön läsnäollessa Viipurissa, jossa molempien maiden tutkijat selvittivät kaupungin jätevesien vaikutusta läheiseen merialueeseen (Raunta 1966, 12). Itämeren alueella solmittiin tiedonvaihdoista, kalastuksesta ja saasteiden tutkimuksesta erillissopimuksia (Nekrasova 1984, 26–27, 85), jotka edistivät kahdenkeskistä yhteistyötä ensin Suomenlahden alueella. Ympäristötieteellinen yhteistyö Itämeren alueella parani merkittävästi, kun vuonna 1968 perustettiin *Baltic Marine Biologists* -niminen yhteistyöjärjestö, johon kuului luonnontieteilijöitä kaikista rannikkovaltioista. Itäblokin boikotoima YK:n ympäristökokous Tukholmassa 1972 ja etenkin Itämeren suojelusopimus, joka solmittiin Helsingissä vuonna 1974, vakiinnuttivat kansainvälisen yhteistyön alueella (Räsänen & Laakkonen 2007). YK:n asiantuntijaorganisaatioista tuli väylä maailmanlaajuiselle yhteistyölle.

Neuvostoliiton vesiensuojelu muodosti 1960-luvulla vakiintuneen ja kokonaisvaltaisen järjestelmän, jossa instituutiot, lainsäädäntö, valvontamekanismit ja lehdistökeskustelu toimivat vuorovaikutuksessa. Kiinnostusta vesiensuojeluun lisäsivät myös jatkuva väestön, kaupungistumisen ja teollisen tuotannon kasvu, jonka vuoksi maassa oli jatkuva tarve löytää uusia laadukkaita raakaveden lähteitä, lisätä vedenkulutusta ja laajentaa vesihuoltoverkostoja (Srivastava 2014, 62). Vesiensuojelun taloudelliset voimavarat pysyivät kuitenkin suhteellisen niukkoina, ja jätevedenpuhdistamoiden rakentaminen eteni melko hitaasti 1960-luvun loppupuoliskolle saakka. Sanomalehdetkin totesivat, että etenkin teollisuuslaitoksille oli helpompaa ja taloudellisempaa maksaa saastuttamisesta koituneet sakot kuin rakentaa jätevedenpuhdistamoja (esim. *Izvestija* 8.7.1956).

Vesiensuojelun huippu ja hiipuminen, 1971–1991

Vesiensuojelun hallintoa laajennettiin 1950-luvun puolivälistä aina 1980-luvun loppupuoliskolle saakka. Neuvostoliitto investoi jätevedenpuhdistamoiden rakentamiseen eniten 1970-luvulla, jolloin myös maan talouskasvu saavutti huippunsa – 1970-lukua voisikin hyvin perustein kutsua vesiensuojelun kehityksen huipuksi.

Neuvostoliitossa säädettiin 1970-luvulla uusia vesiensuojeluun liittyviä lakeja, jotka pysyivät voimassa aina valtion romahtamiseen saakka. Kymmenet eri instituutiot omaksuivat tehokkaampia keinoja vesiensuojelun edistämiseksi. Pidemmän aikavälin suunnitelmat mahdollistivat suurempia panostuksia jätevesipuhdistamoiden rakentamiseen. Yhdeksännen viisivuotissuunnitelman alkaessa vuonna 1971 Brežnevin johtama NKP ohjasi mittavia investointeja niin vesistöjen kuin ilman suojeluun (Weiner 1999, 402; Cetkauskaitė & Laakkonen 2019, Table 2.1.).

Vuonna 1971 Neuvostoliitossa oli noin 2 000 säädösten mukaista, suuremman kokoluokan jätevedenpuhdistamoita. Nämä laitokset puhdistivat vuodessa yhteensä 9,7 miljoonaa kuutiometriä jätevettä, josta 5,4 miljoonaa oli peräisin teollisuudesta (Kutyryn 1980, 42). Puhdistamojen lukumäärä lisääntyi entisestään 1970-luvun aikana. Pelkästään vuonna 1973 Neuvostoliitossa rakennettiin yli 1 750 puhdistamoita (Blehtsin & Minejev 1981, 19). Vuosina 1975–1980 otettiin käyttöön useita tuhansia jätevedenpuhdistamoilla varustettuja teollisuuslaitoksia (Srivastava 2014, 150). Kohteeksi otettiin nyt myös kokonaiset valuma-alueet. Vuonna 1972 *Pravda* väitti, että viimeisen viiden vuoden aikana Volgan ja Uralin valuma-alueille oli rakennettu 670 jätevedenpuhdistuslaitosta (*Pravda* 17.3.1972). Moskovanjoen varrelle rakennettiin noin 800 jätevedenpuhdistamoita ja tuhansia pienpuhdistamoita. Lisäksi noin 300 vesistöä saastuttavaa teollisuusyrittystä uusittiin tai siirrettiin Moskovan kaupungin ulkopuolelle (Blehtsin & Minejev 1981, 174). Vastaavilla toimilla ja teollisuuden siirroilla oli merkittävä osa saastumisen vähentämisessä myös länsimaiden kaupunkikeskuksissa, esimerkiksi Suomessa.

Neuvostoliiton eteläiset merialueet, jotka olivat laajan virkistyskäytön ja kansainvälisenkin matkailun kohteina, pysyivät lehdistössä esillä. Niiden tilanteen kerrottiin parantuneen huomattavasti puhdistamoiden ansiosta. Lisäksi kerrottiin, että ministerineuvoston päätöslauselman mukaan puhdistamattomien jätevesien johtaminen Mustaanmereen ja Krimin niemimaan kinalossa olevaan Asovanmereen tuli lopettaa vuoteen 1980 mennessä (*Pravda* 4.2.1976).

Vesistöjen tilan luonnontieteellinen seurantajärjestelmä oli laajentunut jo muutaman vuosikymmenen ajan ja nyt verkoston avulla pystyttiin analysoimaan jopa kymmeniä tuhansia näytteenottoaikoja ympäri Neuvostoliittoa. Tutkimusten kohteeksi otettiin laajalti myös rehevöityminen, jonka havaittiin pahenevan teollisuuden päästöjen vaikutuksesta (Kimstach, Meybeck & Baroudy 1998, 137). Tutkijoiden ja osin myös NKP:n kunnianhimosta kertoo jotain se, että *Pravda* raportoi vuonna 1981 täysin uusista keskitetyistä ja automatisoiduista valvonta-asemista, jotka antoivat tietokoneiden avulla viranomaisille ohjeita tarvittavista vesiensuojelutoimenpiteistä (*Pravda* 22.6.1981). Neuvostoliiton viranomaisilla oli alustava kokonaiskäsitys maan vesistöjen puhtaudesta ja saastumisesta viimeistään jo 1950-luvun lopulla ja laaja, systemaattinen kuva 1960-luvun lopulta lähtien, minkä jälkeen kyseinen kuva vain tarkentui.

Neuvostoliittolaisen jätevedenpuhdistusteknologian taso ei ollut enää merkittävä este 1970-luvulta lähtien (Peterson 1993, 66–68). Uusia puhdistusmenetelmiä kehiteltiin useiden instituutioiden voimin, ja tutkijat pystyivät hyödyntämään uusia, tehokkaampia ja taloudellisempia puhdistusprosesseja ympäri Neuvostoliittoa (Osipova 1971, 9; Šandala, Kostovetski & Bulgakov 1982, 183). Jätevedenpuhdistamot olivat uusine menetelmineen ja erillisine puhdistusyksiköineen 1980-luvulle tultaessa jo hyvin pitkälle kehittyneitä (Kimstach, Meybeck & Baroudy 1998, 88–89; Cetkauskaitė & Laakkonen 2019, 221–222). Uusien puhdistamojen rakentamisen lisäksi myös vanhoja puhdistamoja uusittiin. Menetelmiä, jotka yhdistivät mekaanisia, biologisia ja kemiallisia prosesseja, otettiin kuitenkin vain harvoin käyttöön, sillä ne olivat kalliita rakentaa ja käyttää (Štepa 1973, 14–15; Kaminsky 1984, 3). Ravinteiden poistoa ei Neuvostoliitossa otettu käyttöön kuin poikkeustapauksissa.

Veden kierrättämistä hyödyntävien teollisten jätevesijärjestelmien kokonaiskapasiteetti alkoi nousta voimakkaasti jo 1960-luvun lopulta alkaen (Lvovitš 1977, 78). Vuoden 1970 vesilain mukaan yritysten tuli käyttää kierrättäviä mekanismeja tai vastaavia menetelmiä jätevesipäästöjen vähentämiseksi aina kun mahdollista (*Pravda* 11.12.1970). Kymmenennen viisivuotissuunnitelman (1976–1980) aikana 60 % koko neuvostoteollisuudesta hyödynsi

tavalla tai toisella veden kierrättämisen ja uudelleenkäytön mahdollistavia järjestelmiä – maakaasu- ja petrokemiallisessa teollisuudessa luvut olivat vielä korkeampia (Symons 1983, 88). Kierrätysjärjestelmät tulivat kahden vuosikymmenen aikana hyvin yleisiksi puhdistamoissa. Vaikka Neuvostoliiton teollisuustuotanto kasvoi vuosina 1975–1980 jopa 24 %, nousi teollisuuden vedenkäyttö samanaikaisesti vain kahdeksan prosenttia kierrätysjärjestelmien ansiosta (Kaminsky 1984, 6). Kun vuonna 1980 kierrätysjärjestelmät vastasivat 64,6 % kaikesta Neuvostoliiton vedenkulutuksesta (pois lukien lämpöenergiailaitosten jäähdytysvedet), oli vastaava luku viisi vuotta myöhemmin jo peräti yli 80 % (Kaminskii, Orlov & Safronova 1986, 198–200). Kaikkein teollistuneimmilla seuduilla, kuten Tšeljabskin ja Orenburgin alueilla, teollisuuslaitosten vedenkierrätyksen osuus oli 90 % kaikesta vedenkäytöstä (Kaminsky 1984, 6; Kimstach, Meybeck & Baroudy 1998, 71). Tällaisten ratkaisujen käyttöönottoa voi pitää Neuvostoliitossa poikkeuksellisen laajamittaisena.

Vuosien 1976 ja 1986 välisenä aikana virallisten standardien mukaisesti puhdistetun jäteveden kokonaismäärä nousi vuosittain (1976 – 15,4 km³, 1980 – 17,2 km³, 1986 – 22,9 km³) (Kimstach, Meybeck & Baroudy 1998, 88). Koko Neuvostoliiton jätevesien käsittelykapasiteetti kohosi 53 prosentilla vuodesta 1980 vuoteen 1988. Myös kaupunkien ja kylien keskitetyt kunnalliset viemäriverkostot ja osin puhdistamotkin yleistyivät 1980-luvulla. Kehitystä tapahtui muun muassa Odessan kaupungissa, joka puolitti tuolloin Mustaanmereen johdetut jätevesipäästönsä (Peterson 1993, 63). Vesiensuojelu kehittyi myös Neuvostoliiton Itämeren rannikolla. Vuosina 1976–1982 alueen kaupunkeihin ja teollisuuslaitoksiin rakennettiin yli 2 500 jätevedenpuhdistamo (Ten Years After the Signing of the Helsinki Convention 1984, 136–137; Soumin 1985, 186). Leningradiin valmistui 30 % kaupungin jätevesikuormasta käsittelevä keskuspuhdistamo vuonna 1977 (Velner 1987, 2). Maatalouskolhooseilla esimerkiksi Laatokan ympärillä otettiin käyttöön puhdistusjärjestelmiä (Artjuhlin 1984, 43). Vuosina 1976–1982 Latvian neuvostotasavaltaan rakennettiin noin tuhat jätevedenpuhdistamo. Joitain saastuttavia teollisuuslaitoksia suljettiin, ja kymmenet kaupungit sekä teollisuuslaitokset vähensivät merkittävästi jätevesipäästöjään (Ten Years After the Signing of the Helsinki Convention 1984, 138–139, 142). Liettuun neuvostotasavaltaan ei rakennettu neuvostoaikana ”muutamaa” jätevedenpuhdistamo, kuten konferenssiosallistujat vuonna 2015 oletivat, vaan kaikkiaan 928, joista 772 oli tehokkaampia biologisia laitoksia (Cetkauskaitė & Laakkonen 2009, 220–222).

Neuvostoliiton vesistöjen luonnontieteellinen seuranta osoitti, että puhdistusmenetelmät ja -järjestelmät sekä näihin liittyvät panostukset olivat monin paikoin tehokkaita, sillä etenkin pahiten saastuneiden jokien vedenlaatu parantui 1980-luvulla (Kimstach, Meybeck & Baroudy 1998, 129; Velner 2005, 80–81, Table 1; Cetkauskaitė & Laakkonen 2009, 223–224).

Jätevedenpuhdistamoiden rakentamiseen suunnatut investoinnit jatkoivat nousuaan vuodesta 1971 vuoteen 1978, minkä jälkeen investointien määrä laski vuosittain (Srivastava 2014, 74). Vuosien 1975 ja 1980 välillä Neuvostoliitto käytti 1,2 miljardia ruplaa vedenkierrätysjärjestelmien rakentamiseen sekä 2,8 miljardia ruplaa uusien vedenkierrätystä hyödyntävien puhdistamojen rakentamiseen. Näiden investointien laskettiin kuitenkin säästävän yhteensä seitsemän miljardia, jos yhtä paljon vettä olisi haluttu puhdistaa perinteisin menetelmin ilman kierrätysjärjestelmiä (Kaminsky 1984, 69). Kaikkiaan ympäristönsuojeluun kohdistettiin jopa sadan miljardin ruplan investoinnit vuosina 1976–1988 (Symons 1983, 88–89; Khabibullov 1991, 751). Merkittävää on se, että Neuvostoliitto lisäsi vesiensuojeluinvestointeja, vaikka maan talouden kasvu hidastui 1950-luvun jälkeen (Harrison 1993).

Kaikesta kehityksestä huolimatta jätevesien puhdistuksessa oli edelleen useita haasteita. Neuvostoliiton jätevesipuhdistamoiden rakennusurakka oli valtaisa, mutta se tuli noin 10–15 vuotta länsimaita jäljessä, eikä se ollut riittävän kattava vuonna 1991. Lukuisat suuretkin kaupungit ja tehtaat kylistä puhumattakaan saivat laskea jätevetensä joko kokonaan puhdistamattomina tai heikosti puhdistettuina lähivesistöihin. Lisäksi laitosten rakenteissa, materiaaleissa, kemikaaleissa, toiminnassa ja huollossa oli usein ongelmia (*Pravda* 7.1.1980).

Vuodesta 1986 alkaen vesihuollosta ja vesiensuojelusta vastuussa olleet viranomaiset alkoivat kiristää jätevedenpuhdistuksen vaatimuksia, minkä takia normien mukaisesti puhdistetun jäteveden kokonaismäärä alkoi laskea. Tästä huolimatta niin jätevedenpuhdistamoiden kokonaiskapasiteetti kuin kierrätetyn veden kokonaisvolyymi kasvoi jatkuvasti vuoteen 1990 saakka. Tuolloin maatalouden, kaupunkien ja teollisuuden jätevesistä puhdistettiin noin 77 %, josta kolmasosa puhdistettiin neuvostokriteerien mukaan tehokkaasti. Saavutus oli mittava. Toisaalta myös puhdistamattoman jäteveden kokonaismäärä nousi Neuvostoliiton hajoamista edeltävinä vuosina (Kimstach, Meybeck & Baroudy 1998, 73–74, 87–88).

Aikaisempi Neuvostoliiton ympäristöhistorian tutkimuskirjallisuus nostaa usein Mihail Gorbatšovin valtakauden merkittäväksi ympäristöpoliittisen toiminnan aikajaksoksi. Tämä on ainakin vesiensuojelun osalta kuitenkin väärä oletus, sillä merkittävin kehitys tapahtui jo aiempina vuosikymmeninä. Tunnetusti glasnostin myötä saavutetut vapaudet nostivat ympäristöasioita vahvemmin julkiseen keskusteluun (*Pravda* 25.7.1988; *Pravda* 11.8.1989; laajemmin ks. Lewis & Blokov 2012, 8–9). Vesistöjen saastumiseen ja suojeluun liittyvät ongelmat olivat kuitenkin olleet läsnä neuvostolehdistössä jo vallankumouksesta lähtien, eikä vesistöjen saastumisesta ollut mitään yllättävää.

Näyttäisikin vahvasti siltä, että Neuvostoliiton seuraajavaltiot perivät vesiensuojelujärjestelmiä, joita ne eivät halunneet tai kyenneet päivittämään mutta joita ne pystyivät syyttämään ongelmistaan. Neuvostoliiton kaaduttua monien neuvostoajalta periytyneiden jätevedenpuhdistamoiden annettiin päästä huonoon kuntoon puutteellisen huollon takia (*GEF Project Brief*). Kolhoosien kaatuessa maatalouden tuhannet pienemmät ja suuremmat puhdistamot jäivät rapistumaan ympäri maata. Joissain pienissä tasavalloissa syttyi levottomuuksia tai sisällissotia, jotka johtivat vesiensuojelujärjestelmien vahingoittumiseen. Toisaalta itsenäistyneet Baltian maat sekä Puola, entinen Itä-Saksa ja Venäjällä esimerkiksi Pietari ja sitä ympäröivä alue (Laakkonen & Bolotova 2021, 155) kykenivät parantamaan länsimaisen avun tuella vesiensuojelunsa tehokkuutta, jonka perustana olivat kuitenkin neuvostoajalla luodut hallinnolliset, tieteelliset ja tekniset järjestelmät. Venäjän vesiensuojelussa toistui siten periaatteessa samat katkokset ja jatkuvuudet kuin lokakuun vallankumouksen vallanvaihdon yhteydessä.

Johtopäätökset

Tämän artikkelin taustalla oli aikaisemman tutkimuksen vähäisyydestä, hajanaisuudesta ja painotuksista noussut tarve tarkastella Neuvostoliiton vesiensuojelun kehitystä kokonaisuutena. Lähdimme rakentamaan kuvaa neuvostovaltion vesiensuojelun historiasta kolmena vaiheena, joille oli löydettävissä vesiensuojelun kehityksen eri painopisteitä leimaavia piirteitä.

Ensimmäisen maailmansodan, vallankumousten ja sisällissodan luoma kaaos käynnisti neuvostovesistöjen suojelun ensimmäisen vaiheen, jonka tuloksena bolševikit perustivat vesiensuojelua edistäviä asiantuntijaorganisaatiota ja säätivät vesiensuojelulakeja etenkin 1930-luvulla. Sotien välisenä aikana kiireellisintä oli kulkutautien pysäyttäminen kaupun-

geissa ja teollisuuden pahimpien jätevesiongelmien selvittäminen. Toisen maailmansodan tuhot pysäyttivät käytännön vesiensuojelutyön, mutta hiljainen kehitystyö jatkui niin sodan aikana kuin sen jälkeen, minkä tuloksena 1960-luvun aikana laajennettiin olemassa olevia vesistöjen seurantajärjestelmiä, säädettiin tiukempia lakeja, jotka koskivat nyt myös merialueita, ja myönnettiin lisävaltuuksia valvonnalle. Toisen vaiheen vesiensuojelu painotti väestön hygieenisen ja sosiaalisen kehityksen turvaamista. Valtiovalta suuntasi heti toisen maailmansodan jälkeen jätevedenpuhdistamoiden rakentamiseen investointeja, joiden määrä kasvoi huippuunsa 1970-luvulla lopulla. Vesiensuojelun tavoitteena oli nyt kansalaisten hyvinvoinnin ja viihtyisyyden edistäminen. Tämä kolmas vaihe vaimeni Gorbatšovin ajan talousvaikeuksiin ja päättyi Neuvostoliiton hajoamiseen.

Neuvostoliiton vesiensuojelun kehitysvaiheet sisälsivät yllä tiivistetyn normatiivisen ohjauksen lisäksi myös muita kerroksia. Neuvostoliiton alkutaivalta piinasivat saastuneiden vesien välittämät kulkutaudit, minkä myötä vesistöjen hygieeninen tutkimus sai vahvan sijan neuvostotieteessä. Sisällissodan vielä riehussa bolševikit perustivat maahan uuden terveysviraston ja alustavan luonnontieteellisen tutkimusverkoston. Toisen maailmansodan päätyttyä ympäristötutkimuksen menetelmät moninaistuivat, niitä standardoitiin ja vesistöjen tilan luonnontieteellistä seurantaverkostoa laajennettiin. Menetelmien kehittyessä tutkimusten kohteeksi otettiin haitalliset aineet; raskasmetallit, fenolit, öljyt, kasviravinteet ja myrkyt, kuten DDT. Neuvostoliiton ympäristötutkimus tuotti viimeistään 1960-luvulta lähtien tieteellisesti laaja-alaisen ja kansallisesti kattavan kuvan maan vesistöjen tilasta ympäristöhallinnon ja päättäjien käyttöön.

Tarve teknisille ratkaisuille oli ilmeinen, sillä maaseudun kylien lisäksi monissa kaupungeissa ei ollut kunnallisia vesijohtoja, viemäreitä, saati minkäänlaisia puhdistamoja. Vesihallinto aloitti työnsä juomaveden puhdistuslaitosten ja kunnallisten viemäreiden rakentamisella suurempiin kaupunkeihin, mitä seurasi ensimmäisten neuvostoajan jätevedenpuhdistamoiden rakentaminen sotien välisen ajan lopussa. Toisen maailmansodan jälkeen ryhdyttiin mekaanisten ja yksinkertaisten biologisten puhdistusmenetelmien lisäksi omaksumaan laajemmin uusia kemiallisia ja biologisia menetelmiä, joita otettiin käyttöön Neuvostoliiton jokien valuma-alueiden suojelemiseksi. Samaan aikaan teollisuudessa otettiin merkittävässä määrin käyttöön prosessiveden kierrätysmenetelmiä, vedettömiä tuotantoprosesseja ja muita jätevesien käsittelytapoja. Maaseudulla suurten kolhoosien ja sovhoosien yhteydessä toimineet jätevedenpuhdistamot olivat myös edistyksellisiä ratkaisuja. Neuvostoliitto rakennutti olemassaolonsa aikana arviolta vähintään 12 000 pientä, keskisuurta tai suurta jätevedenpuhdistamoa. Niillä saatiin aikaa myös tuloksia: etenkin pahiten saastuneiden vesistöjen tila alkoi parantua Neuvostoliitossa 1980-luvulla eli jo valtiososialismin aikana. Jätevesipuhdistamoiden kapasiteetti ja teho eivät kuitenkaan olleet kansallisessa katsannossa riittäviä. Neuvostoliitto oli silti todennäköisesti jätevedenpuhdistamoiden suurin yksittäinen rakennuttaja kylmän sodan Euroopassa.

Pravda käsitteli sivuillaan Pietarin moninaisia vesiongelmia jo ennen lokakuun vallankumousta. Työläisten terveyden turvaamisesta tulikin uusille vallanpitäjille tärkeä tavoite ja oikeutus uudelle poliittiselle vallalle. Siksi vesiensuojelusta sai ja tulikin kirjoittaa sensuurin hallitseman julkisuuden ytimessä – neuvostolehdistössä. Vesistöjen saastuminen ja suojele nousivat lehdissä esiin ensin satunnaisesti mutta kriittisestikin 1920- ja 1930-luvulla ja sitten laajemmin 1950-luvun alusta lähtien. Hruštševin aikana maan suurimmat sanomalehdet arvostelivat ankarastikin vesiensuojelussa havaittuja paikallisia ongelmia, toimijoita ja ilmiöitä kalakuolemista öljysaasteisiin. Brežnevin aikana kritiikki laantui, mutta ongelmien raportointi

jatkui aktiivisesti. Sisäisessä retoriikassaan Neuvostoliitto pyrki antamaan edistyksellisen kuvan omasta jätevedenpuhdistuksestaan länsimaihin verrattuna. Silti voidaan perustellusti katsoa, että neuvostolehdistö edisti vesistöjä koskevaa ympäristökeskustelua ja -tietoisuutta niin päättäjien kuin suuren yleisön keskuudessa.

Näkemyksemme mukaan Neuvostoliiton vesiensuojelun primus motor oli byrokraattinen aktivismi. Eteenpäin katsovat, vastuuntuntoiset ja vaikutusvaltaiset lääkärit, luonnontieteilijät ja insinöörit, tuotantolaitosten johtajat, toimittajat, poliitikot ja hallinnon ammattilaiset, jotka vaikuttivat valtajärjestelmän sisältä hyödyntäen jättiläisvaltion resursseja, kehittivät Neuvostoliiton vesiensuojelua tarmokkaasti omien ja länsimaisten mallien pohjalta. Valtion omistamien vesistöjen, sosialistisen yhteishyvän, suojelua pidettiin niin terveydellisesti, taloudellisesti, sosiaalisesti, poliittisesti kuin kulttuurisestikin tärkeänä, minkä takia vesistöjen saastumisesta tuli Neuvostoliiton varhaisin ja merkittävin yleisesti tunnustettu ympäristöongelma ja vesiensuojelusta puolestaan oleellinen osa valtiotaloutta.

Minkälaisia jatkoselvitystä vaativia teemoja tässä tutkimuksessa nousi esille? Tarkastellessa tätä kysymystä seuraavaksi kiteytetysti ajassa, paikassa ja asiassa. Neuvostoliiton vesiensuojelun kehityksen juuret olivat syvällä Venäjän keisarikunnan yhteiskuntarakenteissa. Siksi tulevaisuudessa on syytä syventyä tsaarinajan Venäjän vesipolitiikkaan ja sen yhteiskunnallisiin seurauksiin ennen kaikkea pääkaupungissa Pietarissa ja sen jälkeen myös muilla avainalueilla. Vastaavasti olisi syytä perehtyä siihen, minkälaisia jatkumia ja katkoksia Neuvostoliiton ajan vesiensuojelupolitiikan ja -järjestelmien siirtymisessä oli Venäjän federaation vesipolitiikan osiksi. Entä minkälaisen sosioekologisen prosessin nämä kolme vaihetta ja valtiomuotoa muodostavat yhdessä?

Neuvostoliiton vesiensuojelua on kritisoitu alueellisesti epätasa-arvoisesta kehityksestä, mutta tämän väitteen tueksi ei ole esitetty todistusvoimaisia aineistoja. Yksittäisten tapaustutkimusten lisäksi tarvetta olisi vertaileville selvityksille kiinnostavista neuvostotasavalloista keskus-periferia-akselilla. Jokien valuma-alueiden suojelun kehityksen tutkimiselle olisi myös erityistä tarvetta. Neuvostoviranomaisten sisäiset keskustelut kansallisista vesiläeistä ja kansainvälisistä merensuojelusopimuksista olisi kiinnostava mutta vaikeasti tutkittava teema.

Vesiensuojelun läntisten poliittishallinnollisten, tieteellisten ja teknologisten mallien siirron, levittämisen ja soveltamisen kansainvälisiä prosesseja olisi tarpeen tutkia Neuvostoliiton toimien ymmärtämiseksi. Entä miksi Neuvostoliitto sovelsi käytännössä kaikkia läntisiä vesiensuojelun päämenetelmiä lukuun ottamatta ravinteiden poistoa? Tälle merkittäväälle poikkeukselle ei ole esitetty empiirisesti perusteltuja syitä. Ylipäätään Neuvostoliiton vesistöjen tilan ja jätevesienpuhdistuksen kansallisesta kehityksestä ei ole vielä selkeää kokonaiskuvaa.

Voi sanoa, että neuvostovalta joutui kaupungistumisen, teollistumisen ja maatalouden kehityksen myötä kohtaamaan lähes samoja ympäristöongelmia kuin läntiset valtiot. Neuvostoliiton pyrkimykset ratkaista ongelmia olivat kuitenkin keisariajalta perityn valtiojohtoisen modernisaation, kommunistisen järjestelmän ja suunnitelmatalouden muovaamia. Siksi on syytä kysyä, mitä haittoja ja mitä etuja kommunistinen yhteiskuntajärjestelmä tarjosi vesiensuojelun kehittämiseksi läntiseen demokratiaan ja kapitalismiin verrattuna. Kun vastaava kriittinen, kansallinen ja kattava monitieteinen tutkimus tehdään systemaattisesti jostain suuremmasta länsimaasta, voidaan tulevaisuudessa vertailla perustellusti vesiensuojelun erityispiirteitä idän ja lännen välillä. Tähän tavoitteeseen on kuitenkin matkaa ainakin niin kauan kuin tutkijapiireissäkin uskotaan, että Neuvostoliiton ympäristönsuojelun ylivoimaisesti suurin sektori ei rakennuttanut olemassaoloaikanaan ”ainoatakaan” tai vain ”muutaman” jätevedenpuhdistamon.

Viitteet

1 Kiitämme DI Juri Huuhtasta erinomaisesta yhteistyöstä ja avusta teknistieteellisen aikalaiskirjallisuuden kokoamisessa.

Lähteet

Lehtiaineisto

- Izvestija*, 22.1.1926, 6. Hronika dnja – Delegatsija Mossoveta o gorodskom hozjaistve v Zapadnoi Jevrope [Päivän kronikka – Moskovan neuvoston kaupunkitalouden delegaatio Länsi-Euroopassa].
- Izvestija*, 14.3.1926, 5. Voprosy kommunalnogo stroitelstva Moskvj [Kysymyksiä Moskovan kunnallisesta rakennustyöstä].
- Izvestija*, 20.7.1926, 5. Deistvija i rasporjaženija pravitelstva RSFSR [Venäjän SFNT:n hallituksen toimet ja määräykset].
- Izvestija*, 14.4.1927, 4. K voprosu o postroike v Moskve novogo vodoprovoda i kanalizatsii [Kysymykseen uuden vesihuollon ja viemäröinnin rakentamisesta Moskovaan].
- Izvestija*, 15.11.1935, 5. Voda dlja Emby [Vettä Emballe].
- Izvestija*, 8.7.1956, 2. Na malyh rekah [Pienillä joilla].
- Pravda*, 13.7.1912, 9. Gorodskije dela [Kaupunkiasioita].
- Pravda*, 1.11.1912, 5. Krizis [Kriisi].
- Pravda*, 6.4.1917, 1–2. Revoljutsija i ohrana [Vallankumous ja suojele].
- Pravda*, 14.7.1937, 3. Menjaetsja oblik stolitsy [Pääkaupungin muuttuvat kasvot].
- Pravda*, 14.7.1937, 4. Sanitarnaja ohrana kanala [Kanaalin sanitaarinen suojele].
- Pravda*, 23.7.1937, 6. Ljublinskaja stantsija aeratsii [Ljublinin ilmastuslaitos].
- Pravda*, 5.1.1938, 6. Otšistka stotšnyh vod [Jätevedenpuhdistus].
- Pravda*, 10.5.1939, 5. Zagrjaznenije rek [Jokien saastuminen].
- Pravda*, 26.8.1940, 2. Na temy dnja: Protiv zagrjaznenija rek i vodojemov [Päivän teemasta: Jokien ja vesistöjen saastumisen vastustaminen].
- Pravda*, 11.8.1950, 3. Pismo v redaktsiju – Zatjanuvšijesja spory [Kirje toimitukselle – Pitkittyneet kiistat].
- Pravda*, 26.11.1953, 2. Na temy dnja: Beregite, Ohranjaite vodoemy! [Päivän teemasta: Pidä huolta ja suojele vesistöjä!].
- Pravda*, 26.2.1956, 9. XX sjezd Kommunističeskoj partii Sovetskogo Sojuza [Neuvostoliiton kommunistisen puolueen 20. kongressi].
- Pravda*, 26.4.1956, 2. Bolše vnimanija ohrane prirody [Enemmän huomiota luonnonsuojelelle].
- Pravda*, 3.1.1957, 2. Po materialam Pravdy: Rasskaz o stotšnyh vodah v zaplanirovannyh štrafah [Pravdan materiaaleista: Kertomus vesien saastuttamisesta suunnitelluista sakoista].
- Pravda*, 27.1.1957, 6. Opyt, dostoinyi rasprostranenija – Zavod rešil problemu otšistki stotšnyh vod [Kokemus, joka kannattaa jakaa – Tehdas ratkaisi jäteveden puhdistusongelman].
- Pravda*, 15.2.1957, 3. V Ministerstve Gosudarstvennogo Kontrolja SSSR [Neuvostoliiton valtionhallinnon ministeriössä].
- Pravda*, 22.3.1957, 4. Lutšše ohranjat rybnje bogatstva! – Pismo v redaktsiju [Kalakantojen parempaa suojele! – Kirje toimitukselle].
- Pravda*, 13.7.1957, 3. A. N. Nesmejanov: Ohrana prirody – delo gosudarstvennoi važnosti [Luonnonsuojele – tärkeä valtion asia].

- Pravda*, 11.10.1959, 6. Rasskaz o svetloi vode [Kertomus kirkkaasta vedestä].
- Pravda*, 17.6.1966, 3. Eto naša obštšaja zabota [Tämä on meidän yhteinen huolemme].
- Pravda*, 14.12.1966, 3. Tštoby reki byli tšistymi - industrija i priroda [Jotta joet olisivat puhtaita – teollisuus ja ympäristö].
- Pravda*, 31.3.1967, 2. Kontroleru-pravo ”veto” [Ohjausoikeus ”veto”].
- Pravda*, 19.4.1968, 3. Zavesa nad rekoi [Huntu joen yllä].
- Pravda*, 20.6.1968, 3. Trevoga o reke [Huoli joesta].
- Pravda*, 3.7.1969, 3. Možno li spasti buhtu? Po sledam pisma [Voidaanko lahti pelastaa? Kirjeen jalanjäljillä].
- Pravda*, 11.12.1970, 3. O projekte osnov vodnogo zakonodatelstva Sojuza SSR i Sojuznyh Respublik [Neuvostoliiton ja liittotasavaltojen vesilainsäädännön perusteista].
- Pravda*, 12.12.1970, 2. Osnovy vodnogo zakonodatelstva Sojuza SSR i Sojuznyh Respublik [Neuvostoliiton ja liittotasavaltojen vesilainsäädännön perusteet].
- Pravda*, 17.3.1972, 1. O merah po predotvraštšeniju zagrzaznenija basseinov rek Volgi i Urala neotšiščennymi stotšnymi vodami [Keinoista Volgan ja Uralin jokialueiden suojelemiseksi puhdistamattomalta jätevedeltä].
- Pravda*, 4.2.1976, 1. V Tsentralnom Komitete KPSS i Sovete Ministrov SSSR – Tsentralnyi Komitet KPSS i Sovet Ministrov SSSR prinjali Postanovlenije ”O merah po predotvrahtšeniju zagrzaznenija basseinov Tšernogo i Azovskogo morei” [Kommunistisen puolueen keskuskomiteassa ja Neuvostoliiton ministerineuvostossa – NKP:n keskuskomitea ja Neuvostoliiton ministerineuvosto hyväksyivät päätöslauselman ”Keinoista Mustanmeren ja Asovanmeren saastumisen estämiseksi”].
- Pravda*, 7.1.1980, 2. Hraniteli tšistoty – Problemy i suždenija [Puhtauden suojeelijat – Ongelmia ja arviointeja].
- Pravda*, 22.6.1981, 3. Voda naša nasuštšnaja – Tšelovek i priroda [Vesi on meille tärkeää – Ihminen ja luonto].
- Pravda*, 25.7.1988, 2. Nužen li gorod u Baikala? [Tarvitaanko Baikalilla kaupunkia?].
- Pravda*, 11.8.1989, 2. Drama vody [Veden draama].

Lähteet

- Artjuhlin, J. N. (1984), Vesiensuojelu- ja maanparannustoimenpiteet kasteltaessa tulvamaita karjatalouden jätevesillä. – *Vesihallituksen monistesarja XV*.
- Blehtsin, I. Ja. & Minejev, V. A (1981), *Proizvoditelnye sily SSSR i okružajuštšaja sreda*. Moskva: Mysl.
- Bonhomme, Brian (2013), Writing the environmental history of the world’s largest state: Four decades of scholarship on Russia and the USSR. – *Global Environment* 6:12, 12–37.
- Brain, Stephen (2011), *Song of the Forest: Russian Forestry and Stalinist Environmentalism, 1905–1953*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Breyfogle, Nicholas (2015), At the Watershed: 1958 and the Beginnings of Lake Baikal Environmentalism. – *Slavonic and East European Review* 93:1, 147–180.
- Brooks, Jeffrey (2001), *Thank You, Comrade Stalin! Soviet Public Culture from Revolution to Cold War*. Princeton: Princeton University Press.
- Bruno, Andy (2007), Russian Environmental History: Directions and Potentials. – *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 8:3, 635–650.
- Bruno, Andy (2016), *The Nature of Soviet Power: An Arctic Environmental History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Carter, Frank & Turnock, David, toim. (2002), *Environmental Problems in Eastern Europe*. London: Routledge.
- Cetkauskaitė, Anolda & Laakkonen, Simo (2009), Jokien pilaantumisen ja suojelun ympäristöhistoriaa Neuvostoliitossa 1945–1991. – *Terra* 121:3, 217–226.
- Cetkauskaitė, Anolda & Laakkonen, Simo (2019), Water Pollution and Protection in the Lithuanian Soviet Republic. – *Nature and the Iron Curtain: Environmental Policy and Social Movements in Communist and Capitalist Countries, 1945–1990*. Ed. Astrid Mignon Kirchhof and John R. McNeill. Pittsburgh: Pittsburgh University Press, 36–54.
- Drachev, S. M. (1968), Change in the composition and properties of the water of the Moskva River in relation to pollution and processes of self-purification; Chemistry of inland waters and factors

- of their pollution and self-purification. – *Fisheries Research Board of Canada*, Translation Series No. 1588, 152–198.
- Feshbach, Murray & Friendly, Alfred (1992), *Ecocide in the USSR: Health and Nature under Siege*. New York: Basic Books.
- Filtzer, Donald (2010), *The Hazards of Urban Life in Late Stalinist Russia: Health, Hygiene, and Living Standards, 1943–1953*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GEF Project Brief (Addressing Transboundary Environmental Issues in the Caspian Environment Programme), <https://iwlearn.net/resolveuid/da70118345dbd4a0ff91e67b8082b3eb> (tarkistettu 6.2.2022).
- Goldman, Marshall I. (1972), *The Spoils of Progress: Environmental Pollution in the Soviet Union*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Harrison, Mark (1993), Soviet Economic Growth Since 1928: The Alternative Statistics of G. I. Khanin. – *Europe-Asia Studies* 45:1, 141–167. <https://doi.org/10.1080/09668139308412080>.
- Josephson, Paul, Dronin, Nicolai, Mnatsakanian, Ruben, Cherp, Aleh, Efremenko, Dmitry & Larin, Vlasdislav (2013), *An Environmental History of Russia*. Cambridge and New York: Cambridge University Press.
- Kalyuzhnyi, S. V. (2007), Wastewater Sludge Management in the Russian Federation: the Current Status and Perspectives. – *Water Practice and Technology* 2:4, 73–80.
- Kaminskii, V. S., Orlov, I. V. & Safranovna, K. I. (1986), Methodology of Estimating the Efficiency of Industrial Water Recirculation Systems to Prevent Natural Water Pollution. – *Vesi- ja ympäristöhallituksen monistesarja* 27.
- Kaminsky, V. S. (1984), Industrial Sewage Control in the USSR. – *Water Quality Bulletin* 9:1.
- Kaverin, A. M. (1977), *Pravovaja ohrana vod ot zagrjaznenija*. Moskva: Juriditšeskaja literatura.
- Khabibullov, Marat (1991), Crisis in environmental management of the Soviet Union. – *Environmental Management* 15:6, 749–763.
- Kimstach, Vitaly, Meybeck, Michel & Baroudy, Ellysar, toim. (1998), *A Water Quality Assessment of the Former Soviet Union*. London: CRC.
- Kochetkova, Elena (2013), Modernizatsija sovetškoï tselluylozno-bumažnoi promyšlennosti v 1953–1964 gg.: Služai Enso-Svetogorska. – *Laboratorium* 3, 13–42.
- Kochetkova, Elena (2018), Between water pollution and protection in the Soviet Union, mid-1950s–1960s: Lake Baikal and River Vuoksi. – *Water History* 10:2–3, 223–241.
- Kochetkova, Elena & Pokidko, Pavel (2019a), Soviet industrial production and waste dispersal: a case study of pulp and paper plants on the Karelian Isthmus, 1940s–1980s. – *Scandinavian Economic History Review* 67:3, 269–282.
- Kochetkova, Elena & Pokidko, Pavel (2019b), Technological style and ecology in the USSR in the 1940s and 1950s: The case of the Karelian Isthmus. – *Laboratorium: Russian Review of Social Research* 10:3, 35–56.
- Komarov, Boris (1980), *The Destruction of Nature in the Soviet Union*. New York: M. E. Sharp Armonk.
- Kutyryn, I. M. (1980), *Ohrana vozduha i poverhnostnyh vod ot zagrjaznenija*. Moskva: Izdatelstvo ”Nauka”.
- Laakkonen, Simo & Bolotova, Alla (2021), Ristiaallokossa. Laatokan pilaantumisen ja suojelun ympäristöhistoriaa. – *Laatokka. Suurjärven kiehtova rantahistoria*. Toim. Maria Lähteenmäki. Suomen Kirjallisuuden Seura: Helsinki, 131–161.
- Laakkonen, Simo & Laurila, Sari, toim. (2001), Man and the Baltic Sea. – *AMBIO: A Journal of the Human Environment*, 30:4–5, 263–326.
- Laakkonen, Simo, Pál, Viktor & Tucker, Richard (2016), The Cold War and environmental history: complementary fields. – *Militarized Landscapes: Environmental Histories of the Cold War*. Toim. Simo Laakkonen. – *Cold War History* 16:4, 377–394.
- Laakkonen, Simo & Räsänen, Tuomas (2007), Suomen ja Neuvostoliiton ympäristöyhteistyön alkuvaiheet. – *Historiallinen Aikauskirja* 105:1, 43–56.
- Laakkonen, Simo, Tucker, Richard & Vuorisalo, Timo, toim. (2017), *The Long Shadows: Toward a Global Environmental History of the Second World War*. Corvallis: Oregon State University Press.
- Lewis, David & Blokov, Ivan (2012), *The Politics of Environmental Policy in Russia*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Lisitsyn, Eugene (1991), Environmental Law and Management in the USSR: A Reflection of Contemporary Reforms. – *Review of Socialist Law* 17:2, 125–143.

- Litvinov, N. (1962), Water pollution in the USSR and in other Eastern European Countries. – *Bulletin of the World Health Organisation* 26:4, 439–463.
- Lvovitš, A. I. (1977), *Zaštita vod ot zagrjaznenija*. Leningrad: Gidrometeoizdat.
- McKean, Robert B. (1990), *St Petersburg between the Revolutions: Workers and Revolutionaries, June 1907 – February 1917*. New Haven and London: Yale University Press.
- Mnatsakanian, Ruben A. (1992), *Environmental Legacy of the Former Soviet Republics*. Edinburgh: University of Edinburgh.
- Nekrasova, G. A. (1984), *Baltijskoje more: pravovaja ohrana sredy*. Moskva: Nauka.
- Niini, Suvi & Rajantie, Kalle (1987), Katsaus Neuvostoliiton vesi- ja ympäristölainsäädäntöön. – *Vesitalous*, 1:XXVIII.
- Nosal, Andrey; Merzlikina, Julia; Krutikova, Ksenia & Pavluk, Timur (2005), *Standards for surface water quality in the Russian Federation*. Ekaterinburg: RosNIIVKh.
- O Vzmanii s Predpriяти Platy za Spusk Stotšnyh Neotšiššennyh Vod*, Post. TsIK i SNK SSSR 7 avgusta 1937 g. (SZ SSSR 1937 g. No 53, st. 222), <https://istmat.org/node/23014> (tarkistettu 6.2.2022).
- Oechler, Ronald G. (1989), *Policies to Control Water Pollution 1917–1972: Agenda Setting in the USSR*. Washington DC: National Council for Soviet and East European Studies.
- Osipova, I. N. (1971), Pintavesien kontaktiselkeytysmenetelmän käyttökokeuksista Neuvostoliitossa. – *Vesitalous*, 2:XII.
- Pál, Viktor (2020), Ympäristönsuojelu autoritaarisissa järjestelmissä. – *Idäntutkimus* 27:2, 17–28. <https://doi.org/10.33345/idantutkimus.99239>.
- Peterson, D. J. (1993), *Troubled Lands: The Legacy of Soviet Environmental Destruction*. Boulder: Westview Press.
- Poddubnyi, Mihail (1997), *Sanitarjana ohrana okružajuštsei sredy v Rossii i SSSR v pervoi polovine XX veka*. Kijev: Kijevski ekologo-kulturnyi tsentr.
- Primakov, Igor M. & Nikolaenko, Polina (2001), Plankton Communities in the Neva Bay during the 20th Century. – *AMBIO: A Journal of the Human Environment* 30:4–5, 292–296.
- Pryde, Philipp R. (1991), *Environmental Management in the Soviet Union*. New York: Cambridge University Press.
- Raunta, Pertti (1966), Vesistötutkimuksia Viipurin edustalla. – *Vesitalous* 5–6:VII.
- Rukhovets, Leonid & Filatov, Nikolai, toim. (2011), *Ladoga and Onego – Great European Lakes. Observations and Modelling*. Chichester: Springer Praxis.
- Räsänen, Tomi (2020), *Suomalais-venäläinen rajavesistökomissio kansainvälisen vesidiplomatian ja rajat ylittävän yhteistyön instituutiona: Rajavesistökomission historia, kehitys ja toimintaympäristön muutos*. Helsingin yliopisto, Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimus. Pro gradu -tutkielma.
- Räsänen, Tuomas & Laakkonen, Simo (2007), Cold War and the environment. The role of Finland in international environmental politics in the Baltic Sea region. – *AMBIO: A Journal of the Human Environment* 36:2–3, 223–230.
- Šandala, M. G.; Kostovetski, Ja. I. & Bulgakov, V. V. (1982), *Ohrana i ozdorovlenije okružajuštsei sredy v uslovijah naušno-tehnišeskoj revoljutsii*. Kijev: Zdorovja.
- Soumin, Leonid (1985), Fundamental trends for the development of water conservation activity in the Soviet Union from the moment of signing Convention on the Protection of the Marine Environment of the Baltic Sea – *Baltic Sea Environmental Proceedings* 14, 184–191.
- Srivastava, Archana (2014), *Impact of Economic Growth on Environment in Centrally Planned Economy: a Case Study of Soviet Russia*. New Delhi: Jawaharlal Nehru University.
- Starks, Tricia (2008), *The Body Soviet: Propaganda, Hygiene, and the Revolutionary State*. Madison: The University of Wisconsin Press.
- Steinberg, Mark D. (2011), *Petersburg Fin de Siècle*. New Haven and London: Yale University Press.
- Štepa, B. G. (1973), Vesivarojen suojelu ja järkiperäinen käyttö Neuvostoliitossa. – *Vesihallituksen monistesarja* 57.
- Symons, Leslie (1983), *The Soviet Union: A Systematic Geography*. New York: Routledge.
- Ten Years After the Signing of the Helsinki Convention* (1984), Helsinki Commission (HELCOM), Baltic Sea Environmental Proceedings No. 10, <https://helcom.fi/wp-content/uploads/2019/10/BSEP10.pdf> (tarkistettu 6.2.2022).
- Velner, Harald (1987), Leningradin vesiensuojelu ja sen vaikutus Suomenlahteen. – *Vesitalous* 5:XXVIII.

- Velner, Harald, toim. (2005), *Water Protection of the Gulf of Finland and Estonian Waterbodies (1945–2003)*. Tallinn: Tallinn University of Technology Press.
- Velner, Harald & Kaljumäe, Jyri (1967), Vesitaloudellisia probleemeja Eestin NT:ssa. – *Vesitalous* 2:VII.
- Velner, Harald & Kask, Armin (1966), Vesistöjen sallitun jätevedenkuorituksen laskelmaperusteet Neuvosto-Eestissä. – *Vesitalous* 5–6:VII.
- Volgyes, Ivan, toim. (1974), *Environmental deterioration in the Soviet Union and Eastern Europe*. New York: Praeger Publications.
- Von Seth, Rutger (2008), *From the Soviet to the Post-Soviet Russian Press: Democracy and the Elusive Public Sphere*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Weiner, Douglas R. (1999), *A Little Corner of Freedom: Russian Nature Protection from Stalin to Gorbachëv*. Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press.
- Ziegler, Charles (1987), *Environmental Policy in the USSR*. Amherst: University of Massachusetts Press.
- Žulidov, Alexander V., Robarts, Richard D., Holmes, Robert M., Peterson, Bruce J., Kämäri, Juha, Meriläinen, Jarmo J. & Headley, John V. (2003), *Water Quality Monitoring in the former Soviet Union and the Russian Federation: Assessment of Analytical Methods*. Helsinki: Finnish Environment Institute.

Venäjän historianopetus 2000-luvulla

Kari Kaunismaa

Tarkastelen tässä esseessä Venäjän federaation opetusministeriön historian opetussuunnitelmia ja *Prepodavanije istorii v škole* -lehden (Koulujen historianopetus) numeroita 1–9/2020. Lehti on tieteellis-tekninen ja metodinen historianopettajien ammattilehti, jota julkaisee moskovalainen kustantamo *Školnaja pressa*. Vertaan lehden artikkeleita osaan saman julkaisun 2000-luvun alun teksteistä, aihetta sivuaviin tutkimuksiin ja valtiojohton ohjeisiin. Lehden omat artikkelit ja haastattelut ovat verranneet Neuvostoliiton ja Venäjän federaation koulujen historianopetusta toisiinsa eri aikoina. Verrattuna 1990-lukuun ja 2000-luvun alkuun Venäjän valtiojohto on pyrkinyt jälleen saamaan paremman otteen historianopetuksesta kokoamalla vuosittain historianopettajia Novo-Ogarjovoon valtakunnalliseen konferenssiin. Presidentti Putin vaati jo vuonna 2007 oppikirjojen tekijöitä kirjoittamaan selvemmin eli Kremlin ohjeiden mukaan uusimmasta historiasta.

Menneisyydenhallinta (saksaksi *Vergangenheitsbewältigung*) liittyy Venäjän johdon yleiseen pyrkimykseen palauttaa keskusjohtoinen järjestelmä. Monien toimijoiden on pakko ilmoittaa julkaisuissaan olevansa ”ulkomaisia agenteja”, jos niillä on ollut kontakteja ulkomaille tai ne ovat saaneet rahoitusta oman maan ulkopuolelta. Sananvapautta on rajoitettu 2000-luvun alusta alkaen hankkimalla useimmat aiemmat yksityiset televisio- ja radioasemat valtion haltuun. Stalinin terrorin uhrien hautapaikkoja tutkinut Juri Dmitrijev on tekaistuin syin saanut käytännössä elinikäisen vankeustuomion. Valtiojohtoa kuuluvimmin arvostellut Aleksei Navalnyi yritettiin myrkyttää kuoliaaksi ja hän istuu myös vankilassa.

Venäjä on Itä-Ukrainassa meneillään olevan ”jäätyneen konfliktin” (oikeasti sodan) osapuoli ja liitti Ukrainaan kuuluneen Krimin niemimaan itseensä vuonna 2014. Lakeja muuttamalla Venäjän duuma on sallinut presidentti Putinille mahdollisuuden pysyä vallassa vuoteen 2036. Vetoamalla suoraan Yhdysvaltoihin, jotta tämä ”estäisi Naton laajenemisen itään” Venäjä pyrkii palauttamaan Neuvostoliiton etupiirijattelun ja rajoittamaan pienten kansojen itsenäistä päätösvaltaa. Kuvaan esseessäni tapoja, joilla autoritaarinen valtio pyrkii vahvistamaan omaa legitimitettiään jo oppivelvollisuuskoulussa.

Historian opetussuunnitelmat

2000-luvulle tultaessa edellisen vuosikymmenen opetuksellinen kirjavuus alkoi vähitellen rauhoittua, ja samalla valtiovalta pyrki palauttamaan siihen ohjaavan otteensa. Jo ennen Neuvostoliiton hajoamista, vuonna 1988, keskikoulun päättökokeita ei historian osalta voitu lainkaan järjestää, koska mikään oppimateriaali ei vastannut todellisuutta (Sakharov 1993). 1990-luvulla useat opettajat siirtyivät muihin töihin, kun palkkaa ei kyetty maksamaan. Si-jaisina toimi monia juuri itse koulunsa päättäneitä, jotka keräsivät oppimateriaalia sanoma- ja aikakauslehdistä. Kaliningradin yliopistossa historianopetuksen metodiikasta vuonna 2000 diplomityönsä tehnyt Natalia Nikulina (2000) oli kuitenkin tuohon aikaan optimistinen. Hän vertasi neuvostoajan ohjeita uusiin ja totesi sillä hetkellä tunnustettavan, että historianopetuksen tarkoitus on kuvata yhteiskunnassa tapahtuvia muutoksia. Neuvostoaikana niin opetuksen kuin muidenkin yhteiskunnallisten prosessien motto oli kuulunut: ”Ihmiskunnan kehitys on jo saavuttanut korkeimman vaiheensa, sosialismin, joka on toteutettu Neuvostoliitossa.” Uuden ajattelun mukaan tulee arvostaa humanismin ideaa, kunnioittaa ihmistä, demokraattisia arvoja ja patriotismia sekä laajentaa kansainvälistä toistensa ymmärtämistä. Myöhemmin on tullut vaikeammaksi uskoa Venäjän toteuttavan näitä ihanteita nytkään.

Nikulinan mukaan Venäjällä oli kehittynyt paradoksaalinen tilanne, koska koulu ei ollut kyennyt uudistamaan historian ja yhteiskuntatiedon opetusta samassa tahdissa, jossa koko yhteiskunta oli muuttunut. Valtio ei aiempaan tapaan pakota oppilaita omaksumaan yhtä ainoata oikeata maailmankatsomusta, vaan sallii heidän valita vapaasti käsityksensä ja vakaumuksensa. Kirjoittajan mielestä valtion tulisi kuitenkin tehdä kaikkensa varustaakseen yksilön riittävällä, tieteelliseen tutkimukseen perustuvalla informaatiolla. Samalla kuitenkin kasvatusjärjestelmän tulisi antaa yhtenäinen elämäkatsomus, joka valmistaa oppilaat kohtaamaan ihmiskunnan tärkeimpiä ongelmia. Historianopetuksessa on hänen mukaansa edelleen tuotava esille muiden muassa Stalinin suuri terrori 1937–38 sekä pienempänä yksityiskohtana talvisota Suomea vastaan 1939–40. Länsimaisesta näkökulmasta tämä vaikutti aivan hyväksyttävältä.

2000-luvun alussa hyväksytyyn opetussuunnitelman mukaan historiaa käsiteltiin luokittain seuraavasti: 5. lk muinaisajan historia, 6. lk Venäjä ja maailma keskiajalla, 7.–8. lk Venäjä ja maailma uudella ajalla 1900-luvun alkuun saakka ja 9. lk Venäjä ja maailma 1900-luvulla. Yhdeksännen luokan jälkeen ammattikouluun siirtyneet eivät opiskelleet uusinta historiaa lainkaan. Yliopistoon johtavan täydellisen keskikoulun (*polnaja srednjaja škola*) yleisellä linjalla kerrattiin 10.–11. luokiilla vielä samat kurssit muinaisuudesta uusimpaan aikaan. Humanistisissa kouluissa (*gumanitarnyje školy*) opiskeltiin kahdella viimeisellä luokalla täydentävät moduulit: Venäjän ja maailman sivilisaatiot, maailman kulttuurihistoria, uskonnon ja ateismin historia, maailman uskonnot, keskiajan Venäjä maailmanhistorian ja kulttuurin kontekstissa sekä ulkomaiden 20. vuosisadan historia.

Oppisisältöjen painopiste on luonnollisesti isänmaan historiassa. Kuudennelta luokalta alkaen käsitellään myös muiden maanosien tapahtumia. Seitsemännen luokan kurssiin kuuluvat suuret keksinnöt, valistuksen aika, kirkon aseman väheneminen Euroopassa sekä Ranskan suuri vallankumous. Yhdeksännen luokan aiheina ovat ensimmäisen ja toisen maailmansodan seuraukset, kylmä sota sekä oman aikamme poliittiset ja sosiaaliset ongelmat. Lopuksi tarkastellaan ihmiskunnan odotuksia ja ennusteita 2000-luvulle. Oppikirjojen osalta Nikulina on havainnut myönteisen muutoksen neuvosto aikaan verrattuna: tekstit kiinnostavat oppilaita selvästi enemmän.

On mielenkiintoista, että 2000-luvun alussa Venäjän Opetusministeriön yleissivistävän koulutuksen instituutti suositteli seuraavia historianopetuksen uudistuksia: 1) Irtisanoutuminen valtiollispuolueellisesta ideologiasta ja siirtyminen ideologioiden pluralismiin, jotka vapaan kilpailun vallitessa kykenevät luomaan yhteiskuntaan kansoja yhdistävän ideologian. Tässäkään vaiheessa pluralismi ei tarkoittanut, että kansainvälinen oikeus olisi ylittänyt Venäjän perustuslain.

2) Nuorisoon on kasvatettava patriotismi, joka pohjautuu parhaisiin venäläisiin ja yleisinhimillisiin traditioihin, sekä kansallinen itsetuntemus, joka kunnioittaa niin Venäjän kuin koko maailman kansojen historiallista ja kulttuuriperintöä, ihmisyyttä ja tämän oikeuksia. Teksti on varsin juhlallista, eikä tällaisena sävyllään esiinny länsimaissa. Käytännön toteutus on ilman muuta vaikeampaa. Todettakoon, että opetussuunnitelma mainitsee selvästi erikseen Yhdistyneet Kansakunnat ja käyttää termiä (YK) sekä ”Euroopan integraatio”, mutta ei lainkaan käsitellä Euroopan unioni (*Jevrosojuz*). Venäjän valtiojohto pitää samoin yllä suoria suhteita eri maihin, erityisesti suurvaltoihin, mutta ei halua korostaa yhtenäisen Euroopan unionin merkitystä.

Historianopetuksen kansainvälisyyttä korostivat myös opettajankouluttajat M.V. Novikovin (2001) johdolla. Uusia oppikirjoja koskevassa artikkelissaan he totesivat, että oppikirjan tulee vastata oppilaiden omaksumistasoa, eikä sen pidä olla miniatyyrimalli korkeakoulujen vastaavasta. Opettajankoulutukseen on selvästi sisällytettävä kriittisen ajattelun kehittäminen oppikirjoja kohtaan. Valtion antama rahoitus ei saa riippua oppikirjan ideologisesta suuntautumisesta, vaan sen on oltava puolueetonta. Tämä vaatimus ei kuitenkaan jäänyt pysyväksi.

Samaan aikaan opettajan ohjekirjan tehneet Juri Vjazemski ja Olga Strelova (2000, 17–25) kielsivät suoraan opettajaa istuttamasta minkään valtakunnan tai puolueen ideologiaa oppilaisiin ja vaatimasta näiltä informaation yksipuolista toistamista. He totesivat Euroopan neuvoston asiantuntijoiden enemmistön sanoutuneen irti patriotismista historian kasvatustavoitteena. Historian intellektuaalisena arvona ja perustana tulee olla elämä moniarvoisessa demokratiassa. Historiallisen tietämyksen tulee varustaa oppilaat kyvyllä analysoida informaatiota ja ymmärtää prosesseja ja niiden historiallista kehittymistä. Hidasteena on pitkään jatkunut historian kurssien dogmatismi ja tendenssimäisyys. Muutoksen perustana ovat kuitenkin seuraavat: 1. Irtisanoutuminen totalitaarisen ideologian monopolista, 2. Sitoutuminen parhaisiin kansallisiin kulttuuritraditioihin, 3. Oppikirjojen monipuolisuus ja vaihtelevuus sekä 4. Siirtyminen autoritaarisesta pedagogiikasta yksilöllisesti suuntautuneeseen opetukseen. Lisäksi he mainitsivat kansalaisvastuun kehittämisen hyvin tärkeänä osana opetusta. Näiden kahden edeltävän kappaleen sisältämien ohjeiden osalta muutos vuoteen 2020 on ollut kaikkein suurin: kriittistä ajattelua ei enää mainita, vaan edellytetään oppilaan omaksuvan opettavan aineksen sellaisenaan.

Vuoden 2000 opetussuunnitelman voimassaollessa Venäjällä kyettiin esittämään voimakasta kritiikkiä oppikirjoja kohtaan. Moskovan valtiollisen pedagogisen instituutin tutkijat E.S. Galkina ja J.V. Kolinenko arvioivat uusia historianoppikirjoja ja opettajanohjeita vuoden 2007 lopulla. He asettivat perustavan kysymyksen: Onko historia tiedettä vai kansallisvaltiollinen myytti, insinööri-instrumentti, jolla vaikutetaan nousevaan polveen? Erityisen jyrkästi tekijät arvostelivat A.V. Filippovin opettajanopasta ”*Noveišaja istorija Rossii 1945–2006 gg.*” (”Venäjän uusin historia vuosina 1945–2006”). Ennen muuta he kysyivät, miten tämä teos voi toimia oppaana opettajille, kun siinä ei ole minkäänlaista metodista käsitteistöä. Arvostelu muuttui mielenkiintoiseksi, kun muistaa, että presidentti Putin suositteli juuri Filippovin kirjaa puhuessaan historianopettajille Novo-Ogarjovossa kesäkuussa 2007.

Vuonna 2017 hyväksytty historian opetussuunnitelma jakaa sisällöt eri vuosiluokille samaan tapaan kuin aikaisempi. Mukaan on nyt kuitenkin otettu 2000-luvun alkuvuosien tapahtumat. Selvä ero on opetuksen tavoitteessa, joista ensimmäiseksi on nostettu varsin yksiselitteinen teksti:

Tavoitteena on Venäjän kansalaisen identiteetin kasvattaminen: patriotismi, isänmaan rakastaminen ja kunnioittaminen, ylpeydentunne omasta isänmaasta, monikansallisen Venäjän väestön menneisyydestä ja nykyisyydestä, tietoisuus omista etnisistä ominaisuuksista, oman kansan [*narod*, tässä = venäläiset] historian, kielen, kulttuurin ja alueen tuntemus, Venäjän kansojen ja ihmiskunnan kulttuurin perusteiden tuntemus, monikansallisen Venäjän yhteiskunnan humanististen, demokraattisten ja traditionaalisten arvojen tuntemus sekä kasvattaminen vastuun- ja velvollisuudentuntoon isänmaata kohtaan. (Venäjän Opetusministeriö 2017; kirjoittajan oma vapaa käänös).

Uudet oppikirjat

Presidentti Putin määräsi vuonna 2013 opetusministeriön laatimaan yhden, yksiselitteisen historian oppikirjan. *Ogonjok*-lehti laati asiasta artikkelin, jonka perusteella Olga Filina tarkasteli määräyksen tuloksia *Kommersant*-verkkolehdessä vuonna 2019. Historioitsijat totesivat tällaisen esityksen laatimisen olevan mahdotonta, koska he arvottavat eri tapahtumien merkitystä eri tavoin. Presidentti ei kuitenkaan nähnyt mitään estettä ”yhtenäisen standardin” luomiselle. Prosessin päätteeksi koulujen valittavaksi jäi kuitenkin kolme erilaista oppikirjaa lukuvuonna 2015–16. Oppilailla on edelleen mahdollisuus lukea eri versioita historian tapahtumista. Kaikki riippuu kuitenkin opettajan omistautuneisuudesta, yhteyksistä ja hänen käyttämistään metodioppaista. *Ogonjokin* mukaan opettajien toimintaa vastaan ei ole noussut mitään ”häiritsevää kontrollia”. Vuonna 2016 historioitsijoista, opettajista ja valtion edustajista koostunut työryhmä ilmoitti löytäneensä yhteisymmärryksen Venäjän historian tärkeimpien tapahtumien esittämisestä oppilaille ilman ristiriitaisia selityksiä. Tuloksena oli kuitenkin vain eräänlainen puhelinluettelo, jossa oli paljon tekstiä, nimiä, tapahtumia ja paikkoja riveittäin. Kukaan ei tiennyt, kuinka tällaisen perusteella olisi pitänyt opettaa. Myös opetusministeriö havaitsi, että monia tärkeitä kysymyksiä oli jätetty pois kirjoista ja rupesi vaatimaan parempaa oppimateriaalia.

Venäjän yleisen historian instituutin (RAN) tieteellinen johtaja Aleksandr Tšubarjan julkaisi vuonna 2016 listan ”Isänmaan historian 20 vaikeaa kysymystä”. Hänen mukaansa opettaja voi käyttää näitä, mutta myös muita metodioppaita. Instituutti voi suositella, mutta ei pakottaa ketään. Uusien standardien mukaan kuitenkin opettajan osuus kasvaa ja oppikirjan vähenee. Vaikeisiin kysymyksiin sisältyy erittäin selvästi yhden puolueen diktatuuriin ja Stalinin yksinvallan aiheuttamat tapahtumat, suuri terrori, seuraukset ja niiden arviointi. Samoin listalla ovat Suuren isänmaallisen sodan voiton aiheuttamat inhimilliset kustannukset sekä Brežnevin aika ja dissidenttien liikkeen vaikutukset. Kremlin johto ei voi yksin rajoittaa kansalaisten saamaa tietoa kuten neuvostoaikana. Koska venäläisen koulun rehtorin valta on suuri, on kuitenkin vaikea selvittää, voiko opettajalle koitua ikäviä seurauksia, mikäli hänen näkemyksensä poikkeaa rehtorin mielipiteestä.

Maaliskuussa 2021 Venäjän opetusministeriö hyväksyi uuden historian oppikirjan, joka on toimitettu aiemman kulttuuriministerin ja nykyisen presidentin avustajan Vladimir Medinskin johdolla. Kirja esittää oman tekstinsä mukaan ”Venäjän ja yleisen historian synkronoinnin”

eli sen, mitä tapahtui minäkin aikana Venäjällä ja muualla maapallolla. Medinskin omien sanojen mukaan kyseessä on täysin uusi, innovatiivinen reitti historian opiskeluun kulttuurin ja historiallisen kehityksen avulla. Hänen mielestään kunnollisen oppikirjan tulee kertoa luotettavasti oppilaille historian tapahtumista yhdistäen ne Venäjän valtiollisiin intresseihin. ”Tämä lähestymistapa on täysin looginen, koska kouluvuosina oppikirjat muovaavat ihmisen persoonallisuuden.” (Medinski 2021). ”Luotettavuus” ei tämän näkemyksen mukaan sisällä lainkaan mahdollisuutta tarkastella tapahtumia muusta kuin Venäjän valtion näkökulmasta.

Vuoden 2019 lopussa *Prepodavanije istorii v škole* -julkaisun päätoimittaja R.V. Pazin haastatteli historian professori V.A. Tiškovia, jonka mukaan neuvostoajan historianopetuksen traditio salli ainoastaan positiivisen oman maan menneisyyden esittämisen. Tämä johti osaltaan aiheen merkittävään ideologisointiin, vaikka professori kertoi ymmärtävänsä, että jokainen aika kirjoittaa historian omalla tavallaan. Hänen mielestään monet historiankirjoittajat luovat nykyisin suhdanteisiin perustuvia myyttejä, mihin sisältyy harhautumisen vaara. Tiškovin mielestä Venäjän oppikirjoja koskevaan keskusteluun on ilmestynyt kaksi myyttiä. Ensimmäisen mukaan monet oppikirjat on painettu George Sorosin ohjeiden perusteella (Soros-säätiö on rahoittanut runsaasti Itä-Eurooppaan ja Venäjälle tarkoitettua länsimaista materiaalia.) Toinen myytti väittää, että oppikirjoja julkaistaan liikaa. Kumpikaan väitteistä ei Tiškovin mukaan pidä paikkaansa. Professorin mielestä oppikirjan tulee ennen muuta olla oppilaan käsityskyvyn mukainen ja herättää hänessä oppimishalua. Tapahtumia on tarkasteltava omaan aikaansa sidottuina eikä nykypäivän näkökulmasta. Historiaa on syytä oppia tarkastelemaan kriittisesti. Venäläinen metodiikka on onneksi päässyt eroon predestinoidusta ajatuksesta ”tämä asia on välttämätöntä oppia”. Nykyisin opettajat pyrkivät kehittämään oppilaiden itsenäisyyttä, jotta nämä oppisivat työskentelemään luovalla ja innovatiivisella tavalla myös historian kentällä. Kuka tahansa länsimaisen demokratian maassa työskentelevä opettaja tai tutkija voi allekirjoittaa nämä näkökannat.

Kansalaiskasvatus

Vuoden 2000 opetussuunnitelma kehotti Venäjän koulujen oppilaita kansainvälisyyteen ja muiden kansojen ja kulttuurien kunnioittamiseen. Suuntautumisen ohjaus on palannut vuonna 2020 viidenkymmenen vuoden taakse. M.N. Rudenko suosittelee ammattilehdessä lämpimästi historianopettajille yhteistyötä venäjän, kirjallisuuden, taiteen, biologian, maantieteen, fysiikan, kemian ja matematiikan opettajien kanssa. Vieraiden kielten osaamista ei tämän ajattelun perusteella tule sekoittaa historian opiskeluun. Myös sellaisen lukiotason oppikirjan löytäminen, jossa olisi jokin vieraskielinen lähde, on erittäin harvinaista. Levada-keskuksen vuosina 2005–08 tekemän tutkimuksen mukaan vain 15 % venäläisistä osaa jotain vierasta kieltä.

”Kansalaispatrioottinen” kasvatus ei ole edelleenkaan menettänyt merkitystään Venäjän koulujärjestelmässä. Opettaja G.N. Odišvili (2020) kuvaa ammattilehdessä, kuinka sen edistämiseen voidaan pyrkiä lukemalla muistelmia ja emotionaalista kaunokirjallisuutta. Hänen mukaansa asiaa auttaa se, että nuorille ihmisille avataan kaikki arvot ja tavat siitä, miten tulee ajatella eri asioista ja tapahtumista. Isänmaanrakkaus yhdistää Venäjän yhteiskunnan. Samalla on pakollista vahvistaa patriotismia kansallisena ihanteena. Enimmäkseen pelkkää faktaa sisältävä oppikirja ei hänen mielestään voi herättää oppilaisia emotionaalisia käsityksiä isänmaata kohtaan. Käsitys siitä, että oppilaan voi taivuttaa ajattelemaan juuri opetussuunnitelmassa halutulla tavalla, elää sitkeästi.

Ruotsalainen tutkija Lena Johnson (2010) on tullut samankaltaiseen tulokseen Venäjän valtion opetustavoitteiden osalta. Hän tulkitsee, että venäläisen historian oppikirjan tulee antaa yhtenäinen ja valtioon kiinnittynyt kuva maan kehityksestä. Näkökulman tulee olla avain Venäjän monenkirjavan historian tulkitsemiseen. Se ei merkitse historiallisten tapahtumien kieltämistä, mutta kirjojen tulee pyrkiä selittämään tietty tapahtuma tai politiikka enemmän tai vähemmän väistämättömäksi. On otettava huomioon jokainen konkreettinen historiallinen tilanne. Tämä näkökulma poikkeaa neuvostoaikana toteutetusta historiallisten ilmiöiden kuten Stalinin suuren terrorin täydellisestä kieltämisestä. Nykyiset kirjat tunnustavat terrorin tapahtuneen, mutta väittävät sen olleen välttämätöntä. Kirjat eivät edelleenkaan ole kertoneet uhrien määrää, joten kriittiseen tarkasteluun on vielä pitkä matka.

Johnson on käyttänyt lähteenään riippumatonta *Novaja Gazeta* -julkaisua, joka kertoi ”Venäjän probleemianalyysin ja valtiollisen ohjausprojektisoinnin keskuksen” vuonna 2009 julkaisemasta Historian ja valtion politiikan oppikirjasta. Lehden mukaan kirjan tarkoitus oli ”pyyhkiä lattia puhtaaksi”, jotta sen jälkeen voitaisiin luoda yksi ainoa yhtenäinen, patrioottinen Venäjän historian oppikirja. Teksti vaati historian oppikirjan suuntaamista ”valtion pitkän tähtäyksen tehtävien ratkaisemiseen”. Tämän kirjan tekijät arvostelivat markkinoilla tuohon aikaan olevia muita kirjoja ja väittivät liberaalien monopolisoineen Venäjän historiatieteen 1990-luvulta alkaen. Johnson toteaa kuitenkin Venäjällä edelleen julkaistavan ja käytettävän ilman ideologista painotusta olevia oppikirjoja. Artikkelin ilmestyessä viranomaiset eivät olleet päättäneet sallia vain yhden oppikirjan käyttämistä. Tutkija ounastelee kuitenkin, että historian oppikirjojen valtavirta tulee noudattamaan Kremlin viitoittamaa suuntaa. Sen mukaan valtion intressit selittävät ja oikeuttavat paljon. Tämä puolestaan rajoittaa oppikirjojen käytettävyyttä oikeaan ja riippumattomaan opetukseen.

Suurvalta-ajan kaipuu

Prepodavanije istorii v škole esittelee mielellään Venäjän imperiumin ja Neuvostoliiton suuruuden ajan saavutuksia. Artikkeleista ilmenee esimerkiksi se väite, että Baltian maat olisivat liittyneet Neuvostoliittoon vapaaehtoisesti vuonna 1940. Tämän on kumonnut tyhjentävästi virolainen tohtori Magnus Ilmjärv väitöskirjassaan ”*Silent submission*”. Vielä vuonna 2020 ammattilehti kuitenkin julkaisee näyttävästi esimerkiksi artikkelin ”Historiallisia aspekteja Neuvostoliiton puolustuselinten kamppailusta saksalaisia erikoisjoukkoja ja latvialaisia nationalisteja vastaan Latvian sosialistisessa neuvostotasavallassa 1940–1945” (Volkov et al. 2020). Artikkelin asettaa naurettavaksi tekosyyksi länsimaisten historioitsijoiden tuloksen, jonka mukaan balttien harjoittaman aseellisen vastarinnan suurin syy olisi ollut Neuvostoliiton painostuspolitiikka ja kyyditykset Siperiaan. Samoin tekijät väittävät, että juuri näiden maiden tiedostavimmat kansalaiset liittyivät Hitlerin vastaiseen liikkeeseen. Ryhmissä toimi vanhoja kommunisteja, puolueen ja neuvostojen jäseniä, vapaaehtoisia ja partisaaneja. Virossa toimi tekstin mukaan 800 partisaania sabotoidakseen Saksan armeijan kuljetuksia ja muita toimintoja, ja Liettuassa vuonna 1944 yli 9000. Kirjoittajat eivät kerro, miksi Baltian maat pyrkivät voimakkaasti itsenäisiksi Neuvostoliitosta ja onnistuivatkin vuonna 1991 siitä huolimatta, että Neuvostoliitto kuului sodan voittajiin. Heti sen jälkeen ne liittyivät Natoon ja Euroopan unioniin.

Viron liittämistä Neuvostoliittoon kutsuu V. V. Tulubets (2020) ”tasavallan vapauttamiseksi Saksan miehityksestä”. Artikkelin mukaan virolaiset nationalistit alkoivat sabotoida rautateitä, katkaista lennätinlinjoja, suunnitella neuvostovallan kumppaneiden likvidoimista

sekä hyökkäillä sen elimien kimppuun. Kirjoittaja pitää Viron suojeluskuntaa, *Omakaitsea*, fasisteja puolustavana liikkeenä, joka halusi aseistettuna perustaa ”itsenäisen” Viron valtion todellisuudessa fasisistisen Saksan protektoraatiksi. Marssittuaan Viroon puna-armeija alkoi taistella saksalaisten kanssa yhteistyössä olleita vastaan. Kirjoittaja sivuuttaa kokonaan sen, että Viro liitettiin pakolla Neuvostoliittoon näytösluonteisen kansanäänestyksen jälkeen kesällä 1940. Tällöin saksalaismiehityksestä ei ollut vielä tietoaakaan. Virolaisten kyyditykset Siperiaan alkoivat kesäkuussa 1941 ja viimeiset tapahtuivat 1949. Tulubets mainitsee nationalistien piiloutuneen eri paikkoihin, mutta ei kerro neuvostovaltaa vastustaneiden Metsäveljien (*Metsavennad*) jatkaneen toimintaansa 1950-luvulle saakka.

Virolainen kansainvälisen puolustustutkimuksen keskus (*Rahvusvaheline kaitseuurimise keskus*) tuomitsee täydellisesti väitteen Viron ”vapaatehtoisesta” liittymisestä Neuvostoliittoon. Vuoden 2020 kesäkuussa sen tutkijat totesivat Venäjän tarjoamista selityksistä: ”Stalinin tavoin Putin kiinnittää äärimmäisen suurta huomiota historiaan ja yrittää tehdä päivänpolitiikkaa tulkitsemalla historian tapahtumia omaksi hyödykseen. Putinille Venäjän osuus toisessa maailmansodassa on kansallisen ylpeyden alku, jota hän pitää omana poliittisena perintönään.” (Sazonov 2020).

Presidentti Putin puolusti elokuun 1939 Molotov-Ribbentrop-sopimusta vuosina 2013 ja 2014 mainitsematta sen salaista lisäpöytäkirjaa etupiiriasta. Ruotsalaisen tutkijan Gudrun Perssonin (2018) mukaan hän korosti pelkästään hyökkäämättömyyssopimusta Saksan kanssa, jossa hän ei nähnyt mitään pahaa. Putinin mielestä myös Neuvostoliiton hyökkäys Suomeen marraskuussa 1939 voidaan selittää sillä, että Neuvostoliitto halusi oikaista historiallisen erehdyksensä rajanvedossa Suomen itsenäistyttyä 1917. Aivan samalla tavalla Venäjä halusi korjata Nikita Hruštšovin erehdyksen vuodelta 1954, jolloin tämä lahjoitti Krimin alueen Ukrainalle. Neuvostoliiton sisällä asialla ei ollut suurta merkitystä, mutta nyt Venäjä teki siitä suuren numeron miehittäessään itsenäiseen naapuriinsa kuuluvan Krimin ja liittäessään sen takaisin Venäjään 2014.

Venäjän johto katsoo Ukrainan kuuluvan etupiiriinsä Baltian maita kiinteämmin. Tämä käy ilmi presidentti Putinin suosittelman A.V. Filippovin vuonna 2009 kirjoittamasta historianopettajan oppaasta sekä vuonna 2016 valmistuneesta oppikirjasta. Filippov myöntää Baltian maiden liittämisen Neuvostoliittoon tapahtuneen ”vahvoin keinoin” ja tunnustaa ihmisten massakyyditykset Siperiaan ja Kazakstaniin. Tässä hän ei näe kuitenkaan mitään ongelmaa, koska kirja esittää oppilaille kysymyksen: ”Kuinka kansojen lähentäminen toisiinsa onnistui yhtenäisessä sosialistisessa valtiossa?” Sävy edellyttää myönteistä vastausta, mutta jättää mainitsematta kiellon käyttää omaa äidinkieltään, joka asetettiin esimerkiksi Inkerinmaan suomenkielisille koululaisille vuonna 1937. Pakkokeinot eivät olleet oikea tapa lähentää kansoja toisiinsa.

Ukraina pyrki lähentymään Natoa 2000-luvun alussa. Opettajanoppaassaan Filippov pitää Ukrainan mahdollista liittymistä sotilasliittoon Venäjän sydämeen suunnattuna hyökkäyksenä. Näiden vuosien jälkeen Venäjä liitti Krimin itseensä 2014 ja käy sotaa Itä-Ukrainassa tunnustamatta olevansa sodan osapuoli. Venäjä kiistää edelleen, että sen upseerit ampuivat BUK-ohjuksella alas malesialaisen matkustajakoneen heinäkuussa 2014. Koska Venäjän virallisen kannan mukaan sotaa ei ole olemassa, siitä ei tietenkään mainita oppikirjoissa sanaakaan.

Venäjän opetusministeriö pyrkii rajoittamaan myös oppikirjojen kriittisiä arvioita suurvaltan historiasta. Elokuussa 2016 opetusministeri Olga Vasiljeva, joka tunnetaan konservatiivisen ortodoksisen suuntauksen edustajana ja Neuvostoliiton sekä Stalinin toimien puolustajana, vaati historianopettajille tiukempaa kontrollia oppilaiden ja oppisisällön suhteen. Ministeriö

kielsi tuolloin kolme oppikirjaa, jotka olivat esitelleet Stalinin rikoksia ja liittoutumista Natsi-Saksan kanssa. Pääöstä arvosteli äänekkäimmin tutkija ja opettaja Leonid Katsva (Cichowlas 2017). Hänen mukaansa oppikirjat eivät koskaan voi paljastaa koko totuutta. Katsva ja historian lehtori Aleksander Abalov kysyivät useaan kertaan Moskovan kaupungin hallinnolta, kuka päättää, mitä kirjaa käytetään. Onko päätös opettajan, rehtorin vai kaupungin? He eivät saaneet koskaan vastausta kysymyksiinsä. Useimmat Venäjän koulut ovat tyytyneet käyttämään *Prostveštšeniye*-kustantamon julkaisemaa kirjaa, joka keskittyy lähes pelkästään Neuvostoliiton sankarillisiin sotasaavutuksiin. Abalovin mukaan on mahdotonta ymmärtää, mitä tapahtui Saksan hyökättyä 1941 Neuvostoliittoon, ellei tunne Stalinin suuren terrorin vaikutuksia. Stalin oli puhdistanut erityisesti puna-armeijan johdon juuri ennen sotaa. Vuonna 2017 permiläinen toimittaja sai kahdensadan tuhannen ruplan (n. 3000 euron) sakon kirjoitettuaan paikkansa pitävän artikkelin Neuvostoliiton hyökkäyksestä Puolaan syksyllä 1939 yhteistyössä natsien kanssa. Sakon perusteena mainittiin ”Puna-armeijan toiminnan halventaminen”. Todelliseksi syyksi voidaan tulkita yritys jälleen peittää Molotov-Ribbentropin-sopimuksen salaisessa lisäpöytäkirjassa mainittu jako Saksan ja Neuvostoliiton etupiireihin. Abalovin mukaan hallituksen yritys peittää sodan inhimilliset kustannukset Venäjälle on virheellinen ja epäonnistunut.

Erityisesti Moskovan koululaisia ohjataan elävöittämään oppitunteja monin yksityiskohdin *Prepodavaniye*-lehden artikkelissa ”Moskva frontovaja”, ”Rintaman Moskova” (Bezljudnaja, 2020). Kirjoittaja kehottaa oppilaita asettumaan sodan alkutilanteeseen kesällä 1941. Heidän tulee etsiä historiallista materiaalia ja kehittää kunnioitusta ja osanottoa ihmiskohtaloita kohtaan. Samoin on opittava tuntemaan velka 1940-luvulla eläneelle sukupolvelle. Artikkelin kuva perusteellisesti, kuinka monta pommia pudotettiin kaupunkiin ja erityisesti Kremliin. Tämäkään artikkeli ei mainitse sopimusta Natsi-Saksan kanssa eikä sen salaista lisäpöytäkirjaa. Leningradin piirityksen ajalta samanlaisia ohjeita antaa T.A. Polkovnikova (2020). Hän suosittelee oppilaille virtuaalisia kävelyretkiä internetin kuvaamalla Leningradin kaduilla ja tutustumista fasistien keskitysleireihin. Kirjoittaja ei erittele, tarkoittaako hän saksalaisten tuhoamisleirejä vai suomalaisten valtaamilla alueilla sijainneita siirtoleirejä. Vuonna 2020 Venäjä perusti koululaisia varten keskitysleirin mallin Kontupohjan lähelle ja väitti, että suomalaisilla oli siellä jopa kaasukammioita. Tämä perätön väite on sittemmin kumottu.

Sodan ihannoiti ei jää pelkästään Suuren isänmaallisen sodan kohdalle. Orlovin kulttuuri-instituutin dosentti E.V. Kurapina kirjoittaa rekonstruktion ja erilaisten festivaalien merkityksestä oppilaiden ylpeyden herättämiseksi maanmiestensä urheudesta ja sankaruudesta. Ne vahvistavat hänen mukaansa myös isänmaanrakkautta. Festivaaleja järjestetään joka vuosi lännen Pskovista Siperian Poljarnyyn saakka. Krimin Sevastopolissa esitellään vuosittain sotahistoriallisia tapahtumia: antiikin taistelut, Kiovan Rus, Bysantti, toinen maailmansota ja Afganistanin sota. Viimeksi mainittu Afganistan on mielenkiintoinen, koska sen miehittäminen oli Neuvostoliitolle lähes yhtä häpeällinen kuin talvisota Suomea vastaan tai Yhdysvalloille tappio Vietnamin sodassa. Vuosina 1979–89 Neuvostoliitto menetti Afganistanissa vähintään 50 000 sotilasta, 120 taistelukonetta ja massoittain muita aseita, eikä lopultakaan onnistunut pitämään aluetta hallussaan.

Puuttuva materiaali

Patrioottiseen kasvatukseen ja opetukseen kuuluu useissa maissa oman talouden ja teknisen kehityksen myönteinen kuvaaminen. Uusimmissa venäläisissä oppikirjoissa tai opettajien

ammattilehdessä siitä ei kuitenkaan näy mainintoja. Neuvostoaikana kirjoitettiin monesti ylistystä, jonka mukaan kapitalistisissa maissa kehitystä jarrutetaan, kun taas esimerkiksi vuonna 1951 professori A.M. Pankratovan tekstissä ”Neuvostoliitossa tekniikka kehittyi esteettömästi ja nopein tempoin. Tuotantotekniikkansa sekä teollisuuden ja maatalouden teknillisen tason puolesta Neuvostoliitto on ensi tilalla maailmassa.” Tämän väitteen kumosi puolestaan 2000-luvulle tultaessa M. Šumilovin ja S. Rjabikinin (2000) oppikirja, joka totesi suoraan: ”Kapitalistinen maailma siirtyi 1940–50-luvuilla tieteellis-teknisen vallankumouksen piiriin. Suunnitelmatalous puolestaan pysyi haluttomana ottamaan vastaan uusimpia teknistieteellisiä saavutuksia. Lukuun ottamatta atomipommin luomista 1949 sekä muutamia muita sotilaallisia aseita (ohjuksia), jotka oli yleensä kopioitu läntisistä teknisistä ohjeista, talous jäi sotaa edeltäneelle tekniselle tasolle.”

Venäjän johdon lupauksista huolimatta maan talous perustuu kuitenkin pääosin raaka-aineiden kuten öljyn, kaasun ja puutavaran viennille. Oma, kansainväliseen kilpailuun kykenevää teollisuustuotantoa ei ole pystytty luomaan, ehkä aseteollisuutta lukuun ottamatta. Suurimpien kaupunkien ulkopuolella asukkaiden ostovoima ja elintaso ovat alentuneet. Neuvostoaikana saatettiin kertoa vaikkapa hiilentuotannon kasvaneen sata prosenttia kuluneen viisivuotissuunnitelmakauden aikana, mutta absoluuttisia lukuja ei oppikirjoissa koskaan mainittu. Nyt vaietaan talouskysymyksistä ylipäättäen. Ilmaston lämpenemisen vähentäminen ja kestävä kehitys eivät ole tulleet opetussuunnitelmissa mainituiksi. Juuri nämä vaikuttavat erityisesti öljyn kysyntää vähentävästi, mikä voi tuottaa lisävaikeuksia Venäjän taloudelle.

Materiaalin perusteella voin todeta Venäjän johdon palanneen pyrkimykseen opetuksen keskusjohtoisuudesta ja vahvasta patrioottisesta kasvatuksesta. Tämä ei ole kuitenkaan onnistunut, koska nykyaikainen tiedonvälitys ja itsenäisten historianopettajien toiminta mahdollistavat pluralististen näkemysten tuonnin historian opetukseen.

Lähteet

- Bezljudnaja, S. A. (2020), ”Moskva frontovaja”: metoditšeskaja razrabotka uroka (X klass). – *Prepodavanije istorii v škole* 3/2020.
- Cichowlas, Ola (2017), How Russian kids are taught World War II: A new history curriculum is raising concern among teachers. – *The Moscow Times* 8.5.2017. <https://www.themoscowtimes.com/2017/05/08/how-russian-kids-are-taught-world-war-ii-a57930> (tarkistettu 21.2.2022).
- Filina, Olga, (2019), Koreški istorii. *Kommersant* 21.2.2019. <https://www.kommersant.ru/doc/3853906> (tarkistettu 20.9.2021)
- Filippov, A. V. (2016), *Istorija Rossii v 1937–2008 gg.* Moskva: Prostveštšeniye
- Galkina, E.S. & Kolenko, J.V. (2007), Obštšestvennyje nauki v staršei škole: o novyh podhodah k patrotitšeskomu vospitaniju. – *Prepodavanije istorii i obštšestvoznaniya v škole* 10/2007, 19–26.
- Johnson, Lena (2010), Historieundervisning som patriotisk fostran? – *Historisk Tidskrift Sverige* 130:2, 286–292.
- Medinski, Vladimir (2021), *Istorija Rossii natšalo XX veka – natšalo XXI veka.* Moskva: Prosveštšeniye.
- Nikulina, Natalia (2000), *Metodika prepodavanija istorii v srednei škole.* Kaliningrad: Kaliningradski universitet. <http://window.edu.ru/resource/467/22467/files/nikulina.pdf> (tarkistettu 16.9.2021)
- Novikov, M. V., Perfilova, T. B. & Sokolov, N. N. (2001), Novyje utšebniki po istorii: rekomendatsii meždunarodnogo soobštšestva professionalov. – *Prepodavanije istorii v škole* 5/2001.

- Odišvili, G. N. (2020), Osobennosti formirovanija obrazovatelnoi sistemi graždansko-patriotičeskogo vospitanija molodjoži na osnove izuštšenija memorialnoi literature. – *Prepodavanije istorii v škole* 9/2020, 30–32.
- Pankratova, A.M. (toim.) (1951), *Neuvostoliiton historia, keskikoulun X luokan oppikirja*. Petroskoi: Karjalais-suomalaisen SNT:n valtion kustannusliike
- Pazin, R. V. (2020). Intervju c akademikom V. A. Tishkovym. – *Prepodavanije istorii v škole* 2/2020, 3–4.
- Persson Gudrun (2018), Att rätta till sitt förflutna – en rysk historia. – *Utrikes magasinet* 10.1.2018. <https://www.ui.se/utrikesmagasinet/kronikor/2018/januari/att-ratta-till-sitt-forflutna--en-rysk-historia/> (tarkistettu 21.2.2022).
- Polkovnikova, T. A. (2020), Guljat na prošlogo. – *Prepodavanije istorii v škole* 3/2020.
- Sakharov, A. N. (1993), Soviet historiography: Modern trends. – *Western and Russian Historiography: Recent Views*. Ed. Henry Kozicki. London: The Macmillan Press. 191–205.
- Sazonov, V. (2020). II maailmasõja tõlgendused à la Kreml: Baltimaad kui vene ajaloo narratiivide sihtmärk. – *Rahvusvaheline kaitseuuringute keskus* 1.7.2020. <https://icds.ee/et/ii-maailmasoja-tolgendused-a-la-kreml-baltimaad-kui-vene-ajaloo-narratiivide-sihtmark/> (tarkistettu 21.2.2022).
- Šumilov, M. M. & Rjabikin, S. P. (2000), *Istorija Rossii, tom 2*. Moskva: Olma-Press.
- Tšubarjan, Aleksandr (2016), *Primernyi peretšen "Trudnih voprosov istorii Rossii"*. <https://histrf.ru/uploads/media/default/0001/33/d9751bd0a24706fc144ce1b7dec1c31772f4a205.pdf> (tarkistettu 20.9.2021)
- Tulubets, V. V. (2020) Dejatelnost sovjetskih silovih struktur protiv estonskih natsionalistov posle osvoboždenija Estonii ot gitlerovskih okkupantov. – *Prepodavanije istorii v škole* 8/2020, 42–44.
- Venäjän Opetusministeriö (2017), *Programma osnovnogo obštšego obrazovanija po istorii* (Historian opetussuunnitelma 5–9-luokille) https://prsgim.edu.yar.ru/annotatsii_k_rabochim_programmam/2017_2018/programma_po_istorii_5_9_kl_fgos.pdf (tarkistettu 19.9.2021).
- Vjazemskij, J. J. & Strel'ova, O. J. (2000), *Kak segodnja prepodavat' istoriju v škole. Posobie dlja učitelja*, Moskva: Prosveštšenie.
- Volkov, A. P., Popov, V.V. & Dupajta, H. I. (2020), Istoriografitseskie aspekti istorii dejatel'nosti sovjetskih pravoohratel'nyh organov protiv germanskih spetsšlužb i latiskih natsionalistov v Latvijskoi SSR v period 1940–1945 godov. – *Prepodavanje istorii v škole* 3/2020, 23–26.

Putinin Venäjän vihreä eristäminen

Vladimir Putin aloittama täysimittainen sota Ukrainaa vastaan kertoo, ettei Venäjä ole päässyt irti vuosisatojen takaa periytyvästä geopolitiisesta suuruudenhulluudesta; Venäjä pyrkii alistamaan entisen imperiumin alueet hallintaansa. Diktaattoriksi muuntuneen Putinin on nyt myös pysyttävä vallassa, koska lopulta on kyse itsesuojelusta, hengissä säilymisestä. Putinin Venäjä pysähtyy vasta, kun se kohtaa riittävän suuren sotilaallisen voiman. Tätä pidäkettä voimistaakseen ja laajempia strategisia tavoitteita vahvistaakseen lännen tulee ensin eristää Venäjä maailmantaloudesta maksimaalisesti ja myöhemmin avata kauppa valikoiden. Putinin hallinto pyrkii säilyttämään valtansa turvautumalla yhä julmempaan väkivaltaan, mutta siinä onnistuakseen se tarvitsee rahaa.

Tätä rahaa Eurooppa on energiakaupan kautta kantanut Venäjälle vuosikymmeniä. Se on ollut taloudellisesti kannattavaa myös EU-maille, etenkin eurooppalaisille energiayrityksille. Euroopan talouskasvu ja hyvinvoinnin lisääntyminen on ollut ripeää halvan venäläisen fossiilisen energian avittamana. Venäjä-politiikassa EU on jatkanut Länsi-Saksan 1960-luvun *Ost-Politikin* hengessä – energiakauppa hyödyttää molempia osapuolia ja sitoo nämä kiinteämmin toisiinsa. Talous kasvaa ja turvallisuus lisääntyy, uskoteltiin. Neuvostoliiton hajoaminen vuonna 1991 tulkittiin tämän politiikan onnistumisena, mutta maan kaatoi pikemminkin öljyn polkuhinnan aiheuttama talouden romahdus kuin länsiyhteistyön kautta ”viety” demokratia.

Euroopassa Saksan johdolla uskottiin energiakaupan synnyttävän keskinäisriippuvuuden, ja tässä uskossa oli vielä muutama viikko ennen Venäjän suurhyökkäystä moni poliitikko ja yritysmaailman edustaja. Selvät merkit rauhaa rakentavan keskinäisriippuvuuden toimimattomuudesta nähtiin jo vuonna 2008 Georgian sodassa, ja viimeistään vuonna 2014 Putinin aloitettua Ukrainan sodan. Tosiasia on, että öljy- ja kaasukaupan ainoa keskinäisriippuvuus on ollut se, että Euroopan hyvinvoinnin kasvaessa venäläisen fossiilienergian avulla öljyeurot ja fossiilienergian valtaa keskittävä voima ovat pohjustaneet Putinin Venäjän autoritaarisen, väkivaltaan nojaavan linjan.

Utopia rauhan takaavasta keskinäisriippuvuudesta on johtanut siihen, ettei lännellä nyt ole keinoja tyrehdyttää Putinin sotakassaa, koska EU-maat ovat vuosikymmenten saatossa ajaneet itsensä kroonisesti riippuvaisiksi Venäjän öljystä ja kaasusta. Kolmannes EU-maihin tuodusta öljystä ja liki puolet kaasusta on virrannut Venäjältä. Länsi maksaa Venäjälle energiasta nyt liki miljardi euroa *joka päivä*, vaikka Putin murhaa ihmisiä ja pyrkii tuhoamaan eurooppalaisen maan itsenäisyyden. Energiakauppaa ei voida kuitenkaan katkaista, koska muuten Euroopan kriittistä infrastruktuuria ei voida ylläpitää.

Lähiaikoina EU tulee Saksan johdolla tekemään kaikkensa, jotta riippuvuutta etenkin Venäjän kaasusta vähennetään. Saksa ilmoitti laajan sotilaallisen varustautumisohjelman

lisäksi investoivansa massiivisesti uusiutuvaan energiaan sekä nesteytetyn kaasun tuontisatamiin. Irtautuminen venäläiskaasusta ei tapahdu hetkessä. Noin 60 prosenttia Euroopan Venäjältä nyt ostamasta kaasuvirrasta voidaan lähikuukausina korvata muilla lähteillä ja energiatehokkuutta parantamalla. Jäljelle jää kuitenkin kriittisen suuri riippuvuus, jonka kanssa on elettävä vähintäänkin ensi talvi, mahdollisesti muutamia vuosia. Vladimir Putinin rosvojoukon fiksaatiota suurvenäläiseen imperialismiin ja kolonialismiin ei otettu eurooppalaisten energiayritysten ja heidän poliittisten tukijoidensa riskilaskelmissa huomioon, olihan väkivallan tie *kansantaloudellisesti* järjetön ratkaisu. Jatkossa toivo on sen varassa, ettei Euroopan keskeistä turvallisuuden osa-alueetta, kriittistä infrastruktuuria pyörittävän energiasektorin päätöksentekoa luovuteta yksityisten toimijoiden käsiin. EU:n strateginen kompassi, omassa hallinnassa oleva geopoliittinen toimintavapaus, tarvitsee sotilaallisen voiman rinnalle energia- ja resurssipoliittisen suvereniteetin.

Lännen intressissä on tyrehdyttää Putinin sotakassaa kasvattavat fossiilisen energian virrat, kun taas Kiina halunnee niitä ylläpitää. Vienti Kiinaan ja muualle Aasiaan todennäköisesti korvaa osan niistä markkinoista, jotka Venäjä Euroopassa menettää. Nyt asetetut rahoitus- ja teknologiapakotteet alkavat kuitenkin lähivuosina, ellei jo -kuukausina, syödä Putinin Venäjän kykyä tuottaa öljyä ja kaasua. Kauppasaarron tulee koskea myös Kiinaa siinä mielessä, ettei sen kautta läntistä sotilas- ja energiatuotantoteknologiaa saa päästää Venäjälle.

Venäjä tuottaa hiipuvan fossiilivirran entistä likaisemmin. Öljyvuo-dot ja metaanin karkaiminen todennäköisesti lisääntyvät, koska Kiina ei välitä ainakaan lähivuosina tuotantoketjun ympäristövaikutuksista, eikä öljyn- ja kaasuntuotantoteknologia ole tehokkainta pakotteiden takia. Euroopan kannattaa siten tehdä fossiilienergiaa koskevista pakotteista pysyviä jo sik-sikin, että öljyvaltiona säilyvä Venäjä on todennäköisemmin totalitaarinen ja väkivaltainen kuin uusiutuvaan energiaan nojaava. Kauppasaartoa tulee kiristää niin, että samalla, kun lännen omaa riippuvuutta Venäjän fossiilisesta energiasta vähennetään, Venäjän öljyn- ja kaasuvienti tulee sanktioida. Venäjä on myös merkittävä jalo- ja kevytmetallien tuottaja, ja näitä raaka-aineita tarvitaan niin lännen kuin Venäjänkin energiamurroksessa kohti uusiutuvaa energijärjestelmää. Pakotteilla tulisikin ohjata Venäjän teollisuuden rakennetta niin, että investoinnit fossiilisiin surkastuvat ja lisääntyvät strategisten metallien osalta. Venäjä kyllä myy jälkimmäisiä maailmanmarkkinoille, jos se on ainoa merkittävä tulonlähde.

Syksyn 2021 Glasgow'n ilmastokokoukseen Venäjä tuli aivan uudella strategialla. Pandemian aikana Venäjällä alettiin puhumaan ilmastomuutoksesta Venäjää uhkaavana ilmiönä. Taustalla oli Kiinan, ja presidentti Bidenin vaalivoiton myötä Yhdysvaltojenkin, ilmoitus tavoitella hiilivapaata taloutta vuosisadan puoliväliin mennessä. Jos Venäjä olisi jatkanut ilmastomuutoksen kieltävällä linjalla, kuten se on vuoteen 2020 saakka tehnyt, se olisi muiden suurvaltojen rinnalla näyttäytynyt vastarannankiiskenä. Kuitenkin Venäjän lupaamat ilmastotoimet olivat laihat: metsien hiilinieluja pyritään lisäämään, myös niiden laskentatapaa muuttamalla, samalla, kun fossiilisen energian tuotantoon ei kajota. On myös täysin mahdollista, että ilmastomuutoksesta huolissaan olevien tahojen Putinin hallinnossa annettiin muuttaa Venäjän virallista linjaa länttä ja Kiinaa miellyttävään suuntaan vuoden 2021 aikana, jotta voitiin luoda kuvaa keskinäisriippuvuudesta. Putin lähipiireineen on tehnyt päätöksen Ukrainaan hyökkäämisestä jo kesällä 2021, joten uusi ilmastopuhe on toiminut erinomaisena sumuverhona.

Vladimir Putinin teot puhuvat hänen maailmankuvansa puolesta. Se on peräisin 1900-luvun alun maailmasta, jossa yhdistyvät myrkyllinen nationalismi ja geopoliittinen imperialismi. Putinin Venäjän sota on hyökkäys demokratiaa vastaan, mutta kyse on myös materiaalis-

ekologisesta taistelusta. Putinin diktatuuri sulkee sisälleen fossiloituneen, ympäristöä tuhoavan maailman, lännessä pyritään siitä eroon. Siksi Venäjästä ei voi enää tulla lännelle partneria ilmastomuutoksen hillinnän ja energiamurroksen saralla. Venäjän resurssit tulevat tässä työssä kuitenkin käyttöön, siitä lännen räätälöidyt pakotteet ja Kiinankin tarpeet energiamurroksen saralla pitävät huolen.

Veli-Pekka Tynkkynen

Kirjoittaja toimii Venäjän ympäristöpolitiikan professorina Helsingin yliopiston Aleksanteri-instituutissa. Yli 20-vuotisella tutkijanurallaan hän on keskittynyt Venäjän ympäristön hallintaan, luonnonvarojen hyödyntämiseen, energiapolitiikkaan ja aluekehitykseen liittyvään vallankäyttöön.

"Apina rummun kanssa" (Mavpa z barabanom, 2008), Oleksiy Bordusov ja Volodymyr Manžos, sarjasta "Mielenkiintoisia kertomuksia" (Interesni kazki). Lähde: Wikipedia, Rasal Hague.

Kiova – Ukrainan menneisyys ja tulevaisuus talojen seinillä

Päivä sen jälkeen, kun Venäjän presidentti Putin julisti tunnustavansa Donetskin ja Luhanskin nukkevaltioiden itsenäisyyden 21. helmikuuta 2022 pyysin kiovalaisia tuttuani lähettämään kuvan Kiovan seinämaalauksista ja liittämään mukaan muutamia ajatuksia siitä, mitä seinämaalaukset – tai juuri Kiovan tapauksessa myös katutaide – heissä herättävät. Vain yksi ehti vastata: hänen sähköpostinsa tuli yöllä kello yhdeltä kaksi päivää myöhemmin, 24. helmikuuta. Pari tuntia myöhemmin ensimmäiset ohjukset iskivät Kiovan liepeille. Oli liian vaarallista lähteä ottamaan kuvia kaupungille. Loput tämän tekstin kuvista on otettu aikaisemmin, ja ne löytyivät joko kiovalaisten puhelinten arkistoista tai internetin julkisilta sivuilta.

Seinämaalausten kiehtovuus ja moniulotteisuus piilevät siinä, että niissä yhdistyy niin graffitin laitton vandalismi, museotaiteen romanttinen esteettisyys, kitschin yksiselitteisyys, symbolismin monitulkintaisuus kuin kadun poliittinen kannanotto muistiin, tunteeseen ja jokapäiväiseen elämään. Toisin kuin monumentit, seinämaalaukset usein taiteilevat yksityisen ja kollektiivisen muistin rajalla. Tämän lisäksi seinämaalaukset ovat konkreettisesti

kytköksissä tiettyyn kaupunkiin, sen kaupunginosaan ja katuun, tiettyyn rakennukseen ja sen pinnan muotoihin, ja paikan arkkitehtuuriin. Seinämaalaukset viihdyttävät, rakentavat kaupunkitilaa, mutta myös pakottavat ohikulkijat dialogiin. Niiden dialogisuus näkyy myös siinä, että harva seinämaalaus on kenellekään yhdentekevä: niitä kriminalisoidaan, sotketaan, ylistetään tai myydään eteenpäin.

Seinämaalaukset Kioassa ja muualla Ukrainassa sukeutuivat aikaisemmista katugraffiteista. Graffitit kertovat taistelusta julkisesta paikasta ja merkityksien liittämistä konkreettiseen paikkaan, modernissa maailmassa usein harmaaseen betoniseinään. Poliitiikka on tavalla tai toisella ollut melkein aina läsnä seinämaalauksissa; kooltaan pienet seinämaalaukset saattavat puhutella mikropolitiikkaa, suuremmat ottavat usein kantaa yhteiskunnallisesti keskeisiin kysymyksiin. Varhaisia ja nykyaikaiselle seinämaalausgenrelle keskeisiä töitä löytyy esimerkiksi meksikolaisten taiteilijoiden Diego Riveran, José Clemente Orozcon ja David Alfaro Siqueirosin töistä 1920–1940-luvuilta. Meksikolaisten seinämaalausten nähdään usein nostaneen genren taiteellisesti ja poliittisesti uudelle tasolle. Niissä korostuivat tavallisen kansan kärsimys, sodanvastaisuus ja taistelu vapauden ja hyvän puolesta. Sosialistinen realismi jatkoi seinämaalauksen poliittista perintöä luoden tosin oman kuvastonsa, jonka tarkoituksena oli iskostaa tiettyjä arvoja ohi kulkeviin kansalaisiin. Vaikka katutaide on säilyttänyt radikaaluitensa, viimeistään Banksy teki siitä myös salonkikelpoisen – ja kaupallisen – esteettisen taiteen muodon.

Kiovan neuvostoajan jälkeiset seinämaalaukset ovat enimmäkseen 2000-luvun puolelta. Varhaisimmat niistä ovat symbolistisia, jopa surrealistisia. Niissä on jäljellä graffitin värikykyys, eikä yhteys kansallisiin ”suuriin” kysymyksiin ole vielä dominoiva. Vuonna 2001 Oleksiy Bordusov (taiteilijanimeltään AEC) ja Volodymyr Manžos (tait. Waone) yhdistivät voimansa ”Mielenkiintoisia kertomuksia”-duoksi (*Interesni kazki*). Heidän työnsä ovat olleet keskeisiä Kiovan seinämaalausten ja katutaiteen kehityksessä.

Sarja ”Mielenkiintoisia kertomuksia” oli ensimmäisiä ”laillisia” seinämaalauksia Kioassa. Sarjassa tavalliset sarjakuvahahmot yhdistyvät surrealistiseen maailmaan. Vuonna 2008 tehdyssä ”Apina rummun kanssa”-työssä myrsky nousee teekupista, apina puhuu tyhjyydessä leijuvan pään kanssa ja pieni laatikko räpyttelee ilmassa. Osa työstä on tuhoutunut rapistuneen seinän takia.

Vuonna 2009 Muralissimo-festivaali kutsui ukrainalaisia ja ulkomaalaisia katutaiteilijoita Kioaan. Vuosi myöhemmin festivaali uusittiin, tällä kertaa yhteistyössä Kiovan kaupungin kanssa, ja kanvaasina toimivat asuintalojen seinät. Vuoden 2012 jalkapallon Euroopan mestaruuskilpailut tekivät katutaiteesta hyvin suosittua, ja Kiovan kaupunginhallitus kampanjoi siitä kaupungille uutta ilmettä. Vuonna 2013 Ranskalainen kevät-festivaali toi jälleen kerran taiteilijoita niin Ukrainasta kuin ulkomailta Kioaan ja tämän jälkeen melkein vuotuisina toistuneet festivaalit ovat kasvattaneet katutaiteen suosiota Kioassa. Seinämaalausten tarkkaa lukumäärää ei tiedetä, mutta vuonna 2021 niitä laskettiin olevan yli 170.

Seinämaalausten teemat vaihtelevat symbolistisista ja surrealistisista paikkaansa konkreettisesti sisällytettyihin maalauksiin. Kuitenkin seinämaalausten poliittisen luonteen vuoksi valtaosa ottaa kantaa Ukrainan nykyhistorian vaiheisiin kuten vuoden 2014 ns. Arvokkuuden vallankumoukseen, Krimin miehittämiseen, taisteluun vapaudesta ja itsenäisyydestä. Vuoden 2014 seinämaalaukset käsittelevät suuria kysymyksiä: vapaus, itsenäisyys, toivo. Näihin teemoihin viittasivat myös useimmat alle kootut tekstit, joita kiovalaiset lähettivät minulle maaliskuussa 2022.

Saša Podoliak valitsi ”Uudelleensyntymisen” (*Vidrodžennja*, 2014). Saša kirjoittaa: ”Siinä on selvä tarina, tavallinen kuva: Ukrainaa symboloi nainen tyyliteltyssä, modernisoidussa kansallispuvussa. Seinämaalauksen taivas yhtyy Kiovan taivaaseen; maa puolestaan kaupungin katuun. Symboliikassaan seinämaalaus ei kuitenkaan sorru saksalaisen ritarikunnan goottilaiseen tragediaan tai alakuloon eikä bolševikkimäiseen yli-ihmisyyteen. Seinämaalauksessa ei myöskään ole ukrainalaisen romantiikan surua tai epätoivoa. Sen sijaan käden ele osoittaa rauhallisuutta, päättäväisyyttä ja suojelemista.” (Saša Podoliak 2.3.2022).

Katutaide kutsuu ohikulkijat dialogiin tietystä tilasta ja ajasta. Kiovoissa tämä on tarkoittanut usein sotaa ja rauhaa. Saša Podoliak näkee kuitenkin ”Uudelleensyntymisessä” symbioosin maaseutua symboloivan kansallispuvun ja urbaanin arkkitehtuurin välillä. Työ osoittaa Ukrainan olevan yhtä paljon urbaanin kuin maaseudun saavutusten tulosta. Puu naisen rinnassa kuvastaa myös vahvaa sidettä maahan. Etualan viiksekkäät miehet tuovat kaupunkiin historian ulottuvuuden: ukrainalaiset kaupungit ovat syntyneet varhaisempien sukupolvien ajatuksissa, mutta myös itse valtio on kollektiivisen aatteen saavutus. Nuori poika kämmenellä puolestaan on ”kuin kuka tahansa meistä nykyaikana”. Poika on pieni verrattuna valtavaan Ukrainaan, mutta samalla tasolla kuin Ukrainan kasvat, he katsovat toisiaan ja puhuvat toisilleen, ovat osa toistensa olemusta. ”Minulle tämä on terve suhde yli-inhimilliseen”, Podoliak kirjoittaa.

Nykyaika heijastuu seinämaalauksessa myös kritiikin kautta. ”On tietenkin niin tavallista että oppineet viiksekkäät miehet, juuri miehet, esitetään perustana jollekin” ja ”naishahmo on liiankin ilmeinen viittaus Berehynjaan”, slaavilaisen mytologian kodin ja sydämen jumalattareen. Kuitenkin seinämaalauksen pop-taiteenomaisessa asussaan tämä ”symbolisuus saa aikaan oikeastaan vain naurun”. Viimeiseksi mieleen jääkin seinämaalauksen nimi: ”Uudel-

”Uudelleensyntyminen” (*Vidrodžennja*, 2014), Julien Malland ja Oleksiy Kislov. Lähde: ZeFt.in.ua.

leensyntyminen’, sillä se on kohta Ukrainassa hyvin ajankohtainen”, Saša Podoliak tiivistää.

Politiikkaan kuuluu myös muutos. Oleksiy Bordusov ja Volodymyr Manžos kuvaavat muutosta hyvän ja pahan taisteluna. ”Ukrainan pyhä Yrjö” (*Svjati Juri*, 2014) on Bordusovin tulkinta. Andriy Nakonechnyi kirjoittaa: ”Pyhää Yrjöä symboloi tässä ukrainalainen kasakka-haukka, joka puolustaa maataan pahaa vastaan.” Sekä haukalla että käärmeellä on paikkansa slaavilaisessa mytologiassa. Haukka symboloi aurinkoa sekä voittoa. Kaksipäinen paholaista symboloiva käärme puolestaan hyökkää niin oikealta kuin vasemmalta, idästä ja lännestä. Andriy jatkaa: ”Tästä seinämaalauksesta on tullut uudelleen ajankohtainen. Jos pääsen pois pommien värisyttämästä Kiovasta, haluan vielä nähdä tämän, rauhallisessa Ukrainassa, joka on vapaa miehittäjistä, tankeista ja pommeista.” (Andriy Nakonechnyi, 7.3.2022)

”Ukrainan Pyhä Yrjö” (*Svjati Juri*, 2014), Oleksiy Bordusov. Lähde: zeft.in.ua.

Volodymyr Manžosin ”Aika muutokselle” (*Tsas zmin*, 2014), jatkaa hyvän ja pahan välistä taistelua. Seinämaalauksen oikean alakulman palavat renkaat ja tankki liittävät tapahtumat vuoden 2014 kansannousuun. Monikätkäinen kasakka puolestaan yhdistää intialaisen Šivan, tuhon jumalan, ja ukrainalaisen kansannousun yhteiseen rintamaan synkästä lammesta kohoavaa käärmepaholaista vastaan. Lähempi tarkastelu osoittaa lassotetun paholaisen pään olevan Putinin pää. Kasakan takana hautakivessä on latinalainen kirjoitus ”*Novus ordo seclorum*”, joka löytyy myös USA:n valtion leimasta. Se viittaa uuden ajan syntyyn. Tässä yhteydessä hautakiven ympärillä kiemurteleva käärme tosin kuvastaa enemmän uuden ajan kuolemaa. Seinämaalauksen yläosa kuvaa puolestaan hyvän ja pahan taistelua taivaissa, mutta myös ihmisen sielussa. Valeutisia suoltava käärme on lukinnut ihmiset tiimalasiin, joka tekee heistä ajan kuluessa apinoita – yksi apina marssii seinämaalauksen alaosassa kohti Kiovaa

"Aika muutokselle" (Tzas zmin, 2014), Volodymyr Manžos. Kuva: Wikipedia, Rasal Hague.

kalašnikov kädessä. Pirua vastustaa arkkienkeli Mikael. Tätä nykyä Budapestissa asuvan Maša Semašynan mielestä "Aika muutokselle" kertoo, että "muutos voi olla väkivaltainen ja pelottava, jopa silloin kun se on välttämätön". Seinämaalaus muistuttaa häntä myös "yliopiston kirjallisuushistorian kurseista, siitä kuinka Ukrainan kulttuuria ovat rikastuttaneet sen yhteydet muihin kulttuureihin ja perinteisiin. Esiukrainalaisista teoksista löytyy viittauksia niin antiikin kuin keskiajan intialaisiin teksteihin." (Maša Semašyna, 2.3.2022)

Seinämaalausten kyky kytkeä yhteen yksityinen ja julkinen näkyy hyvin Alina Tsvietkovan valitsemassa työssä. Tsvietkova kertoo: "Tämä seinämaalaus on yliopistoni Kiovan Mohyla-

"Elämä ilman kirjallisuutta on kuollut" (Vita sine litteris mors est, 2013), Julien Malland ja Volodymyr Manžos. Lähde: ZeFt.in.ua.

akatemian alueella ja mielestäni se on täydellinen metafora sille uudelle maailmalle, jonka kirjat ja tieto avaavat. Se muistuttaa minua yliopistopäivistäni, jolloin minun täytyi lukea kasoittain kirjoja" (Alina Tsvietkova, 1.3.2022). Seinämaalaus on Volodymyr Manžosin ja Julien Mallandin vuonna 2013 osana Ranskalainen kevät -festivaalia tekemä. Latinalainen teksti *"vita sine litteris mors est"* kertoo että elämä ilman kirjallisuutta on kuollut.

"Tyttö ja lintu" (Ditvšynka i ptah, 2015), Oleksandr Korban ja Taras Arm. Lähde: ZeFt.in.ua.

”Tyttö ja lintu” on Oleksandr Korbanin ja Taras Armin tekemä seinämaalaukseen Synoozerna-kadulla, Kiovan ulomman kehätien lähellä, kaukana Kiovan keskustasta ja lähempänä nyt tuhoutun Irpinin kaupunkia. Kansalliset värit, keltainen ja sininen, maa ja taivas, kertovat Oksana Soloviovan sanoin ”300 vuotta kestäneestä Venäjän yrityksestä assimiloida ukrainalainen kulttuuri ja varastaa sen historia. Ukraina säilytti kielensä, kulttuurinsa, taisteli takaisin itsenäisyytensä kaikista esteistä huolimatta. Ja nyt uudestaan Venäjä yrittää varastaa itsenäisyytemme.” (Oksana Soloviova, 6.3.2022). Tässä seinämaalauksessa ”näen Ukrainan tulevaisuuden – lapsemme, jotka tuovat valon, rauhan ja hyvinvoinnin. Lapsemme ovat tulevaisuus ja suurin syy taistella ja voittaa tämä sota. Sydämeni vuotaa jokaisen lapsen vuoksi, joka ei tule näkemään tätä tulevaisuutta, korvaamaton menetys. Ukraina ei ole Venäjä!”

Seinämaalaukseen yhdistyy usein myös integraaliksi osaksi ympäristöään. Oleksandr Shapoval valitsi australialaisen Guido van Heltenin tekemän maalauksen, jonka motiivina ovat ukrainalaiseen *vyšyvanka*-tyyliin kirjailut vaatteet, jotka tietenkin usein yhdistyvät juuri kansalliseen kulttuuriin. Niin myös tässä teoksessa, jossa Ukrainaa symboloi nainen. Oleksandr Shapoval kirjoittaa: ”Joka kerta kun kuljen tämän seinämaalauksen ohi, mieleeni ilmestyy kuva nuoresta maasta, sen pittoreskista luonnosta ja ikivanhoista perinteistä, maasta jolla on vielä kaikki edessään. Se symboloi minulle Ukrainaa: nuori, kaunis, uniikki.” (Oleksandr Shapoval, 24.2.2022).

Saako myös turisti valita oman seinämaalauksensa? Valitsin ranskalaisen Julien Mallandin (tait. Seth) maalaaman keinuvan tytön *Back to School* -projektista. Tämä seinämaalaukseen voi olla vain turistin valitsema, sillä se ei edes ole Kiovyssä, vaan Popasnyassa, muutama kilometri länteen Luhanskin nukkevaltion rajalta. Se puhuttelee kuitenkin juuri nyt erityisen voimakkaasti: sodan jälkeen tulee aina leikki, Ukraina ei häviä, me tulemme vielä keinumään; tähän verrattaessa sota tulee aina epäonnistumaan, sillä leikin rajana on vain sininen taivas.

Puolalais-ruotsalainen toimittaja Maciej Zaremba kirjoitti sodan syytyttyä *Dagens nyheterissä* (25.2.2022), ettei Venäjän sotaa Ukrainassa voiteta tankein, eikä sitä voiteta yksin

”Tyttö vyšyvankassa” (*Divtšyna v vyšyvantsi*, 2015), Guido van Helten, Kuva: Oleksandr Shapoval.

"Popasnan keinu" (Balançoire de Popasna, 2017), Julien Malland. Kuva: <https://seth.fr>

Ukrainassa. Tämän sodan loppuminen vaatii ihmisiltä uhrautumista myös Ukrainan ulkopuolella – se vaatii, että ihmiset myös länsimaissa ovat valmiita kärsimään omien arvojensa puolesta. Juuri siksi Zaremba pelkää, että Putin voi sen voittaa. Vauraassa lännessä olemme eläneet kuin pellossa viimeiset 30 vuotta, nauttineet halvasta sähköstä, antaneet maapallon tuhoutua siinä sivussa, sallineet hitaasti keittyvän veden tukahduttaa kansalaisyhteiskunnan

Venäjällä, vaientaa opposition. Olemme ostaneet sähköauton ja naureskelleet Olkiluodon viivästyvälle voimalalle: ”niin ranskalaista”. Zaremba kysyy: kuka poliitikko enää uskaltaa vaatia mitään kansalaisiltaan, jotka tietävät mitä mikin maksaa, mutta joilla ei ole mitään ymmärrystä minkään arvosta?

Vaalimistamme yksilönoikeuksista on tullut vain itsekkyyden ja vahvimman hetkellisiä etuja. Oikeudet ovat menettäneet suhteensa valtioon. Niccolò Machiavelli, joka tunnetaan ehkä harhaanjohtavasti vain *Ruhtinaasta*, kirjoitti paljon myös tasavallasta. Hän totesi, että tasavalta eli valtio, jossa yksilöillä on oikeuksia, voi säilyä vain, jos kansalaiset pitävät *virtùn* sydämessään, vaalivat suhdettaan valtioon, käyttäytyvät kuin olisivat osa valtiota. Hän tarkoitti, että yksilön on joskus uhrattava oma yksityinen, Zarembaa lainatakseni, narsistinen etunsa tasavallan säilymisen vuoksi, muutoin korruptio ja lyhytnäköisyys syöksee tasavallan turmioon. Tätä samaa kamppailua käydään nyt Euroopan ja Venäjän välillä. Euroopan energiariippuvuudesta on tullut mantereen henkisen korruption symboli. Kuin käärme Bordusovin ”Ukrainan Pyhä Yrjö”-seinämaalauksessa, se hyökkää Eurooppaan niin oikealta kuin vasemmalta, vahvistuvana sotilaallisena uhkana ja rapautuvana itsenäisyytenä. Se työntää Eurooppaa kohti tuhoa, ja lopulta myös uusi sähköautomme lakkaa toimimasta. Jotta tasavaltamme säilyy, on horisontin kasvettava. Poliitiikan ajan perspektiivin on ulotuttava pidemmälle kuin seuraavaan kvartaaliin. Se tulee sattumaan, koska laajempi horisontti pakottaa siirtämään katseen omasta navasta ylös.

Jaakko Turunen

Lisätietoa Ukrainan seinämaalauksista

Interesni kazki: <http://interesnikazki.blogspot.com> (englanniksi)

Interaktiivinen kartta Kiovan seinämaalauksista: <https://kyivmural.com/en/index> (englanniksi)

ZeFt – Ukrainan nähtävyydet, kategoria seinämaalaukset: https://zefit.in.ua/filter/?_sft_category=murali (ukrainaksi)

Kuvat

Oleksiy Bordusov ja Volodymyr Manžos: Apina rummun kanssa ([https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%83%D1%80%D0%B0%D0%BB%D0%B8_%D0%9A%D0%B8%D1%94%D0%B2%D0%B0#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:%D0%A0%D1%83%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D0%BB%D1%96_24_\(20201111\).jpg](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%83%D1%80%D0%B0%D0%BB%D0%B8_%D0%9A%D0%B8%D1%94%D0%B2%D0%B0#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:%D0%A0%D1%83%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D0%BB%D1%96_24_(20201111).jpg) tarkastettu 8.3.2022)

Julien Malland ja Oleksiy Kislov: Uudelleensyntyminen (<https://zefit.in.ua/murali-podilskogo-rajonu-kiyiv/> tarkastettu 14.3.2022)

Oleksiy Bordusov: Pyhä Yrjö (<https://zefit.in.ua/murali-shechenkivskogo-rajonu-kiyiv/> tarkastettu 14.3.2022)

Volodymyr Manžos: Aika muutokselle (https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:%D0%A7%D0%B0%D1%81_%D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD_18112020.jpg tarkastettu 24.3.2022)

Julien Malland ja Volodymyr Manžos: Elämä ilman kirjallisuutta on kuollut (<https://zefit.in.ua/murali-podilskogo-rajonu-kiyiv/> tarkastettu 14.3.2022)

Oleksandr Korban ja Taras Arm: Tyttö ja lintu (<https://zefit.in.ua/murali-svyatoshinskogo-rajonu-kiyiv/> tarkastettu 14.3.2022)

Guido van Helten: Tyttö vyöyvässä (kuva: Oleksandr Shapoval)

Julien Malland: Balançoire de Popasna (Popasnan keinu) ©Julien Malland (<https://seth.fr/en/portfolio/popasna-2-2/> tarkastettu 14.3.2022)

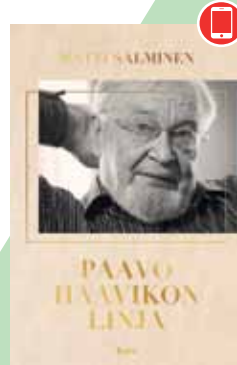
Kevään kiinnostavimmat uutuudet

Ville-Juhani Sutinen
**MATKALLA
SUOMEEN**
TARINOITA HEIMOJEN
MAASTA

Vappu & Ilkka Taipale
TAIPALEELLA

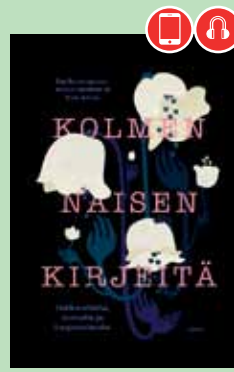
Matti Salminen
**PAAVO
HAAVIKON
LINJA**

Kalle Kniivilä
**PUTININ PAHIN
VIHOLLINEN**
ALEKSEI NAVALNYIN
TARINA

Jouko Aaltonen
& Seppo Sivonen
KONGON AKSELI
SUOMALAISET JA
SKANDINAAVIT
KOLONIALISMIN
RAKENTAJINA

Ina Ruokolainen, Nenne
Hallman & Suvi Ahola
**KOLMEN NAISEN
KIRJEITÄ**
RAKKAUDESTA, SURUSTA
JA LUOPUMISESTA

= Myös e-kirjana

= Myös äänikirjana

Kirjakaupoista ja osoitteesta: intokustannus.fi

into

Nationalismi ei ole selitys vaan kysymys

Veera Laine

Kahdeksan vuotta sitten, helmikuun lopulla 2014, venäläiset tunnustuksettomat joukot valtasivat Krimin. Joitakin päiviä myöhemmin alueella järjestettiin Venäjän valvonnassa niin kutsuttu kansanäänestys, jonka tuloksella perusteltiin niemimaan siirtämistä Ukrainalta Venäjälle. Krimin liittämisen päivänä Venäjän presidentti Vladimir Putin julisti, että menneisyyden virhe oli nyt korjattu. Hän sanoi venäläisten aina tunteneen ”sydämissään ja sieluissaan”, että Krim on ”alkujaan venäläistä maata” (Kremlin.ru 2014a).

Erityisesti Krimin valtauksen jälkeen tutkijat, toimittajat ja monet muut kansainvälistä politiikkaa seuraavat ovat selittäneet Venäjän politiikan muutoksia nationalismin nousulla. Nationalismin on kuvattu inspiroineen hyökkäävää ulkopoliittikkaa sekä poliittisen johdon kansansuosiota, joka tuosta politiikasta seurasi. Mieliopidekyselyissä selvä enemmistö venäläisistä tuki Krimin valtausta.

Väitöstutkimukseni keskittyy Venäjän politiikan muutoksiin ennen tätä käännekohtaa ja sen jälkeen. Tutkimuksessani en kuitenkaan pidä nationalismia syynä tai selityksenä, vaan osana tutkimusongelmaa. Nationalismin käsite ei mielestäni tarjoa valmiita vastauksia, vaan esittää uusia, tärkeitä kysymyksiä. Mihin oikeastaan viittaamme nationalismilla ja mitä sisältöjä tähän käsitteeseen liitetään juuri nyt? Nationalismin mieltäminen tutkimuksen kysymyksenä vastauksen sijaan on mielekästä, sillä käsitteeseen ja sen soveltamisen alaan liittyy monia ristiriitaisuuksia, jotka jäävät usein keskusteluissa piiloon. Kuten monet ”ismit”, myös nationalismi on käsitteenä puhujilleen itsestäänselvyys, jota ei koeta tarpeelliseksi määritellä. Sitä käytetään kuitenkin kuvaamaan varsin erilaisia ja jopa vastakkaisia ilmiöitä.

Nationalismilla viitataan arkisissa tilanteissa eri asioihin kuin tutkimuksen kentällä. Meille kaikille tutussa kielenkäytössä nationalismi on jotain kielteistä: haitallista ja vihamielistä kansallismielisyyttä. Poliitikassa nationalismin käsitteellä yleensä leimataan tai arvostellaan muita.¹ Tutkijoiden käytössä nationalismilla on laajempi merkitys, jolloin sillä tarkoitetaan ”kansakuntaisuutta”, ajatusta maailmasta erillisten kansojen ja kansallisvaltioiden muodostamana kokonaisuutena. Tämä maailmankuva itsessään on modernin ajan vahvimpia ja laajimmalle levinneitä ajatuksia.

Näiden tulkintojen eroavaisuus saa aikaan jännitteen: tutkija käyttää nationalismin käsitettä eri tavalla kuin ne toimijat, joiden kielenkäyttöä ja ajattelua hän tutkii. Samalla tutkija on osa sitä maailmaa, jossa hänen tutkimansa ilmiöt tapahtuvat. Siksi nationalismin arkikielinen käyttö vaikuttaa myös tutkijoiden ajatteluun. Myös nationalismin tutkijat saattavat – usein huomaamattaan – pitää nationalismia kielteisenä ja taantumuksellisenä ilmiönä, josta he itse ovat vapaita, mutta jonka ajamina heidän tutkimansa ihmiset toimivat.

Lisäksi nationalismin käsitettä käytetään analyysin välineenä eri tavoin eri tieteenaloilla. Kamppailua nationalismin käsitteen merkityksistä käydään yhteiskunnassa, mediassa sekä akateemisen maailman sisällä. Joillekin nationalismi tarkoittaa ensisijaisesti ajatusta maailmasta kansallisvaltioiden kokonaisuutena. Toisille se on politiikan väline, jolla vahvistetaan vallanpitäjien tai valtaan pyrkivien toiminnan oikeutusta. Kolmannet mieltävät nationalismin rasismien tai sovinismin rinnakkaiskäsitteeksi. Toisinaan tutkijat käyttävät samaa käsitettä, mutta puhuvat eri ilmiöistä. Siksi nationalismin käsitteen käyttöä ja siihen liittyviä käsityksiä on tärkeää tutkia sekä tutkijoiden keskuudessa että muissa tilanteissa.

Väitöstutkimukseni nojautuu usean tieteenalan perinteeseen. Käsittelem nationalismia poliittisena väitteenä, en historiallisena tosiasiana. Tässä tukeudun kriittiseen nationalismintutkimukseen, joka tulkitsee kansan olevan sosiaalisesti tuotettu sen sijaan, että sitä pidettäisiin ”luonnollisesti” maailmassa olevana ilmiönä (Brubaker 2004, 115–116). Kansojen ”tuottaminen” tapahtuu kielessä ja monissa arkisissa käytännöissä jatkuvasti ja huomaamatta. Poliitikot viittaavat kansaan puhumalla ”meistä”, eikä se herätä ihmettelyä. Väitöstutkimuksessani keskityn niihin kielen keinoihin, joilla ajatusta kansasta tuotetaan ja ylläpidetään Venäjän politiikassa 2000-luvulla.

Nationalismin tutkimuksen lisäksi olen hyödyntänyt työssäni käsitehistoriallista lähestymistapaa. 1960-luvun kuluessa historiantutkijat alkoivat kiinnittää enemmän huomiota kielen merkitykseen politiikan muutoksessa. Kieli alettiin nähdä politiikan erottamattomana osana. Oikeastaan kielen ymmärrettiin olevan politiikkaa: kielellisin keinoin luodaan toivotun ja vältettävän toiminnan malleja, herätetään tunteita, osoitetaan ryhmään kuulumisen ja siitä ulos sulkemisen rajoja. Tämä ”kielellinen käänne” johti käsitehistorian alan muotoutumiseen. Käsitehistorian tutkijat ovat kiinnostuneita käsitteiden käyttöyhteyksistä, merkityksistä ja niihin kätkeytyvistä arvolatauksista. He ajattelevat käsitteiden tutkimisen johdattavan sen äärelle, miten niitä käyttävät ihmiset oikeastaan ajattelevat. Kuten Markku Hyrkkänen (2002, 112) on kuvannut, käsitehistoria tutkii käsityksiä ja käsittämistä. Tieteenalalla ajatellaan, että käsitteiden muutos on sekä väistämätöntä että kiinnostavaa. Ajassa liikkuvien käsitteiden tutkiminen auttaa ymmärtämään yhteiskunnallista ja poliittista muutosta.

Nationalismin tarkasteleminen käsitehistorian avulla on hedelmällistä juuri siksi, että käsitteeseen piiloutuvat merkitykset ovat toisaalta huomaamattomia ja toisaalta niistä käydään kiivasta kamppailua. Lisäksi nationalismia tunnustetaan helpommin ”muualla” kuin ”meillä”. Kuten Michael Billig (1995, 55) on huomauttanut, nationalismi ”meillä” mielletään usein patriotismiksi, isänmaallisuudeksi. Nationalismin kielelle on myös tyypillistä, että sen käyttäjät eivät itse tunnista sitä. Ne, jotka äänekkäästi puolustavat kansansa erityisyyttä tai vahvistavat kansallisvaltioihin perustuvaa maailmankuvaa, eivät välttämättä miellä ajatuksiaan nationalismiksi. Käsitteen – tai käsitysten – ja itse sanan väliin jää kuilu, jonka ylittämiseen käsitehistoria tarjoaa keinoja.

Analysoin väitöstutkimuksessani tekstiaineistoa, joka ulottuu 2000-luvun alusta 2020-luvun alkuun asti. Tekstit ovat historiantutkimuksen näkökulmasta varsin tuoreita, mutta työ asettuu silti osaksi historiantutkimuksen perinnettä. Historian tieteenala tarjoaa työkaluja

ajallisuuden ymmärtämiseen myös nykyajassa. Poliitiikan kieli muuttuu jatkuvasti. Lainaamme menneisyyden kielestä, ja rakennamme sen päälle. Käsitteet kantavat mukanaan niihin aiemmin takertuneita merkityksiä, joihin puhujat muodostavat suhdetta. Nationalismi aatteena kiinnittyy hyvin tiiviisti historiaan. Mielikuvat ja tarinat yhteisestä menneisyydestä ovat keskeisiä kansan erityisyyttä perusteltaessa. Nationalismi voi myös muovata käsityksiä historiasta itsessään: menneisyys voidaan esittää vääjäämättömänä jatkumona, jossa kansalla on täytettävänä jokin tietty tehtävä.

Paitsi nationalismintutkimukseen, käsitehistoriaan ja historiantutkimukseen yleensä, väitöstutkimukseni osallistuu myös aluetutkimuksen keskusteluihin. Venäläinen nationalismi on ollut suosittu tutkimusaihe Venäjän ja itäisen Euroopan tutkijoiden parissa jo kauan. Kylmän sodan vuosista lähtien tutkijat lännessä ovat olleet kiinnostuneita kansallisesta identiteetistä Neuvostoliitossa ja Venäjällä, muun muassa selittääkseen Venäjän ”erilaisuutta” länteen nähden, kuten tutkija Marlène Laruelle (2019, 1) on esittänyt.

Väitöstutkimukseni osajulkaisut lähestyvät nationalismia eri näkökulmista ja perustuvat kukin hieman erilaiseen aineistoon. Kaikissa näissä julkaisuissa nationalismiin viitataan argumenttina, millä on tarkoitus korostaa sitä, että kansa nähdään väitteenä eikä tosiasiana. Tuo väite valjastetaan usein poliittisten tavoitteiden ajamiseksi. John Breuillyn (1994, 2–3) kiteytyksen mukaan nationalistinen argumentti nojautuu kolmeen olettamukseen: 1) että on olemassa muihin kansoihin nähden erityinen kansa; 2) että tuon kansan pitäisi olla poliittisesti mahdollisimman itsenäinen; ja 3) että tuon kansan etu on tärkeämpi kuin muiden. Poliitikassa kamppailu nationalismista käydään siis määrittelemällä, uudelleenmäärittelemällä ja puolustamalla omaa nationalistista argumenttia.

Väitöskirjani ensimmäinen osajulkaisu keskittyy Venäjän vallanpitäjien ja oppositiohenkisten, radikaalien nationalistien väliseen suhteeseen (Laine 2017). Kumpikin käyttää nationalistista argumenttia tavoitteidensa saavuttamiseen, mutta määrittelee venäläisyyden erityispiirteet eri tavoin. Vuoden 2014 jälkeen vallanpitäjien ote haastajista tiukentui: Venäjän hallinto pyrki vahvistamaan monopoliasemaansa nationalismin tulkitsijana ja ajoi kilpailijoita ahtaalle. Samaan aikaan syntyi uusia, hallinnolle myönteisiä kansallismielisiä ryhmiä. Tämä kamppailu ja sen viimeaikaiset muutokset kertovat, että nationalistinen argumentti on tärkeä osa nykyhallinnon politiikkaa.

Toisessa osajulkaisussa syvennyn tarkemmin poliittisen ja käsitteellisen kamppailun teemaan analysoimalla nationalismin käsitettä niissä tilanteissa, joissa puhujat käyttävät sitä itsensä määrittelemiseen (Laine 2021a). Miten käsite selitetään, kun sillä halutaan kuvata omaa ajattelua myönteisessä valossa, ja ketkä sitä käyttävät? Tutkimuskysymyksen kimmokkeena ovat presidentti Vladimir Putinin lausunnot itsestään ”maan suurimpana nationalistina” (esim. Kremlin.ru 2014a). Julkaisussa todetaan, että presidentin tarkoituksena oli muun muassa riisua häntä vastustaneet nationalistit aseista lainaamalla heidän käsitettään ja antamalla sille uusia merkityksiä, mutta tämä semanttinen ”laajennus” ei ole – ainakaan vielä – näyttänyt yleistyneen.

Väitöstutkimukseni kolmas ja neljäs osajulkaisu pureutuvat valtion harjoittamaan nationalismiin. Kolmannessa julkaisussa keskitytään ”toisiin”, joita venäläisyydelle osoitetaan presidentin retoriikassa (Laine 2021b). Toiseuttaminen on tyypillinen osa nationalismin kieltä: kun halutaan kertoa, keitä me olemme, tehdään se usein osoittamalla, keitä emme ainakaan ole. Presidentin retoriikassa toiset esitetään Venäjän kumppaneina tai kilpailijoina maailmanpolitiikan loputtomassa kilpailussa. 2000-luvun alussa Venäjää peilattiin erityisesti taloudellisesti vahvempaan länteen. Siinä missä vuosituhaten alussa Venäjä jakoi eurooppalaiset

arvot, vuosikymmenen loppua kohti arvojen erilaisuus, jopa yhteensovittamattomuus, tuli tärkeimmäksi erottavaksi tekijäksi Venäjän ja lännen välille. Valtiojohdon puheissa Venäjän ja toisten suhde muuttuu asteittain taloudellisen kilpailun kontekstista ”moraalisen” ja sotilaallisen kilpailun maailmaan. Tässä uudenlaisessa kilpailussa Venäjä on toisiaan vahvempi.

Neljäs osajulkaisu erittelee valtiojohdon puheista kolme toisistaan erottuvaa mutta yhtenäistä kertomusta venäläisyydestä (Laine 2020). Venäjän kansa kuvataan ensinnäkin ”voittajakansana”, jota yhdistää sankarillinen menneisyys. Nykyisen sukupolven velvollisuus on muistaa ja kunnioittaa aiempien sukupolvien suurtekoja. Nykyisessä sukupolvessa itsessään elää voittajakansan perinne. Yhteiseen menneisyyteen kytkeytyy toinen venäläisyyden erityispiirre: se on muotoutunut historiallisesti monikansalliseksi. Presidentti Putinin puheissa etnisten ryhmien rauhanomainen yhteiselo on osa venäläisten ”geneettistä koodia”. Etnisillä venäläisillä on kuitenkin muita tärkeämpi asema, sillä he toimivat yhteiskunnassa ”koossapitävänä” voimana. Kolmas kertomus venäläisyydestä muistuttaa kansan yhteisestä, perinteisestä arvopohjasta. Valtiojohto alkoi korostaa konservatiivista arvokokonaisuutta 2000-luvun puolivälissä niin kutsuttujen väri vallankumousten jälkeen. Toden teolla tämä puhetapa voimistui vuoden 2012 myötä, kun Putin aloitti kolmannen presidenttikautensa häntä vastustaneiden suurmielensoitusten saattamana.

Nyt, kymmenen vuotta myöhemmin, kertomusta venäläisistä perinteisistä arvoja vaalivana kansana on ehditty vahvistaa monin keinoin. Perinteisten ”henkis-eettisten” arvojen säilyttäminen ja puolustaminen on kirjattu maan kansallisen turvallisuuden strategiaan (Kremlin.ru 2021, ks. esim. II/8; 22), mikä osaltaan kertoo arvojen määrittävän Venäjän ja venäläisyyden paikkaa maailmassa. Läntiset arvot muotoutuivat 2010-luvun valtiojohdon retoriikassa Venäjän arvoihin nähden vastakkaisiksi. Niiden ohjaama toiminta nähdään jopa uhkana Venäjän jatkuvuudelle ja yhtenäisyydelle. Kun valtiojohto painottaa perinteisiä arvoja venäläisyyden ytimenä, se samalla piirtää kansan rajat uudelleen. Perinteisten venäläisten arvojen kannattajia kuvataan asuvan myös Venäjän nykyisten rajojen ulkopuolella. Mutta he, jotka eivät hyväksy tätä konservatiivista arvopohjaa, eivät ole ”oikeanlaisia” venäläisiä, vaikka olisivatkin Venäjän kansalaisia. Muun muassa liberaalit demokratiavaatimuksineen sekä ”ei-perinteisten” uskontojen tai seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen edustajat leimataan Venäjälle vieraiden ajatusten levittäjiksi.

Nationalismin kieli pyrkii muuttumaan itsestäänselvyydeksi. Erityisesti 2010-luvun kuudessa Venäjän poliittinen johto on tavoitellut monopoliasemaa, jossa sen tarjoama tulkinta venäläisyydestä olisi laajalti hyväksytty ja lopulta kiistaton. Väitöstutkimuksessani haluan muistuttaa, että kansojen erityispiirteet eivät ole tosiasioita. Tutkijoiden olisi tarkennettava katse siihen, miten kansoja ja niiden erityisyyttä tuotetaan ja ylläpidetään. Nationalismin kielen kriittinen tarkastelu ja käsitteiden muutoksen tutkiminen auttavat tässä tehtävässä. Poliittisten toimijoiden retoriikka kertoo pyrkimyksestä luoda kiistattomia käsitteitä ja käsitteitä, ei sellaisten olemassaolosta.

Tarkemmin sanottuna ei pidä olettaa, että venäläiset ovat omaksuneet valtion muotoileman version nationalismin sisällöistä – ainakaan siinä määrin kuin valtiojohto asian esittää. Tällä on suuri merkitys tulevaisuuden kannalta. Venäjän nykyhallinnon poliittinen oikeutus on murentunut. Maan johto kohtaa päivä päivältä vaikeampia haasteita, ainakin niin kauan kuin talouden kasvunäkymät pysyvät vaatimattomina eikä kansalaisten elintasoa kohenneta. Viimeisen vuoden aikana on käynyt selväksi, että Venäjän hallinto on valmis painostamaan kansalaisia pysyäkseen vallassa. Vuosi sitten Aleksei Navalnyin vankilatuomiota vastustaneet mielenosoitukset tukahdutettiin ennennäkemättömän kovin ottein. Sen jälkeen jopa yksittäisiä

ihmisiä on leimattu ”ulkomaisiksi agenteiksi” mielivaltaisin perustein. Näin hallinto sekä ylläpitää mielikuvaa ulkopuolisesta uhasta että pelottelee toisinajattelijoita.

Suurin osa venäläisistä kertoo yhä tukevansa Krimin valtausta (Levada-keskus 2021a). Se ajoi Venäjän ja lännen vaikeaan konfliktiin ja syvensi Venäjän eristämistä ja eristäytymistä maailmanpolitiikassa. On tärkeä muistaa, ettei nykyisen valtiojohdon vallan oikeutus ole ainoastaan sidottu niihin kertomuksiin, joilla kansaa ylläpidetään, vaan myös siihen, mitä vallanpitäjät voivat konkreettisesti ihmisille tarjota. Hyökkäävä politiikka ulkomailla ja kansalaisten väkivaltainen vaijennus kotimaassa nakertavat valtiojohdon nationalistisen argumentin uskottavuutta. Ennen Venäjällä kysyttiin, miksi elämme niin köyhästi, jos kerran maamme on niin rikas. Nyt kysymys voisi kuulua, miksi johtajamme varastavat, jos kerran kansaamme ohjaavat ”henkiset arvot” materiaalisten sijaan. Tai miksi he haluavat lähettää lapsensa Yhdysvaltoihin opiskelemaan, jos länsi on niin rappeutunut?

Valtioiden johtajat puhuvat mielellään kansan nimissä, mutta todellisuus on aina paljon moniulotteisempi. Syksyllä 2021 venäläisiltä kysyttiin, millaisena he haluaisivat nähdä Venäjän. Selvä enemmistö, 66 prosenttia, kertoi toivovansa, että Venäjä olisi ensisijaisesti korkean elintason maa vaikka tämä tarkoittaisi, ettei se silloin lukeutuisi maailman voimakkaimpien valtioiden joukkoon. Kolmannes kyselyyn vastanneista halusi Venäjän olevan suurvalta, jota muut maat kunnioittaisivat ja pelkäisivät (Levada-keskus 2021b).² Tämänkaltaiset signaalit muistuttavat, että valtiojohdon tulkinta nationalismiin sisällyttäen on jatkuvan kamppailun kohteena. Poliittisen johdon kertomukset Venäjän moraalista ja sotilaallisesta ylemmyydestä eivät välttämättä kuvasta sitä, mitä ihmiset toivoisivat venäläisyyden olevan. Tulevaisuudessa on entistä tärkeämpää suhtautua varauksella kuvauksiin yhtenäisistä ja yksimielisistä kansoista. On kuitenkin vähintään yhtä tärkeää tutkia niitä muotoja, joita kamppailu nationalismista saa Venäjällä ja muualla maailmassa.

VTM Veera Laineen poliittisen historian oppiaineeseen kuuluva väitöskirja *Nationalism as an Argument in Contemporary Russia – Four Perspectives on Language in Action* tarkastettiin 1.10.2021 Helsingin yliopiston valtiotieteellisessä tiedekunnassa. Vastaväittäjänä toimi professori Luke March (Edinburghin yliopisto) ja kustoksena professori Juhana Aunesluoma. Väitöskirja on ladattavissa Suomen Tiedeseuran sivuilta osoitteesta <https://edition.fi/societasscientiarum/catalog/view/130/74/254-1>.

Viitteet

- 1 Venäjäksi käsitteellä natsionalizm oli jo 1800-luvun kirjallisuudessa selvä kielteinen kaiku, joka entisestään vahvistui Neuvostoliiton aikana.
- 2 Korkean elintason Venäjää toivovien määrä oli korkeimmillaan koko kyselyn mittaushistoriassa eli joulukuun 2003 jälkeen. Myös niiden, jotka toivoivat suurvaltaa, osuus oli pienin tänä aikana.

Lähteet

- Billig, Michael (1995), *Banal Nationalism*. London: Sage Publications.
- Breuilly, John (1994), *Nationalism and the State*. The University of Chicago Press.
- Brubaker, Rogers (2004), In the Name of the Nation: Reflections on Nationalism and Patriotism. – *Citizenship Studies*, 8:2, 115–127. <https://doi.org/10.1080/1362102042000214705>.
- Hyrkkänen, Markku (2002), *Aatehistorian mieli*. Tampere: Vastapaino.
- Kremlin.ru (2014a), Обра́щение Президента Росси́ской Федера́ции. 18.3.2014. <http://kremlin.ru/events/president/news/20603>.
- Kremlin.ru (2014b), Zasedanie Meždunarodnogo diskussionnogo kluba “Valdai”. 24.10.2014. <http://kremlin.ru/events/presidenzt/news/46860>.
- Kremlin.ru (2021), Ukaz prezidenta Rossiiskoi Federatsii ot 2.7.2021 g. No 400 O Strategii natsionalnoi bezopasnosti Rossiiskoi Federatsii. 2.7.2021. <http://www.kremlin.ru/acts/bank/47046>.
- Laine, Veera (2017), Contemporary Russian nationalisms: the state, nationalist movements, and the shared space in between. – *Nationalities Papers*, 45:2, 222–37. <https://www.cambridge.org/core/journals/nationalities-papers/article/abs/contemporary-russian-nationalisms-the-state-nationalist-movements-and-the-shared-space-in-between/B1CD1E501EEC8F624A86D72F964C0E52>.
- Laine, Veera (2020), New Generation of Victors. Narrating the Nation in the Russian Presidential Discourse 2012–2019. – *Demokratizatsiya*, 28:4, 517–40. <https://www.muse.jhu.edu/article/771532>.
- Laine, Veera (2021a), “Biggest Nationalist in the Country”: Self-Descriptive Uses of “Nationalist” in Contemporary Russia. – *Contributions to the History of Concepts*, 16:2 (Winter), 108–130. <https://doi.org/10.3167/choc.2021.160206>.
- Laine, Veera (2021b), Evolution of Russia’s ‘Others’ in Presidential Discourse in 2000–2020. – *Nexus of patriotism and militarism in Russia: A quest for internal cohesion*. Ed. Pynnöniemi, Katri. Helsinki: University Press, 49–79. <https://doi.org/10.33134/HUP-9-3>.
- Laruelle, Marlène (2019), *Russian Nationalism. Imaginaries, Doctrines, and Political Battlefields*. London and New York: Routledge.
- Levada-keskus (2021a), Krym. 26.4.2021. <https://www.levada.ru/2021/04/26/krym/>.
- Levada-keskus (2021b), Kakoi dolžna byt’ Rossija v predstavlenii rossijan?. 10.9.2021. <https://www.levada.ru/2021/09/10/kakoj-dolzhna-byt-rossiya-v-predstavlenii-rossijan/>.

Toimittajien patriotismista, traumoista ja kunniaista

Salla Nazarenko

Ajattelin tämän väitöksen aihetta ensimmäistä kertaa nähdessäni televisiossa kauniin naisen maastopukukankaasta tehdyssä lyhyessä hameessa laulamassa hidasta kappaletta. Musiikkivideossa joukot ylittivät vuoria kauniissa Kaukasuksen maisemissa Georgian lippua kantaen. En ymmärtänyt sanoja, mutta kyse oli kotiinpaluusta, rakkaudesta. Rakkaudesta, joka edellyttää kärsimystä ja uhrauksia. Patriotismista.

Isänmaallisuuden teema on kiinnostanut minua vuosia. Sen ajatteleminen vie minut takaisin vuosiin 2007 ja 2008, asuntooni Tbilisissä, jossa katsoin sodasta ammentavia musiikkivideoita juuri ennen Venäjän ja Georgian viiden päivän sotaa elokuussa 2008. Ajatus vie minut takaisin 1990-luvulle, ensimmäisiin vierailuihini vastaitsenäistyneeseen Venäjän federaatioon. Se vie minut pyöräretkelle Venäjän Karjalaan, teille, joilla suomalaiset eivät mahdollisesti olleet kulkeneet sitten evakoiden ja sotilaiden 1940-luvulla. Tuon matkan tein vuonna 1991 lukiolaisryhmän kanssa. Ajattelin tuolloin patriotismia? En varmaankaan, mutta ajattelin kärsimystä ja uhrauksia. Ja mitä pidempään matkustelin ja asuin entisessä Neuvostoliitossa, 1900-luvun valtavan utopistisen suurvallan raunioilla, sitä enemmän minua kiinnosti vaikeasti määriteltävä emotionaalinen ilmiö sen ympärillä. Tuota ilmiötä kutsun nyt patriotismiksi.

Tutkimukseni ensimmäinen haaste oli määritellä patriotismi. Sisäilmiö nationalismista on kirjoitettu paljon, mutta patriotismille ei löydy tarkkaa tieteellistä määritelmää. Aloitin matkani tutustumalla Benedict Andersonin nationalismiteoriaan sekä Charles Taylorin *modern social imaginaryn* käsitteeseen, jossa nationalismilla nähdään olevan juuret pitkällä historiassa ja jota ylläpidetään jokapäiväisissä instituutioissamme, kuten mediassa. Päädyin tarkastelemaan patriotismia käytäntöinä: päivittäisenä kansalaistoimintana ja esimerkiksi patrioottisen kasvatuksen ohjelmina näyttäytyvänä byrokraattisena toimintana ja kulttuurisymbolisena toimintana.

Voiko journalisti olla riippumaton viestintuoja, jos rakkaus isänmaata kohtaan on uhattuna?

Löytääkseni vastauksia kysymykseeni palasin Georgiaan ja Venäjälle. Matkustin molempiin maihin useita kertoja vuosien 2011 ja 2018 välillä. Näiden vuosien aikana patriotismien käsitteen kaappasivat poliittiset voimat. Venäjällä patrioottisen kasvatuksen ohjelmat ovat

olleet olemassa kaksikymmentä vuotta. Georgiassa puolestaan on poliittinen puolue nimeltä patrioottinen allianssi. Puolue määrittelee patriotisminsa ”ajatteluksi ja pohdinnaksi, puheeksi ja keskusteluksi, käyttäytymiseksi ja toiminnaksi, joka on linjassa kansallisen hengen kanssa, joka meidän tapauksessamme on georgialainen henki.” Georgialaista henkeä ei selkeästi määritellä, mutta parhaiten sitä kuvaavat uudelleen itsenäistyneen Georgian presidentin Zviad Gamsahurdian puheet, joissa hän käytti uskonnollista retoriikkaa kuvatakseen maan historiallista kohtaloa. Gamsahurdialle Georgialla ja georgialaisilla oli messiaaninen rooli historiassa, erityisesti kristinuskon alkuvaiheissa.

Lektionni alussa mainitsin kärsimyksen ja uhraukset. Eräs tärkeimmistä viittauksista työssäni on Serguei Oushakinen tutkimus *Epätoivon patriotismi (Patriotism of Despair)*, (2009). Luettuani hänen ansiokasta etnografista työtään, joka perustuu kenttätutkimukseen Altain aluepiirissä Lounais-Siperiassa, tutustuin venäläiseen patriotismiin liittyvään trauman retoriikkaan. Neuvostoliiton romahdus ei tarkoittanut vain nationalististen liikkeiden nousun vauhdittamaa kestäättömän taloudellisen järjestelmän romahdusta. Se oli myös kokonaisuuden kollektiivisten uskomusjärjestelmien romahdus, jonka seurauksena ihmiset menettivät muutakin kuin jokapäiväisen taloudellisen turvansa.

Patriotismista, isänmaallisista tunteista, oli tullut psykologinen selviytymismekanismi ihmisille – ja kenties myös journalisteille. Mitä minä saatoin saada näistä mekanismeista selville?

Tutkimukseni keskeisin aineisto koostuu teemahaastatteluista. Tein 18 haastattelua kolmena eri ajanjaksona Tbilisissä, Batumin rantakaupungissa Georgiassa sekä Moskovassa. Puhuin ihmisille suurten TV-asemien tiloissa, anonyymisti kahviloissa, puhelimesta ja ravintoloissa. Etsin ihmisiä niin virallisia kuin epävirallisia reittejä. Halusin kuulla, mitä patriotismi heille merkitsee. Halusin kuulla heidän työstään. Halusin tietää, mitä sananvapaus heille merkitsee. Halusin heidän tarkastelevan itseään niin kansalaisina kuin ammattilaisina.

Temaattisen analyysin keinoin erotin temaattisia viitekehyksiä, joiden kautta patriotismitulkintakäsitteistä keskustellaan ja joiden kautta ne ymmärretään. Löysin kolme vallitsevaa kehystä. Kutsuin niitä sotilaalliseksi patriotismiksi, intiimiksi patriotismiksi ja ”infosota”-patriotismiksi. Georgiasta löysin vielä kehyksen, jota kutsuin konservatiiviseksi georgialaiseksi patriotismiksi. Tämä kehys juontaa vanhaan narratiiviin Georgian erityisestä kohtalosta. Puhetavat voi selittää lyhyesti seuraavalla tapaa: sotilaallinen patriotismi nojaa vanhaan narratiiviin sodista, Venäjältä vihollisten ympäröimänä valtiona, Daavidista ja Goljatista, ikuisesta uhrautumisesta. ”Infosota”-patriotismi on sotilaallinen käsite, jota käytän lainausmerkeissä kuvatakseen meneillään olevaa vastakkainasettelua Venäjän ja lännen välillä. Jokainen haastatteleman journalisti oli yhtä mieltä tällaisen infosodan olemassaolosta. Joidenkin mielestä se on jotakin, mitä kaikki tekevät, väittäen jopa, että hyvän tasapuolisen journalismin ajat ovat ohi. Ympäristö, jossa journalistit työskentelevät, edellyttää uhrauksia journalisteilta. Kuvatakseen tätä Elisabeth Schimpfossli ja Ilya Yablokov käyttivät tutkimuksessaan (2018) termiä ”adekvatnost”, adekvaattius: suoraa sensuuria ei ole, mutta journalistit ”tietävät”, miten työ tulee tehdä.

Itselleni kiinnostavin puhetapa on se, minkä nimesin intiimiksi patriotismiksi. Aiempi tutkimus, esimerkiksi Paul Gooden työ (2016), joka pohjaa ryhmähaastatteluihin Tjumenissa ja Permissä, osoitti, että ihmisille patriotismi on jotakin, mitä ei voi ylähäältäpäin ihmisille antaa. Päinvastoin, jokapäiväinen isänmaallisuus tarkoittaa jopa vetäytymistä aktiivisesta poliittisesta osallistumisesta. Tunnettu venäläinen mediatutkija Jegveni Prohorov kirjoittaa oppikirjassaan *Johdatus journalismiin (Vvedenie v žurnalistiku)*, (2011), että journalistien

tulee olla aidosti patrioottisia, tarkoittaen sitä, että heidän tulee ymmärtää yhteiskunnallisten ryhmien ja henkilöiden tarpeet ja päämäärät.

Myös minun tutkimusaineistoni osoitti tämän: journalistit kokivat, että heidän tulee palvella yleisöä hyvin konkreettisesti. Georgiassa tämä tarkoitti esimerkiksi kyliin menemistä, ihmisten kanssa keskustelemista, heidän huoliensa tuomista päivänvaloon, jopa heidän valistamistaan.

Venäläiset journalistit kuvasivat patrioottiset teot esimerkiksi ympäristön puhtaana pitämisenä, pitäytymisenä isänmaan vahingoittamisesta tai jopa maailmansodassa kadonneiden ruumiiden etsintään osallistumisena. Tällainen puhetapa juontaa Neuvostoliittoon, missä patriotismi merkitsi myös universaaleja hyvän käytöksen ja kansalaisuuden normeja. Jopa kotimaataan kohtaan kriittiset journalistit halusivat alleviivata isänmaanrakkauttaan.

”Olen erittäin, erittäin huolissani kotimaani kohtalosta. Olen venäläinen henkilö, suhtaudun tunteellisesti venäjän kieleen... tämä kaikki sattuu minuun erityisesti ihmisten vuoksi”, totesi nimettömänä haastateltu Rossija 1 -kanavan toimittaja. Selvästi patriotismi on jotakin, mitä me kaikki kannamme sydämissämme ja mielissämme. Osalle haastatelluista sana oli vaivaannuttava: se oli liberaalien arvojen vastakohta. Erityisesti Georgiassa liberalismiin ja patriotismin ristiriita on suuri kysymys: virallisesti maa pyrkii integroitumaan niin kutsuttuun länteen, tässä tapauksessa EU:hun ja Natoon, ja hyväksymään läntiset liberaalit arvot. Keskustelu kulminoituu tavallisesti seksuaaliseen suuntautumiseen: kyseisessä kontekstissa läntiset arvot merkitsevät homoseksuaalisuuden hyväksymistä. Joillekin georgialaisille tämä on mahdotonta hyväksyä, ja patriotismi tulee esille keskusteluissa homoseksuaalisuudesta.

Haastatteluaineiston lisäksi keräsin suurten televisiokanavien somesivustoilla tapahtuneita keskusteluja patrioottisten tapahtumien aikana. Venäjällä tämä tarkoitti toukokuun yhdeksättä ja Georgiassa viiden päivän sodan kymmenvuotisjuhlaa. Tämä aineisto osoitti, että ne ihmiset, jotka kommentoivat suurten TV-asemien sosiaalisen median päivityksiä ”patrioottisina päivinä”, ottavat valtion tarjoaman diskurssin annettuna, erityisesti Venäjällä. Toukokuun yhdeksättä päivää vietetään rituaalisesti, kyse on ylpeydestä ja kiitollisuudesta. Ihmiset, jotka esimerkiksi kritisoivat paraatin hintaa, eivät ole tervetulleita keskusteluihin. Georgiassa keskustelut liikkuvat päivänpolitiikassa: television omistussuhteet, kuten koko poliittinen järjestelmä, ovat epäselviä ja ihmiset etsivät mielellään syyllisiä. Mutta myös uhrausten diskurssi on löydettävissä.

Uhrausten diskurssi johtaa minut takaisin Serguei Oushakineen, epätoivon patriotismiin ja hänen kauttaan valittuihin traumoihin ja kunnioihin. Sekä Georgiassa että Venäjällä menneen loiston narratiivi on tärkeä. Venäjä on alleviivannut sodan repimää historiaansa ja kohtaloaan; Georgiassa ulkopuolisten uhkien sekä sankarillisen vastarinnan diskurssi on vahva. Ne, jotka ovat käyneet Tbilisissä, ovat nähneet valtavan Davit Agmašenebelin – David Rakentajan – patsaan, jonka maskuliinisuus ikään kuin muistuttaa jokaista Tbilisistä poistuvaa siitä, että Georgia on suurten soturien maa.

Valitut traumat ja kunniat ovat käsite, jonka takana on tunnettu psykoanalytikko ja politiikan tutkija Vamik Volkan (2001; 2013; 2014). Hänen mukaansa suurryhmäidentiteetillä tarkoitetaan tuhansien ihmisten yhteistä kokemusta, joita yhdistää sitkeä tunne samankaltaisuudesta, vaikka samaan aikaan ryhmällä on paljon yhteistä myös toisiin ryhmiin kuuluvien kanssa. Näitä ihmisiä yhdistää psykologinen matka, kuten ”toisen” aiheuttamat yhteiset menetykset ja niiden sureminen. Tätä jaettua traumaa Volkan kutsuu valituksi traumaksi. Sillä tarkoitetaan suurryhmän tiedostamatonta valintaa, jossa ryhmäidentiteettiä määrittelee ylisukupolvisen jaetun trauman kokemus ja siirtyminen. Valitut kunniat puolestaan ovat jaettuja muistoja historiallisista tapahtumista, jotka ryhmien johtajat aktivoivat uudelleen

tuodakseen esiin jaetut, suurryhmäidentiteettiä vahvistavat traumat ja kunniat.

Politiikan tutkimuksen ja yhteiskuntatieteiden piirissä suhtaudutaan usein varovaisesti psykologian käsitteisiin. Tiedän ottaneeni tietoisin riskin sisällyttäessäni näitä tutkimukseeni. Emme yleensä puhu poliittisten johtajien alitajunnoista, vaikka vilkaisu niihin voisi olla vähintäänkin mielenkiintoista. Seison kuitenkin valintojeni takana: maissa, joissa on koettu konflikteja tai järjestelmän romahduksen kaltaisia muita kriisejä, traumaattiset kokemukset ovat osa ihmisten jokapäiväistä olemista. Valitut traumat ja kunniat nousevat esiin tutkimusaineistossani: tarinat menneestä kunniaista, kärsimyksestä ”toisen” käsissä ja tarve itsepuolustukseen. Nämä narratiivit ovat vahvoja molemmissa tutkimissani valtioissa ja journalistit tunnistivat ne. Jotkut suhtautuivat niihin kriittisesti, useimmat eivät.

Johtopäätöksissäni olen pyrkinyt osoittamaan, että patriotismi on yksi asia, joka vaikuttaa journalistien itseymmärrykseen niin ammattilaisina kuin kansalaisina yhdessä muiden asioiden, kuten taloudellisten olosuhteiden, ammatillisten sääntöjen ja perinteiden, jopa kansallistunteen, kanssa. Yksi Venäjällä haastattelemani toimittaja sanoi, että meidän tulisi kuunnella toista totuutta. Ymmärrän tämän dialogin tarpeena. Perinteinen sotajournalismi on mustavalkoista: se laskee ruumiita ja raportoi poliitikkojen lausuntoja. Minulle tutkimukseni oli myös mahdollisuus nähdä, miten venäläinen ja georgialainen journalismi toimii ja miten journalistit luovivat poliittisten, taloudellisten ja lopulta isänmaallisten paineiden alla. On helppo kutsua Venäjän TV:tä propagandakoneeksi. On paljon vaikeampaa ymmärtää, miten journalistit, kollegani, toimivat tuon koneiston sisällä.

Mitä tulee patriotismiin, isänmaallisuuteen: tällä viikolla suomalainen politiikan tutkija ja populismiasiantuntija Emilia Palonen julkaisi tekstin, jossa hän analysoi perussuomalaisten uutta johtoa. Hänen mukaansa etnonationalismi ja patriotismi ovat enenevässä määrin perussuomalaisten, tämänhetkisten mielipidemittausten Suomen toiseksi suosituimman puolueen, agendalla. Patriotismilla on merkitystä meille kaikille, ymmärsimme sen tai emme.

YTM Salla Nazarenkon journalistiikan alaan kuuluva väitöskirja *Patriots On Air – a Study on Russian and Georgian TV Journalism* tarkastettiin julkisesti perjantaina 27.8.2021 kello 12 alkaen Tampereen yliopiston informaatioteknologian ja viestinnän tiedekunnassa. Vastaväittäjänä toimi professori Neil MacFarlane (Oxfordin yliopisto) ja kustoksena dosentti Katja Lehtisaari. Väitöskirja on ladattavissa osoitteesta <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-2066-9>.

Lähteet

- Goode, Paul (2016), Love for the Motherland (or why cheese is more patriotic than Crimea). – *Russian politics* 1:4, 418–449.
- Oushakine, Sergei (2009), *The Patriotism of Despair: Nation, War and Loss in Russia*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Prohorov, Jevgeni (2011), *Vvedenie v žurnalistiku*. 8th edition. Moscow: Moscow State University.
- Schimpfoss, Elisabeth & Yablokov, Ilya (2018), Coercion or Conformism? Censorship and Self-Censorship among Russian Media Personalities and Reporters in the 2010's. – *Mass Media in the Post-Soviet World: Market Forces, State Actors, and Political Manipulation in the Informational Environment after Communism*. Ed. Peter Rollberg, Marlene Laruelle. Stuttgart: Ibidem-Verlag, 197–218.
- Volkan, Vamik (2001), Transgenerational Transmissions and Chosen Traumas: An Aspect of Large-Group Identity. – *Group Analysis* 34:1, 79–98.
- Volkan, Vamik (2013), Large-Group Psychology in Its Own Right: Large-Group Identity and Peacemaking. – *International Journal of Applied Psychoanalytic Studies* 10:3, 210–246.
- Volkan, Vamik (2014), *Psychoanalysis, International Relations and Diplomacy. A Sourcebook on Large-Group Psychology*. London: Karnac Books.

Kokki, pankkiiri, vakooja

Catherine Belton: *Putinin sisäpiirissä. Kuinka KGB valtasi Venäjän ja kääntyi länttä vastaan.* Liettua: Docendo, 2021. 654 s. ISBN 978-952-382-088-3.

Catherine Belton toimi *Financial Timesin* kirjeenvaihtajana Moskovassa vuosina 2007–2013. Hän on käyttänyt aikansa Moskovassa tehokkaasti haastatellen valtavan joukon Venäjän liike-elämän keskeisiä hahmoja. Kun osa haastateltavista on sittemmin joutunut huonoon huutoon ja lähtenyt Venäjältä, Belton on palannut asiaan. Hänen kirjansa kuvaa eliitin sisäisiä valtataisteluita aina neuvostoajasta tähän päivään. Kysymys ei ole nappikaupasta, kun pelimerkit ovat miljardien luokkaa. Draamassa on isot kierrokset ja rahat tai henki -tyyppinen tunnelma. Tavallisten venäläisten arkipäivää tämä kirja ei juuri kosketa.

Teosta on kovasti kiitetty lännessä. Sitä on nostettu viime vuosien Venäjä-kirjojen eturiviin paitsi Beltonin omassa lehdessä myös esimerkiksi *Economistissa*. Venäläisen liike-elämän reaktio sen sijaan on ollut toisesta ääripäästä. Venäjän rikkaimpiin kuuluvat oligarkit Roman Abramovitš ja Mikhail Fridman ovat nostaneet kanteita tekijää ja kustantajaa vastaan. Abramovitš rikastui Sibnefin öljy-yhtiöllä ja on lännessä tunnettu ennen kaikkea jalkapalloseura Chelsean omistajana. Fridman puolestaan johtaa Alfa-nimistä liikepankkia. Kumpikin toimii laajasti myös lännessä ja heillä on useiden maiden kansalaisuus. Oikeusjutut koskevat lähinnä Sergei Pugatšovin väitteitä valtion ja tiedustelupalvelun roolista bisnesimperiumien ulkomaisten operaatioiden taustalla.

Venäjän poliittinen järjestelmä on moniulotteinen hybridi, jossa on useita sisäisiä jännitteitä. Poliittisen järjestelmän kehitys kiteytyy erityisesti kahteen olennaiseen antinomiaan. Ensinnäkin muodollisesti demokraattista Venäjää hallitsee yhä autoritaarisempi poliittinen eliitti, jonka vastavoimien liikkumatila kapenee koko ajan. Toinen antinomia on virallisten ja epävirallisten sääntöjen välinen jännite. Viime vuosien kehitys on vienyt järjestelmää yhä enemmän autoritaariseen suuntaan samalla, kun epävirallisten käytäntöjen, sääntöjen ja verkostojen merkitys

on entistä enemmän korostunut. Beltonin kirja avaa eliitin epävirallisten verkostojen roolia yksityiskohtaisten tapauskuvausten kautta. Hänen kirjansa on tutkivaa journalismia, joka täydentää tutkimuskirjallisuuden Venäjän analyysia.

Vallan verkostoja ei ole helppo tutkia. Oman kokemukseni mukaan, mitä lähempänä valtaa Venäjällä ollaan, sitä vähemmän puhutaan. Beltonin materiaali on rikas erityisesti sen vuoksi, että maasta pakeneminen saa kielen kannat irtoamaan. Tapauskuvausten uskottavuus vaihtelee aika lailla. On ymmärrettävää, että kaikki tietolähteet eivät voi esiintyä omalla nimellään, mutta harmillista on törmätä monessa avainkohdassa vain viitteeseen ”tekijä haastatteli Kremlin entistä sisäpiiriläistä” tai ”tekijä haastatteli venäläistä liikemiestä” tai ”tekijä haastatteli Putinin sisäpiiriläistä”. Tämä on ymmärrettävää ja eettisestikin perusteltua, mutta lukijan kannattaa olla tarkkana ja arvioida myös kertomuksen koherenssia ja uskottavuutta. Toisaalta myös nimeltä mainittuja haastateltavia on todella paljon ja heillä on sisäpiirin tietoa monista asioista, joita ei ole aiemmin näin yksityiskohtaisesti kuvattu.

Vladimir Putinin valtaannoususta on kuultu jo aiemmin monta tarinaa. Yhden tarinan mukaan Abramovitš ehdotti Putinia Jeltsinin seuraajaksi. Tässä kirjassa pääsevät kertomaan oman versionsa Putinin pankkiiriksi sanottu Sergei Pugatšov ja Jeltsinin loppuajan kansliapäällikkö Valentin Jumašev. Molemmat olivat enemmän tai vähemmän Jeltsinin perheen sisäpiiriä. Pugatšovin kertomuksessa Putinin nostaa valtaan kyky peitellä Jeltsinin kauden hämääriä liiketoimia. Hän korostaa myös omaa rooliaan valtakunnansyyttäjä Juri Skuratovin maineen mustaamisessa. Jumašev taas tähdentää Putinin poliittisia ansioita ja vähättelee Pugatšovia: ”Olihan hänellä hetken aikaa työhuone Kremlissä.” Jumaševin mukaan Putin nähtiin päättäväisenä ja esiintymiskykyisenä Jeltsinin linjan jatkajana. Poliittinen teknologi Gleb Pavlovski intoili jopa kansan vallankumouksesta, kun kommunalkassa kasvanut pietarilaisten katujen kasvatti haastaa Kremlin. Kaikki nämä kuninkaantekijät ajautuvat myöhemmin sivuraiteelle. Ainoa, joka näyttää olleen huolissaan Putinin KGB-taustasta oli Anatoli Tšubais. Hän on edelleen

ollut vaikutusvaltaisissa tehtävissä esimerkiksi sähkösektorin kilpailutuksen organisoimisessa.

Pääoman alkuperäistä kasautumista tutkinut Marx taisi kirjoittaa, että pääoma tulee historiaan tiikuen verta joka huokosestaan. Nomenklaturayksityistämisen miljardiomaisuuksien muodostumisessa verta näyttävät vuodattaneen niin pelurit kuin heidän vastustajansakin. Beltonin asetelmassa oligarkit edustavat kuitenkin hyviä voimia ja vapaan yrittäjyyden pelisääntöjä. Heidän vastustajansa, joita Belton nimittää järjestään KGB-mieheksi, sen sijaan edustavat pimeitä voimia – valtiollista omistusta, korruptiota ja piittaamattomuutta omistusoikeudesta. ”Putinin sisäpiiri ei pyrkinyt kasvattamaan Venäjän voimaa rakentamalla kilpailukykyistä taloutta vaan päätti palata KGB:n pelikirjaan” Belton kiteyttää suomalaisen laitoksen esipuheessa.

Tarkemmissa tapahtumien kuvauksissa lukijalle syntyvä vaikutelma ei kuitenkaan ole aivan näin mustavalkoinen. Kun entisiä turvallisuuspalvelujen miehiä hääriää molemmissa joukoissa, kirja muistuttaa nykyisen Venäjän sarjafilmiä perustyyppiä, jossa katsojan täytyy osata erottaa hyvät ja pahat tiedustelumiehet. Edes Hodorkovskin tapaus ei ole yksiulotteinen. Siihen liittyvät omat KGB-taustaiset avustajat, vastustajien murhat, parlamentin korruptio ja liberaalien taloustieteilijöiden veroreformin sabotointi. Myös Sergei Pugatšov on perin ambivalentti hahmo. Hän kokosi Jeltsinin aikana valtavan omaisuuden, johon kuuluivat Pietarin telakat ja Mežprompankki. Kun pankki ajautui vuoden 2008 finanssikriisissä vaikeuksiin, Pugatšov ei saanut telakoiden myynnistä tarpeeksi rahaa maksaakseen pankin velkoja keskuspankille. Sitten alkoi rikostutkinta 700 miljoonan dollarin siirtämisestä pankin tililtä Pugatšovin omalle tilille sveitsiläiseen pankkiin. Oikeudenkäynnit jatkuvat edelleen. Aika paljon tilaa juuri Pugatšoville Belton jostain syystä antaa.

Monet oligarkit ovat kuitenkin edelleen rahoissaan. Rahalla saa myös lännessä niin kiinteistöjä, urheiluseuroja kuin kaikkein hienoimpien asianajotoimistojen palveluja. Tätäkin puolta Belton valottaa laajasti. Myös Donald Trumpin

verkostoja avataan. Beltonille liiketoimet venäläisen rahan kanssa eivät ole business as usual -tyyppistä toimintaa vaan kaiken takana ovat KGB:n karvaiset kädet. Pieneksi tekijäksi luultu ja siivoojatason kunniamerkin KGB-aikanaan saanut Putin jallittaa koko eurooppalaisen bisneksen ja amerikkalaisen politiikan pelikentällä.

Mikä erottaa salaliittoteoriat vakavasti otettavasta selityksestä? Ensimmäiseksi ilman muuta evidenssi. Argumentaation täytyy perustua dokumentoitavissa oleviin lähteisiin. Lisäksi lähteiden luotettavuutta pitää osata punnita. Myös ristiriidattomuus on tärkeä perusvaatimus. Lopulta kysymys ei ole vain tapahtumien kuvaamisesta vaan siitä, onko miten ja miksi -kysymyksiin vastattu uskottavalla tavalla. Belton lähteistää systemaattisesti, mutta joutuu jättämään paljon vastaajia identifioimatta. Hän tuo myös esiin eri haastateltavien lausuntojen ristiriidat. Mitä tulee miten ja miksi kysymyksiin, Venäjän eliitin valtataistelut näyttävät kietoutuvan lähes yksinomaan rahan ja vallan välisiin transformaatioihin – ideologioista tai poliittisista sisällöistä viis, kunhan päästään käsiksi energiasektorin tulovirtaan. Ensin oligarkkien raha muuttuu vallaksi Jeltsinin kaudella ja sitten silovikkien väkivallan monopoli rahaksi Putinin aikana. Edes armeija ei esiinny itsenäisenä vallan apparaattina, puhumattakaan ministeriöistä, kirkosta, medioista tai suuripuheista ajatuspajoista. Aleksander Dugin sentään vilahtaa muutaman kerran.

Mitä siis yritän sanoa? Beltonin kirja kannattaa lukea. Se on parhaimmillaan jännittävää kuvausta eliitin kulissien takaa. Joissain jaksosissa rahansiirtojen loputtomuus alkaa puuduttaa ja yksityiskohtien merkitys kadota näkyvistä. Kun ei voi tietää onko ”Putinin kokki” yhtään sen enempiä todellinen kuin ”Putinin pankkiiri”, rinnakkaisten kertomusten totuutta ja merkitystä on vaikea arvioida. Venäjällä lienee kuitenkin sellaistaakin valtaa, joka koskettaa tavallisen tallaajan elämää. Ehkä eliittejäkin on enemmän ja pelejä monenlaisia. Mutta kriittisen lukemisen jälkeenkin on kaikki syy olla huolissaan tiedusteluelinten kasvavasta vallasta Venäjällä.

Markku Kivinen

Miksi vahva valtio pelkää?

Stephen Crowley: *Putin's Labour Dilemma. Russian Politics between Stability and Stagnation*. Ithaca, New York: Cornell University Press, 2021. 290 s. ISBN 978150175683.

Stephen Crowley kuvaa kirjassaan *Putin's Labour Dilemma* tiiviisti ja yhtenäisen näkemyksen kantamana Venäjän työelämää ja työpolitiikkaa Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen. Kirjoittaja viittaa aluksi Chris Millerin esittämään Venäjän politiikan tavoitehierarkiaan: tärkeintä maan johdolle on poliittinen kontrolli, sitten yhteiskunnan vakaus ja lopuksi talouden tehokkuus ja tuottavuus. Ongelmana on nyt, että kolmannen tavoitteen edistäminen voi uhata ensimmäisen ja toisen tavoitteen saavuttamista; toisaalta talouden tehokkuuden ja tuottavuuden laiminlyönnillä on kielteinen vaikutus kahden ensimmäisen tavoitteen saavuttamiseen. Maan talous kasvaa tällä hetkellä prosentuaalisesti suunnilleen samalla tavoin hieman vauhdilla kuin muidenkin maiden taloudet. Lähtökohdat ovat kuitenkin erilaiset kuin esimerkiksi EU-mailla (lukuun ottamatta Bulgariaa), koska BKT-tasot ovat erilaiset: kasvun tulisi olla paljon nopeampaa, että Venäjä saavuttaisi varakkaita EU-maita tai USA:ta. Venäjä uhkaa näin jäädä pysyvästi globaalissa mittakaavassa ns. keskituloisten maiden kuten Indonesian, Pakistanin tai Moldovan seuraan. Tähän seuraan Venäjä tuskin katsoo kuuluvansa siitäkin huolimatta, että myös Kiina ja Intia ovat toistaiseksi keskitulo maita.

Venäjän transition alkuvaiheissa ennustettiin jopa 30 miljoonan päätyvän työttömäksi, mutta työttömyysaste on pysynyt hyvin maltillisena vaikka siinä onkin merkittävää aluevaihtelua. Bruttokansantuote aleni muutoksen alkaessa noin 40%, mutta työttömyys nousi enimmillään hieman yli 10%:in. Sopeutumismekanisminä on vakiintunut palkkajousto, ja esimerkiksi vuonna 1991 reaalityötön palkat alenivat Venäjällä aiemmasta alle puoleen. Joustomekanismeja on monia, työpanoksen ja sitä myöten palkan alentaminen, inflaatiokompensaation puuttuminen jne. Ne ovat edelleen käytössä Venäjällä. Kiinnostavaa on, että maan BKT kaksinkertaistui vuosina 1999–2007 ja saavutti vihdoin reaaliosialismin loppuvuosien tason, mutta työllisyyden kasvu oli samana aikana vain 7–8 %.

Työllisyyden säilymiseen hyvänä on monia syitä. Keskeistä on, että valtiolta on voimakkaasti tukenut erityisesti vaikeuksiin joutuneita

suuryrityksiä ja edellyttänyt samalla työpaikkojen säilymistä, minkä kääntöpuolena on ollut pienten ja keskisuurten yritysten vaikeus päästä markkinoille. Venäjällä PKT-yritykset työllistävätkin virallisten lukujen mukaan vain 10 % työvoimasta, kun vastaava osuus esimerkiksi EU:ssa on 72 %. Työntekijät ovat vastanneet työelämän muutoksiin kahdella eri tavalla: pysyneet työsuhhteessa heikoillakin palkoilla ja hankkineet lisätuloa muualta, jos siihen on ollut mahdollisuus, tai lähteneet vapaaehtoisesti työnhakuun, jolloin näkyviltä irtisanomisilta on välttytty. Työpaikkoja on ja on ollut varsin hyvin tarjolla Venäjällä, kyse on vain siitä, mitä työstä maksetaan. Liikkuvuus on merkinnyt paljolti siirtymistä virallisen talouden piiristä osittain tai kokonaan epäviralliseen, minkä kirjoittaja selkeästi toteaa mutta ei paneudu aiheeseen – se olisikin erillisen tutkimuksen paikka, ja niitä on Venäjältä onneksi tehty jo aika lailla. Stephen Crowley viittaa tietoihin, joiden mukaan epävirallisen työn osuus Venäjällä on 25–45 % ja viralliset palkat selittävät vain 38 % toteutuneesta kulutuksesta. Työnhaku ei merkitse maantieteellistä liikkuvuutta, joka onkin Venäjällä pienempää kuin EU-maissa – venäläisille on pikemmin ominaista ”aggressiivinen paikallaan pysyminen” (*aggressive immobility*). Uudelle paikkakunnalle muutto vaarantaa tärkeät epäviralliset suhteet, joita jokaisella on asuinpaikkakunnallaan ja joiden avulla ankeista, ”vihamielisistä” asuinpaikoista saadaan asumakelpoisia (*”habitable”*; Jeremy Morrisin termi). Maantieteellinen liikkuvuus, jota kaivattaisiin, on viime vuosikymmenellä Venäjällä jopa vähentynyt

Kirjoittaja käsittelee laajasti yhden tehtaan tai taloudellisen toimijan ympärille rakennettuja monokaupunkeja, niiden ongelmia ja kehitystä esimerkkinä työ- ja talouspolitiikan umpikujasta. Monokaupunkeja on virallisten tietojen mukaan yli kolmesataa – joidenkin tutkimusten mukaan puolta vähemmän – ja niistä tunnetuin on *Togliatti*, jonka *Avtovaz*-tehtaassa oli neuvostojalla noin satatuhatta työntekijää ja lisäksi muissa tehtaaseen liittyvissä yrityksissä kymmeniä tuhansia. Tilanne kriisiytyi 1990-luvun lopulla ja vuonna 1997 kaupunki oli myös Venäjän murhapääkaupunki kolmanneksen (65) kaikista uhreista ollessa tehtaan johtoportaan, välittäjä tai kilpailijoita. Oman autotuotannon tukemiseksi asetettiin ensiksikin korkeita tulleja, jotka haittasivat japanilaisten autojen tuontia Venäjän

Kaukoidässä ja aiheuttivat siellä kapinointia. Toiseksi länsimaiset autonvalmistajat saatiin perustamaan kokoonpanotehtaita Venäjälle, mikä toi työpaikkoja yhtäällä mutta vei niitä toisaalta – tuomatta kuitenkaan uutta tietotaitoa.

Nykyään *Togliattin* tehtaalla on alle 50 000 työntekijää. Työvoiman vähenemä on tapahtunut paljolti luomalla sinne uusia, julkisen vallan tukemia työpaikkoja, joihin työntekijöitä on siirretty. Yhteiskuntarauha turvattiin, mutta ongelma ei ratkennut. Crowley viittaa tutkimukseen, jonka mukaan yhden tehtaan varassa olevissa kaupungeissa työn tuottavuus on jopa 70 % alempi kuin muualla, ja esimerkiksi Venäjän terästeollisuudessa on tuotettua tonnia kohden kolme kertaa enemmän työntekijöitä kuin USA:ssa. Koska monien monokaupunkien koko infrastruktuuri kuten vaikkapa energiaratkaisut on luotu palvelemaan yhtä teollista toimijaa, sen tukemista ei voi lopettaa koska muuten asuminen paikkakunnalla kävisi mahdottomaksi. Tilanne on osaltaan johtanut alueiden hallinnon ja yritysten yhteistyöhön – keskusvalta onkin delegoinut ikävät päätökset alueille, ja aluehallinnon intressissä on säilyttää asemansa ja pitää työntekijät tyytyväisinä tai ainakin hiljaa. Monokaupungit eivät ole tai ole olleet ominaisia vain Venäjällä, mutta muualla niitä ei ole perustettu samalla tavoin eristyksiin vaille synergiaetuja. Vaikka Venäjän Siperian ja Kaukoidän väestö kasvoi viime vuosisadalla 40-kertaiseksi, alueiden kansantuote kasvoi vain viisinkertaiseksi. Gulag-työ oli tehotonta, järjestelmän perintöä maksetaan edelleen eikä loppulasku ole tiedossa – maantieteelleen Venäjä ei näytä voivan mitään, vaikka Neuvostoliitossa luultiin voluntaristisesti toisin.

Kirjoittajan taustaoletukset lienevät siinä mielessä uusliberalistisia, että hän kysyy, onko väestön ollut parempi jäädä matalapalkka-ansaan kuin joutua nopeamman mutta tarvittavan muutoksen kouriin, joka olisi merkinnyt suurempaa työttömyyttä ja yhteiskunnan vakauden ja poliittisen kontrollin riskejä. Joillakin pääkaupungin ja Pietarin aloilla toimeentulo on kehittynyt komeasti, mutta suuri osa Venäjän kansasta elää toimeentulon rajoilla, ts. nipin napin köyhyysrajan yläpuolella. Stephen Crowley viittaa vuoden 2016 tietoihin, joiden mukaan virallinen palkkataso Venäjällä on heikompi kuin Kiinassa. Työn matala hinta merkitsee myös sitä, että työnantajilta puuttuu kannustin työn tuottavuuden parantamiseen. OECD-maista vain Meksikossa ja Etelä-Afrikassa työn tuottavuus on heikompi, USA:ssa ja Saksassa se on kolminkertainen Venäjään verrattuna. Toisaalta kirjoittajan mukaan Neuvostoliitossa ja Venäjällä on vallinnut

työvoimapula, minkä osoittanee nykytilanteessa sekin, että maahan ja työmarkkinoille on mahduttanut melko vaivatta toistakymmentä miljoonaa maahanmuuttajaa. Venäläinen lääkäri ansaitsee keskimäärin vain 20 % enemmän kuin autonkuljettaja, Saksassa 172 % enemmän.

Kansallistunne on Venäjällä valjastettu nykyjohton puolustusaseeksi ja se on toiminut hyvin: esimerkiksi *Togliattin* tehtaan vaikeudet menivät julkisuudessa pitkälti tehdyn Renault-fuusion jälkeisten ulkomaisten johtajien syyksi. Erityinen kansallistunteen nousu nähtiin Krimin Venäjään liittäminen tienoilla, mutta viime aikoina huuma on jonkin verran väistynyt. Anekdootti kertoo television ja jääkaapin taistelusta: jos jääkaappi ei täyty totuttuun tapaan, television uho ei sekään toimi kuten aiemmin. Kirjoittajan mukaan Venäjä hukkasi talouden uudistamisen mahdollisuuden raaka-aine hintojen ollessa huipussaan 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä: vuonna 2007 huippuvuosien loppuessa joka neljäs venäläinen yritys ilmoitti tappiollisen tai nollatuloksen, ja noista ajoista heikkojen yritysten määrä on kasvanut, ei vähentynyt. Maailmantaloudessa Venäjä on melko sulkeutunut maa, ja kilpailukyvyyn parantamiseksi luodut erityistalousalueetkin ovat suuntautuneet kotimarkkinoille eivätkä yleensä tähtää kansainvälisille markkinoille. Näyttää siltä, että Venäjä on tuomittu määräämättömäksi ajaksi riippuvuuteen raaka-aineiden vaihtelevasta kysynnästä, mikä voi aiheuttaa heilahteluja yhteiskuntakehitykseen. Raaka-aineilla ei kuitenkaan rikastu, siihen tarvitaan kilpailukykyistä teollisuutta, mutta ei näytä siltä, että nykyinen valta olisi ratkaisemattomista ongelmistaan huolimatta poliittisesti heikoilla. Huomauttaisinkin, että tämä ei ole poikkeuksellista: esimerkiksi monissa latinalaisen Amerikan maissa tilanne on saattanut olla samankaltainen kymmeniä vuosia ja valta on vaihtunut vain pienen piirin sisällä samalla kun demokratia-aloitteet on tukahdutettu..

Toimeentulokysymykset ovat kaikissa maissa keskeisiä kysymyksiä työmarkkinoilla. Venäjällä ei ole institutionaalisia mekanismeja, jotka käsittelevät tai ratkaisevat työelämän partnereiden välisiä ongelmia, joista keskeisin on luonnollisesti surkea palkka. Neuvostoliitossa ammattiyhdistysten tärkeimpänä tehtävänä oli työhön liittyvien erilaisten etuuksien jakaminen ja samankaltainen profiili niillä on pitkälti vieläkin. Työelämän ongelmakohdissa niiden tärkein keskustelukumppani ei edelleenkään usein ole työnantaja vaan julkinen valta, jolta ne takavuosina yhdessä työnantajan kanssa pyrkivät saamaan yritystukia ja muita etuuksia. Tässä

kiristyksessä varsinkin puolustusteollisuuden yritykset ovat menestyneet. Perinteisten ammattiyhdistysten kautta voidaan harvoin tuoda esiin työhön tai palkkaan liittyviä intressejä, ja esimerkiksi suurin osa lakoista Venäjällä on ns. viljejä ja tapahtuu vailla perinteisten ammattiyhdistysten tukea. Uusiakin ammattiyhdistyksiä on syntynyt, mutta niiden toimintaa on hankaloitettu, se saa enintään paikallista huomiota ja esimerkiksi kaikkia lakkoja ei ole tilastoitu.

Valtiovallan intressinä on rajoittaa työelämän konfliktit alueille ja estää maassa laajempi tyytymättömyys tai solidaarisuus. Tähän liittyy valtiovallan ja hallinnon muutosten pelko: taloudelliset vaatimukset ovat ikään kuin hyväksytyjä, mutta poliittiset vaatimukset johtavat vaikeuksiin – toisaalta talouden ja politiikan ero on veteen piirretty viiva. Jos kuitenkin vähäkin kritiikki johtaa kansalaisyhteiskunnan tukahduttamiseen, kuten nykyään tapahtuu, ja ristiriitojen säätelymekanismit puuttuvat, kehitykseen tulee arvaamattomuutta: maan johto on päättänyt omatekoiseen noidankehään, jossa sen omat valtaintressit ja muutoksen pelko vahvistavat toisiaan. Jo Simon Clarke havaitsi 1990-luvun tutkimuksissaan merkillisen ristiriidan: työnteon ehtoja kohtaan vallitsee yleinen tyytymättömyys ja niitäkin lakeja, jotka suojaavat työntekijöiden asemaa, rikotaan, mutta järjestäytyntä protestia ei ole näkyvissä eikä sille anneta tilaa. Tilanne edelleen sama. Crowley ei viittaa Ralf Dahrendorfin teorioihin, mutta Dahrendorfin pohdinoilla yhteiskunnasta konfliktien näyttämönä ja niitä ratkaisevien instituutioiden ja mekanismien tarpeellisuudesta olisi käyttöä Venäjällä.

Työelämä ja työpolitiikka ovat suhteellisen laiminlyöty aihepiiri Venäjän-tutkimuksessa lukuun ottamatta epävirallisen talouden tutkimusta. Ilmiö liittyy siihenkin, että aihepiirin oikeudellinen ja hallinnollinen sääntely on Venäjällä muuttunut Neuvostoliiton ajoista: silloinen mahtava työministeriö on kadonnut ja työpolitiikasta pitävät huolta enemmänkin markkinavoimat – ainakin periaatteessa. Kaikista mulistuksista huolimatta venäläisessä työelämässä ja työpolitiikassa on paljon jatkuvuutta menneiltä ajoilta mutta vähän sellaista dramatiikkaa, joka olisi herättänyt tutkijoiden ja poliittisten tarkkailijoiden mielenkiinnon. Tuloksena on yhteiskuntakehityksen yhtälö, jonka ratkaiseminen on hyvin vaikeaa, ja ympäristökysymysten noustessa uudella tavalla kaikkien maiden agendalle vakaan mutta pysähtyneen Venäjänkin tulevaisuuden ennustaminen on entistä hankalampaa. Stephen Crowley kommentoi kriittisesti suurkaupunkien liberaalin intelligentsijan ja työväestön suhdetta – edellinen on liian usein ylimielistä eikä tunne kansan arvomaailmaa eikä elinoloja. Se ei nykytilanteessa kelpaa muutosvoimaksi, jota kovasti kaivattaisiin. *Putin's Labour Dilemma* on monipuolinen ja looginen esitys työelämästä Venäjällä ja työ- ja talouspolitiikan jatkumosta Neuvostoliiton hajoamisesta alkaen. Kirjoittaja itse mainitsee haluavansa kertoa kirjallaan lukijoille, että työläisillä on edelleen merkitystä. *Putin's Labour Dilemma* paikkaa hyvin aihepiirin tutkimuksen laiminlyöntejä ja kuuluu jokaisen Venäjän yhteiskunnasta ja sen kehityksestä kiinnostuneen käsiin.

Simo Mannila

Sadan vuoden vallankumous

Orlando Figes: *Vallankumouksen Venäjä 1891–1991. Suomentanut Kalevi Suomela.* Helsinki: Siltala, 2021. 377 s. ISBN: 9789522348081.

Orlando Figes on Lontoon yliopiston historian professori, jonka tuotannosta on aiemmin suomennettu Stalinin vainoja käsittelevä teos *Kuiskaajat. Ihmiskohtaloita Stalinin Neuvostoliitossa* (Siltala, 2011). Kansainvälisesti hänen tunnetuin teoksensa lienee kuitenkin lähes tuhat-sivuinen järkäle *A People's Tragedy. The Russian Revolution 1891–1924* (Penguin, 1998). Nyt

suomeksi ilmestynyt *Vallankumouksen Venäjä 1891–1991* (alkuperäinen teos *Revolutionary Russia 1891–1991*. Penguin, 2014) ammentaa vahvasti tekijänsä aiemmasta tuotannosta, erityisesti *A People's Tragedy*:sta, vaikka aikajanaa on kasvatettu käsittämään koko Neuvostoliiton historia.

Vallankumouksen tarina aloitetaan vuoden 1891 nälänhädästä ja sen aiheuttamista levottomuuksista, jotka nähdään alkuna vuonna 1917 huipentuneelle yhteiskunnalliselle liikkeelle. Aiemmassa tutkimuksessa on kuitenkin nostettu esiin muitakin mahdollisia vuosilukuja

vallankumouksen alulle. Näistä yleisimmin mainittu lienee vuoden 1905 verisunnuntain ja sitä seuranneiden laajojen lakkojen vaikutus tsaarin yksinvaltan murenemiseen, joka on usein nähty lähtökohdana myöhemmille tapahtumille. Myös vielä aiemmat tapahtumat, kuten vuoden 1825 dekabristikapina, toimivat tunnetusti inspiraationa vuoden 1917 vallankumouksellisille.

Myös vallankumouksen päättymisen ajankohdasta on esitetty monta näkemystä. Figesin teos jättää tilaa keskustelulle vallankumouksen määritelmästä venyttämällä aikajanän äärimilleen ja ajoittamalla vallankumouksen päättymisen Neuvostoliiton romahtamiseen. Vielä *A People's Tragedy:ssä* hän määritteli vallankumouksen suppeammin ja näki sen päättyneen Leninin kuolemaan 1924. Muita mahdollisia vallankumouksen päättäneitä tapahtumia ovat aiemmassa tutkimuksessa olleet esimerkiksi sisällissodan päättyminen 1922 tai Stalinin suuren terrorin alku 1937. Toisaalta Figesin teoksen loppusanoissa havainnollistetaan vallankumouksen yhteyttä nykyvenäläisessä yhteiskunnassa, joten näkökulmasta riippuen yli sadan vuoden takaisen vallankumouksen tarina ei ole vielääkään päättynyt. Kyse onkin ennen kaikkea muuttuvasta vallankumouksen määritelmästä.

Vallankumouksen suurimpana syynä Figes esittää kasvavan ristiriidan kansalaisyhteiskunnan ja aristokraattisen hallinnon välillä. Erityisenä ongelmakohtana hallinnon maineelle hän näkee ”hyvä tsaari”-myytin murtumisen vuoden 1905 verisunnuntain seurauksena. Hiukan ristiriitaisesti teoksensa otsikkoon nähden Figes siis näkee nämä tapahtumat Venäjän ensimmäisenä vallankumouksena, jonka epäonnistumisen syyt olivat protestiliikkeen hajanaisuus ja armeijan uskollisuus tsaarille. Sen sijaan talonpoikien tyytymättömyys ja imperiumin reuna-alueiden kansalliset liikkeet nähdään melko merkityksellisinä tekijöinä vallankumouksen kannalta, vaikka Figes käsitteleeekin maaseudun tilannetta jokseenkin yksityiskohtaisesti korostaen erityisesti keskushallinnon heikkoutta näillä alueilla.

Figesin narratiivissa sata vuotta jatkuneen vallankumouksen tarinan toimijat on jaoteltu kolmeen aaltoon: ”vanhat” bolševikit aloittivat poliittisen aktivisminsa jo 1800-luvun lopulla, mutta suurin osa heistä sai surmansa Stalinin vainoissa. Seuraava vallankumouksellisten polvi olivat Stalinin kauden nuoret entusiastit, jotka puolestaan poistuivat vallasta Hruštšovin salaisen puheen ja suojasään kauden myötä. Tuolloin valtaan nousseet destalinisaatiota ajaneet aktivistit pysyivät Figesin mukaan maan johdossa aina

Neuvostoliiton hajoamiseen saakka.

Vallankumouksen Venäjä 1891–1991 keskittyy varsin voimakkaasti ”vanhan” bolševikkipolven toimijoihin Leninin ja Stalinin sekä heidän poliittisen lähipiirinsä yksityiskohtaisten henkilöhistorioiden ja poliittisten strategioiden kuvauksen kautta. Kuitenkin näiden lisäksi Figes kuvailee värikkäästi arkista todellisuutta ennen ja jälkeen vallankumouksen. Esimerkiksi duuman keskustellessa maareformista vuonna 1907 eräs maanviljelijäedustaja totesi olevansa hyvin tietoinen aateliston omaisuuden määrästä ja sen hallintaoikeuksista, koska oli aiemmin kuulunut tähän omaisuuteen itsekin. Hänen enonsa taas oli vaihdettu metsästyskoiraan. Nämä pienet kurkistukset 1900-luvun alun sosiaaliseen todellisuuteen havainnollistavat lukijalle värikkäällä tavalla aikakauden yhteiskunnan rakenteita ja hierarkioita, jotka omalta osaltaan tukivat vallankumousliikkeen kehitystä.

Kuten Leninin ja Stalinin hallintokausien korostamisesta voi päätellä, *Vallankumouksen Venäjä 1891–1991* keskittyy kunnianhimoisesta nimestään huolimatta erityisesti ajanjaksoon 1900-luvun alusta Stalinin valtakauden loppuun. Stalinin kuoleman jälkeiset vuosikymmenet tiivistetään muutamaan kymmeneen sivuun keskittyen erityisesti Neuvostoliiton toisen maailmansodan jälkeiseen ulkopoliittikkaan ja kansainvälisiin kriiseihin. Figesin teos sopiikin erityisesti Neuvostoliiton varhaisesta historiasta kiinnostuneelle lukijalle tiiviiksi, mutta samalla yksityiskohdissaan rikkaaksi katsaukseksi vallankumoukseen ja sen seurauksiin.

Pitkän linjan rauhanaktivistina ja 1960-luvun opiskelijaradikaalina tunnetun Kalevi Suomelan suomennokseen on jäänyt jonkin verran häiritseviä anglismeja ja muita erikoisia kielikuvia. Tekstissä esiintyvät esimerkiksi ”slogaanit” ja ”rekryytit”, Neuvostoliitto ”pelasi heikoin kortein” ja toisen maailmansodan jälkeinen Kuuba oli ”voittoisa panos”. Erityisen käännöshaasteen tarjoavat angloamerikkalaisen historiantutkimuksen termit, joille ei ole vakiintuneita suomenkielisiä vastineita. Esimerkiksi venäjän *tselina* ja englannin *virgin lands* kääntyy teoksessa sanatarkasti neutseelliseksi viljelysmaaksi, vaikka uudismaa saattaisi olla terminä suomalaiselle lukijalle ymmärrettävämpi.

Käännöksen pienistä kielellisistä puutteista huolimatta Suomelan kirjoittamat jälkisanat tasapainottavat ansiokkaasti teoksen luomaa kuvaa vallankumouksen merkityksestä Suomelle. Figesin narratiivissa Suomi on vain yksi Venäjän imperiumiin kuuluvista itäisen Euroopan alueista, joka niputetaan toistuvasti samaan ryhmään

Baltian, Puolan ja muiden toisen maailmansodan jälkeen itäiseen Eurooppaan syntyneiden sosialististen valtioiden kanssa. Kääntäjän jälkisanat sen sijaan muistuttavat, että vaikka esimerkiksi vuoden 1905 hallinnollisten uudistusten vaikutukset jäivät Venäjällä vähäisiksi, Suomessa eduskuntaudistuksella oli merkittävä vaikutus

maamme historiaan. Tämä ja useat muut esimerkit osoittavat, että Suomella oli erityinen asema osana Venäjän imperiumia, millä oli kauaskantoisia seurauksia vallankumouksen pyörteissä.

Riikkamari Muhonen

Samettidiktatuurin eri kasvot

Anna-Lena Laurén: *Sammetsdiktaturen*. Helsingfors: Förlaget, 2021. 185 s. ISBN: 978-952-333-367-3.

Anna-Lena Laurén: *Samettidiktatur*. Suomentanut Kaisa Sivenius. Helsinki: Teos, 2021. 192 s. ISBN: 978-952-363-149-6.

Samettidiktatur – venäjäksi *barhatnaja diktatura* – on sana diktatuurille, josta pyritään antamaan pehmeä ja silkkinen vaikutelma, mutta joka todellisuudessa on kova ja sortava. Samettidiktatur olisi ehkä sopiva sana kuvaamaan muutaman vuosikymmenen takaista Venäjää, mutta viime aikoina Venäjä on kuoriutunut silkistä ja siitä on tullut yhä julmempi yhteiskunta. Kreml pitää tiettyjä järjestöjä ja yksityishenkilöitä uhkana Venäjälle ja estää heitä toimimasta; aktivisteja vangitaan, sakotetaan, leimataan ”ulkomaalaisiksi agenteiksi” ja niin edelleen. Samaan aikaan kansalaisyhteiskunta Venäjällä on vahvistunut ja protestit vaalivilppiä, vallan väärinkäyttöä ja ympäristön tuhoamista vastaan lisääntyvät koko ajan. Nämä kaksi prosessia ja se, miten ne vaikuttavat toisiinsa, ovat *Dagens Nyheterin* ja *Hufvudstadsbladetin* Venäjänkirjeenvaihtaja Anna-Lena Laurénin kirjoittaman *Samettidiktaturin* teemana.

Kirja sisältää neljä osaa: ”Valtio ja yhteiskunta”, ”Kielen mahti”, ”Totuus ja vastarinta” sekä ”Samettidiktaturit järkkäyvät”. Ensimmäinen osa käsittelee korkeassa virassa olevia venäläisiä poliitikkoja. Toinen osa kertoo Venäjän arkielämän erikoisuuksista. Kolmas osa nostaa esille ihmisiä, jotka vastustavat nykyistä valtaa. Neljäs ja viimeinen osa on yhteenveto, jossa Laurén kertoo urastaan kirjeenvaihtajana Venäjällä ja pohtii samettidiktatuurin heikkouksia ja rajoituksia. Viimeinen osa alkaa koronapandemian alusta ja kuvaa sitä, miten Kreml ei ollut valmis vastaamaan koronaviruksen kaltaiseen uhkaan. Putin yritti vetäytyä syrjään ja siirtää vastuun pandemian käsittelystä alueellisille kuvernööreille, ja niin tehdessään hän näyt-

täytyi kansan edessä neuvottomana ja vailla suuntaa. Autoritaarista valtiota voi johtaa vain uhkailemalla ja kieltämällä, joustavuutta siltä ei löydy. Venäjä ja samankaltaiset valtat ”tykkäävät” ulkoisista ja sotilaallisista uhkista, sillä autoritaarisen vallan välineet on sopeutettu sen kaltaisiin ughiin. Koronapandemian jälkiseurauksia Kremlin propaganda ei voinut kuitenkaan ehkäistä. Kiellot ja uhkaukset eivät tehoa taistelussa viruksia vastaan. Pandemiatilanteessa tarvitaan hyvin toimiva terveydenhuolto, jolla on riittävät resurssit, pätevä julkinen hallinto ja ennen kaikkea luottamusta kansan ja vallanpitäjien välillä – eli sellaisia asioita, jotka Putinin vallan aikana ovat heikentyneet. Kirjan julkaisun jälkeen (ruotsinkielinen alkuperäisteos kirjasta julkaistiin tammikuussa vuonna 2021 ja suomenkielinen käännös julkaistiin saman vuoden maaliskuussa) Kreml on tiukentanut otettaan yhä enemmän, kohteenaan etenkin kansalaisjärjestöt, lehdistö sekä opposition Aleksei Navalnyi ja hänen työnsä.

Kirjan toinen osa, ”Kielen mahti”, ei kerro venäjän kielestä sinänsä vaan venäläisestä kommunikointityylistä ja keskustelukulttuurista. Tässä osassa Laurén käsittelee kirjassa muuallakin toistuvaa aihetta, nimittäin sanomatta jätetyn merkitystä Venäjällä. Yhteiskunta, jossa ei ole ollut sananvapautta, kehittää kyvyn välittää ajatuksia ja ideoita lausumatta niitä ääneen. Esimerkki tästä on hiv. Miksi kuormittaa perhettä ja ystäviä kertomalla heille, että olet hiv-positiivinen, kun voit hiljaa toivoa, että he saavat sen selville itse (ja jatkavat vaikenemista)? Elämää helpottaa, että vaikeat asiat jäävät sanomatta.

Luvuissa politiikasta ja vallasta sanomatta jätetyt asiat ovat tärkeitä Venäjän historiakeskustelussa, etenkin keskustelussa Neuvostoliiton historiasta. Joistakin asioista ei yksinkertaisesti puhuta. Putinin hallintojärjestelmä (kuten Neuvostoliittokin) etsii yhä enemmän legitimitettiin toisen maailmansodan voitosta. Ja niin kuin Neuvostoliitossa sen viimeisinä vuosikymme-

ninä, voitto (venäjäksi *pobeda*) on Venäjällä melkein pyhä. Jotta voittoa ei tahrata, on tabu puhua Neuvostoliiton ja Stalinin rikoksista omaa kansaa ja naapurimaita vastaan. Esimerkki tästä on Juri Dmitrijevi, joka tutkii 1930-luvun NKVD:n etnisten puhdistusten uhreja Sandarmohissa, Karjalassa. Hän on 1990-luvulta asti kerännyt materiaalia NKVD:n arkistoista ja tehnyt omia kaivauksiaan Sandarmohissa, jossa NKVD ampui poliittisia vankeja. Tästä syystä NKVD:n seuraaja FSB on syyttänyt Dmitrijeviä keksitystä lapsipornorikoksesta. Kun Dmitrijevi oli vaiennettu, FSB aloitti kaivaukset samalla paikalla tarkoituksenaan löytää neuvostoliittolaisia uhreja, jotka Suomen armeija olisi ampunut. Todisteita suomalaisten ampumista uhreista ei löytynyt. FSB:n ja Kremlin logiikka lienee se, että jos Sandarmohissa olisi neuvostoliittolaisia sotilasvainajia, ei voisi sanoa, että Stalin oli poikkeuksellisen paha. Silloin kaikki valtiot näyttäytyisivät samanlaisina, niin Suomi kuin Neuvostoliittokin. Epäoikeudenmukaisilla ver-

tauksilla, vaientamisilla ja ”whataboutismilla” Putinin hallinto estää yhteiskunnallista keskustelua Neuvostoliiton historiasta ja rikoksista sekä siitä, mitä niistä tulisi oppia.

Samettidiktatuuri sisältää monia tarinoita Venäjän arkielämästä. Tässä tyyllilajissa Laurén on mestari, ja hän on erittäin suosittu niin Ruotsissa kuin Suomessakin. Hän kirjoittaa flirttailusta lähikaupassa, bussikuskeista, jotka eivät kerro missä bussi on (ja muista matkustajista, jotka tulevat apuun) sekä itsensä (ja tyttärensä) kokemuksista ankarista urheilu- ja šakkivalmentajista. Tarinat piristävät lukukokemusta, mutta niiden suuri määrä ja kirjan lyhyet kappaleet tekevät *Samettidiktatuurista* kirjan, joka ei paneudu kovin syvälle käsittelemisiin aiheisiin. *Samettidiktatuuri* on silti mielenkiintoinen kirja, jossa on paljon kiinnostavia havaintoja ja tietoa sekä Venäjän vallanpitäjästä että arkielämästä.

Gustaf Olsson

Tšekkiläinen väitös taistolaisista

Barbora Skálová. *Na čí straně stojíš? Radikální levice v poválečném Finsku – fenomén marxismu-leninismu v zemi mimo východní blok. Disertační práce. Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií, Univerzita Karlova, 2021. 170 s.*

Prahan Kaarlen yliopiston yhteiskuntatieteellisessä tiedekunnassa hyväksyttiin vuoden 2021 syyskuussa väitöskirja Suomen taistolaisliikkeestä, jonka tarkastajana ja vastaväittäjänä allekirjoittanut sai kunnian toimia. Työn nimi suomeksi kuuluu: ”Kenen joukoissa seisot? Marxistis-leninistinen ilmiö itäblokin ulkopuolisessa maassa”. Väittelijä Barbora Skálová on jo aiemmissa tutkimuksissaan käsitellyt aihetta. Hän on myös opiskellut suomea niin, että kykenee lukemaan kieltä vaivatta ja haastattelemaan entisiä taistolaisia suomeksi.

Skálová esittelee taistolaisliikkeen radikaalivasemmistolaisena ja Neuvostoliiton politiikkaa kritiikittä tarkastelevana ilmiönä, jolla hänen mielestään oli hallitseva asema niin suomalaisissa opiskelija- kuin kulttuuripiireissä 1960- ja 1970-lukujen taitteessa ja vielä vähän sen jälkeenkin. Taistolaisen toiminta sijoittuu ajan sisä- ja ulkopolitiisiin puitteisiin, joita Skálová

monien muiden lailla kutsuu suomettuneiksi.

Skálován mielestä taistolaisliike oli eurooppalaisittain ainutlaatuinen marxilais-leniniläinen ”anti-anti-establishment-liike”. Suomessa radikaali opiskelijaliike alkoi hallitsevan eliitin vastaisena ”anti-establishment-liikkeenä”. Uusvasemmistolainen suuntaus lähti liikkeelle ja oli voimissaan ennen kaikkea USA:ssa, Ranskassa, Länsi-Saksassa ja Italiassa sekä osin myös Pohjoismaissa, joissa se hyökkäsi autoritaarisia rakenteita ja vallitsevaa arvokonservatismia vastaan. Se halusi voimaan Ranskan vallankumouksen vapauden, veljeyden ja tasa-arvon ihanteet sekä suoran demokratian, minkä vuoksi se sanoutui vallitsevista puoluejärjestelmistä. Lännessä radikaalit eivät pitäneet Neuvostoliittoa esikuvanaan, vaan kritisoivat sitä jyrkästi jo ennen Tšekkoslovakian miehitystä.

Uusvasemmistolainen liike rantautui Suomeen jokseenkin alkuperäisessä muodossa. Täällä ei kuitenkaan ollut poliittisesti viisasta arvostella Neuvostoliittoa. Pian uusvasemmistolaiset sitoutuivat vasemmistopuolueisiin, varsinkin kommunisteihin, mikä merkitsi sen muuttamista ”anti-anti-establishment”-liikkeeksi. Huomattava osa entisistä uusvasemmistolaisista opiskelijoista siirtyikin sosiaalidemokraattisten

järjestöjen kautta suoraan vähemmistökommunistien eli taistolaisien tukijoiksi.

Toinen anti-etuliite oli jonkinlaista marxilaisesta termistöstä lainattua ”kieltämisen kieltämistä” tarkoituksena ilmeisesti viitata taistolaisien omaan osittaiseen aseoitumiseen vallitseviin valtiollisiin ja yhteiskunnallisiin rakenteisiin. Valittiinhan muun muassa eduskuntaan myös taistolaisia kansanedustajia, ja SKP:n vähemmistöä edustanut veteraanikommunisti Erkki Tuominen oli lyhyen aikaa oikeusministerinäkin. Läntiset liikkeet sen sijaan sanoutuivat irti valtiollisista rakenteista. Toki taistolaiset ehkä muita poliittisia ryhmittymiä enemmän puhuivat demokratiasta ja vaativat sitä jokaisessa mahdollisessa tilanteessa. Heidän esimerkkimateriaan Neuvostoliittoa ei kuitenkaan voinut pitää minään demokratian mallimaana, varsinkaan brežneviläisen pysähtyneisyyden aikana.

Skálován tutkimus valaisee syitä taistolaisliikkeen syntyyn, poliittiseen nousuun ja kukistumiseen sekä liikkeen vaikutusta suomettuneeseen ulko- ja sisäpolitiikkaan. Samalla taistolaisuus suomalaisena ilmiönä liittyy myös entisen Tšekkoslovakian historiaan, erityisesti Varsovan liiton joukkojen miehitykseen vuonna 1968. Miehityshän sinetöi Suomen Kommunistisen Puolueen jakautumisen kahteen toisilleen vihamieliseen leiriin, kun puolueen enemmistö tuomitsi miehityksen selvin sanoin heti tuoreeltaan vähemmistön eli taistolaisien taas hyväksyessä varauksetta Neuvostoliiton ja sen liittolaisten toimenpiteet.

Tutkimus käsittelee yksityiskohtaisesti taistolaisliikkeen teoreettista kapitalisminvastaisuutta ja vertaa sitä länsimaisten radikaaliliikkeiden antikapitalismiin sekä teoreettisella että käytännön tasolla. Juuri antikapitalismi olisi saattanut yhdistää taistolaiset läntiseen vasemmistoradikalismiin. Mutta suhde Neuvostoliittoon ja autoritaarisuuteen erotti heidät lännestä.

Tutkimuksen päättää ennen johtopäätöslukua mielenkiintoinen osuus, joka perustuu näkijöiden ja kokijoiden haastatteluihin. Skálová on vuonna 2010 haastatellut kahdeksaa entistä taistolaisvaikuttajaa heidän suhteestaan omaan radikaaliin poliittiseen menneisyyteensä. Haastattelija on huomaavaisesti ja korrektisti käyttänyt haastateltavista vain etukirjaimia.

Skálován huomattava ansio moneen suomalaiseseen historiankirjoittajaan nähden on, että hän tarkastelee suomalaista kohdettaan kansainvälistä taustaa vasten. Näin hän osoittaa ansiokkaasti, miten ainutlaatuinen taistolaisliike oli. Taustoittamalla liikkeen syntyä ja liitännäisyyttä nuorisoradikalismin yleiseen syntyyn ja voimis-

tumiseen hän osoittaa, ettei edes taistolaisliike ollut pelkästään suomalais-neuvostoliittolainen draama, Neuvostoliiton ”viides kolonna” Suomessa, vaan siihen liittyi laajempia geopoliittisia kysymyksiä. Skálová kiteyttää tutkimuksensa keskeiset kysymykset seuraavasti: 1) *Mitkä syyt johtivat taistolaisliikkeen syntyyn ja mitkä mekanismit pitivät sitä hengissä?* 2) *Mikä oli taistolaisien asema ns. uusvasemmistolaisessa liikkeessä?* 3) *Miten entisten taistolaisien poliittinen menneisyys heijastuu heidän nykyiseen elämäänsä sekä miten heidän yksilöllinen ja kollektiivinen muistinsa tulkitsi tutkijan haastattelukysymyksiä ja suhtautuu niihin? Entä miten heidän tulkintansa näistä eroaa nykyisestä vallitsevasta historiankirjoituksesta?*

Lännessä toista maailmansotaa seurasi ta- loudellinen kasvu, joka johti syviin yhteiskunnallisiin muutoksiin. Siihen liittyi syntyvyyden räjähdys: uudet ikäluokat olivat myös muualla kuin Suomessa suuria. Kun nämä varttuivat aikuisiksi 1960-luvulla ja 1970-luvun alussa, aikaisempaa suurempi osa heistä hakeutui yliopistoihin ja korkeakouluihin. He asettivat kyseenalaisiksi monet edellisten sukupolvien historiantulkinnat ja käsitykset. Suomessa nuoret radikaalit tunsivat vanhempiensa valehdelleen heille vuoden 1918 sodan tapahtumista. Nuorten opiskelijoiden protestiliike pyyhkäisi koko läntisen teollistuneen maailman yli. Vaikka liike omaksui jonkin verran erilaisia muotoja eri maissa, sillä oli kuitenkin niin paljon yhteistä, että voitiin puhua uusvasemmistosta.

Suomalainen vasemmistolaisen opiskelijoiden protestiliike suuntautui ennen pitkää aivan toisin kuin muut läntiset protestiliikkeet. Se alkoi suhtautua myönteisesti Neuvostoliittoon ja hyväksyi niin Unkarin kuin Tšekkoslovakiankin miehitykset sekä uskoi sosialistiseen vallankumoukseen Suomessa. Taistolaisista tuli Suomen kylmän sodan aikaisen ulkopolitiikan ns. suomettumisen äännekkäitä tukijoita. Samoin he Skálován mukaan muodostivat ensimmäisen intellektuaalisen kapitalisminvastaisen joukko- liikkeen Suomessa. Taistolaisliike oli väittelijän mukaan suoranainen seuraus Suomen kylmän sodan kaksinaapaisen maailmanjärjestyksen aikana harjoittamasta ulkopolitiikasta.

Opiskelijaradikalismia edelsi erilaisia rauh- ja naisliikkeitä, jotka olivat Suomessa erillään puoluepolitiikasta ja monet niistä olivat yhteistyössä suomalaisen radikaaliliikkeen uusvasemmistolaisen vaiheen aikana. Aikakauden iskulause ”kaikki on poliittista” täydentyi ja sai sisältöä, kun jakolinjat alkoivat muotoutua jo 1960-luvulla.

Suometumisella oli taistolaisliikkeeseen suora, mutta moniselitteinen vaikutus. Yhtäältä se tuki ja vahvisti presidentti Kekkonen ulkopoliittikkaa. Toisaalta suomettuminen Skálován mielestä esti taistolaisia asettumasta poliittista valtavirtaa vastaan. Niinpä nämä turvautuivat ääriasenteisiin hyväksymällä täysin Tšekkoslovakian ja Unkarin miehitykset sekä omaksumalla varauksetta ja kritiikittä marxismi-leninismien ideologian. Samanlaisen vaikutuksen sai aikaan suomalaisten – Skálován mielestä – varaukseton suhtautuminen Leniniin, koska tämä oli järjestänyt Suomelle itsenäisyyden. Suomettumispolitiikka Suomessa tuolloin vallinneen yhteiskunnallisen ilmapiirin kanssa sekä poliittisen eliitin myönteinen asenne Neuvostoliittoon muodostivat kuvion, joka veti vasemmisto-opiskelijoita radikalismiin.

Suomen suhtautuminen Tšekkoslovakian miehitykseen kytkeytyi tiukasti maan geopoliittiseen asemaan ja vaikutti sekä Suomen poliittiseen näyttämöön kokonaisuudessaan että SKP:n jäsenistöön. Neuvostomiehitys rävytti SKP:ssä kytenet ideologiset erimielisyydet liekkeihin ja jakoi puolueen kahtia ratkaisevasti ja lopullisesti maltilliseen enemmistöön ja radikaaliin vähemmistöön. Suhtautumisesta miehitykseen tuli yksi taistolaisten kollektiivisen identiteetin tukipilareista.

Kuten muualla Euroopassa Suomessakin radikaalivasemmistolaisen opiskelijaliikkeen nousu liittyi sodanjälkeisten suurten ikäluokkien sukupolvikapinaan vanhempien konservatiivisuutta vastaan. Suomessa tässä yhteydessä vuoden 1918 sodasta käytävä kiista puhkesi uudelleen. 1960-luvulle asti sodasta oli vallinnut vain voittaneen puolen, valkoisten, näkemys, mutta tuolloin huomio kiinnittyi myös hävinneiden punaisten historiaan. Perustavanlaatuisen sukupolvien välinen kuilu avautui, kun sodan historia avattiin uudelleen. Se näytteli keskeistä osaa opiskelijoiden radikalisoitumisessa ja heidän kiinnittymisessään Neuvostoliittoon, kuten myös haastatellut taistolaisaktivistit muistelivat.

Skálován mielestä Suomessa ei ennen taistolaisopiskelijoita ollut käytännöllisesti katsoen lainkaan vasemmistolaista älymystöä. Hänen mielestään tämä johtui punaisten tappiosta vuonna 1918 ja sitä seuranneesta kehityksestä sotien välisenä aikana. Kun kommunistit vuonna 1944 pääsivät yli 20 vuoden maanalaisen toiminnan jälkeen toimimaan julkisesti, jäsenistö muodostui pikemminkin ammattimaisista puoluekaadereista kuin vasemmisto-intellektuelleista. Taistolaisten tyytymättömyys ideologialle irrotettuun vallankäyttöön, jota SKP:n enemmistö harjoitti

maan hallituksessa, oli tärkeä syy vähemmistöläisten yhä jatkuvaan radikalisoitumiseen. Entiset taistolaiset pitivät itseään ennen kaikkea älymystön kapitalismin vastaisena liikkeenä, joka suhtautui kapitalismiin ja sosialismiin teoreettisesti. He pitivät suurtyötään *Suomalainen kapitalismi* (1979) ensimmäisenä kattavana ja laajana analyysinä suomalaisesta markkinayhteiskunnasta ja yhtenä koko taistolaisliikkeen tärkeimmistä saavutuksista.

Taistolaisten antikapitalistiseen moraliiniin liittyi olennaisesti heidän pyrkimyksensä tuoda sosialistinen vallankumous Suomeen, vaikka monilla heistä oli selvä käsitys Neuvostoliitossa ja muissa Itäblokin maissa vallitsevasta reaaliosialistisesta järjestelmästä. Taistolaisten usko sosialistiseen Suomeen perustui heidän marxilais-leninistiseen ideologiaansa. Heille sosialismi oli yhteiskunnallisen kehityksen tulos, jota historian kulku marxilaisen materialismin mukaan noudattaa. Tulevaisuuteen suuntautuneena hankkeena sosialismi auttoi heitä sopeutumaan voimassa olleen Neuvostoliiton järjestelmän ilmeisiin puutteisiin ja vajavaisuuksiin. Samoin he uskoivat, että tulevaisuudessa suomalainen yhteiskunta olisi valmis hyväksymään sosialismin. Paljon vertauksia sisältävä marxilainen kielenkäyttö antoi taistolaisille mahdollisuuden tähdentää, että tulevaisuuden sosialismi Suomessa olisi täysin erilainen kuin Neuvostoliitossa tuolloin vallinnut järjestelmä. Marxilais-leninistinen ideologia auttoi heitä legitimoimaan neuvostomyönteisen asenteensa Neuvostoliiton välittömässä läheisyydessä.

Taistolaisliikkeellä oli kuitenkin paljon yhteisiä peruslähtökohtia Länsi-Euroopan vasemmistolaisten opiskelijaliikkeiden kanssa. Samoin kuin nämä myös taistolaiset olivat ”hullun vuoden” 1968 perillisiä. Samat maailman tapahtumat olivat vaikuttaneet heihin kuin länsieurooppalaisiin radikaaliliikkeisiin. Taistolaiset olivat samalla tavoin fundamentaalinen antikapitalistinen liike lännen marxilaiset, maolaiset tai trotskilaiset ryhmät. Kuitenkin marxismi-leninismiin sitoutuneet, marxilais-leninististä semantiikkaa käyttäneet taistolaiset pitivät sosialismia projektina ”kirkaaseen tulevaisuuteen”, kun taas läntiset radikaalit keskittyivät nykyisyyteen ja halusivat rakentaa uuden vapaan maailman ”tässä ja nyt”.

Hyvinvointivaltion nopea kehitys oli osa yhteiskunnallisia muutoksia, jotka Suomi kävi läpi 1960- ja 1970-luvuilla. Hyvinvointivaltion turvaverkko auttoi selviytymään markkinaliberaalisten yhteiskunnan ulospäinkin näkyvästä kielteisistä piirteistä. Se oli myös syy, miksi

radikaali vasemmisto ei onnistunut mobilisoimaan työväenluokkaa, joka rajoittui purkamaan tyytymättömyyttään laillisten ammattiliittojen, lakkojen ja kolmikantayhteistyön kautta. Takaiskuista huolimatta taistolaiset kuitenkin uskoivat edelleen perinteiseen proletariaattiin sosialistisen vallankumouksen päävoimana.

Tšekkoslovakian miehityksen jälkeen läntiset kommunistipuolueet alkoivat toinen toisensa jälkeen kääntää selkensä Neuvostoliiton kommunistiselle puolueelle NKP:lle. Lännen uusvasemmistolaiset kritisoivat yhtä äänekkäästi Neuvostoliittoa. Vastakohtana tälle taistolaiset hyväksyivät kritiikkiä Neuvostoliiton toimet ja tukivat niitä varauksettomasti, ja toisin kuin eurooppalainen uusvasemmisto taistolaiset eivät vastustaneet yhteistyötä perinteisten puolueiden kanssa.

Taistolaisaktiivien muistelut tuovat arvokkaan lisän tämän historiallisen ilmiön tulkitsemiseksi. Ne käyvät usein yksin kirjallisista lähteistä saatujen tietojen kanssa. Useimmat haastatellut muistelijat tähdentävät miten tärkeä merkitys vuoden 1918 sodan uudelleenarvioinneilla oli heidän poliittiselle ja yhteiskunnalliselle heräämiselleen. Samanlaista osaa näyttelivät väittelijän mukaan sekä suomalaisen yhteiskunnan äärimmäinen politisoituminen että nopeasti etenevät maailman tapahtumat heidän aktivoitumisessaan. Taistolaiset hyväksyivät täysin suomettumisen sen positiivisessa merkityksessä samoin kuin presidentti Kekkonen ulkopolitiikan.

Muisteluissa toistuu usein taistolaisliikkeen antikapitalistinen luonne. Tämä näkökohta on usein lyöty laimin taistolaisliikettä koskevassa historiankirjoituksessa. Vaikka haastatellut olivat eri mieltä siitä, missä määrin liike korosti marxilais-leninististä ideologiaa, he olivat yksimielisiä Suomen omasta ominaisesta tiestä sosialismiin, vallankumouksesta ilman väkivaltaa.

Monet muistelijat tunsivat hyvin neuvostotyyppisen sosialismin, olivathan he opiskelleet Neuvostoliitossa tai muissa Itäblokin maissa. He olivat hyvin perillä realsosialismin puutteista ja heikkouksista. Mutta he eivät milloinkaan puhuneet niistä julkisesti pitääkseen poliittisen liikkeensä hengissä ja varjellakseen oman persoonansa koskemattomuutta. Se oli osa strategiaa. Tämä liittyy myös liikkeestä eläviin stereotyyppioihin ja myytteihin, joita muistelijat uskovat olevan. Todistusten mukaan liike oli kaikkea muuta kuin yhtenäinen monoliitti, vaan siellä oli lukuisia erilaisia mielipiteitä myös Neuvostoliitosta ja suhteesta siihen.

Mihin ja miten taistolaisliike kohtasi lop-

punsa, siitä muistelijat ovat yhtä mieltä valitsevan historiankirjoituksen kanssa: se oli yhden sukupolven liike, joka ammensi itsensä tyhjiin monien vuosien intensiivisellä poliittisella toiminnallaan. He lähtivät yliopistoista, perustivat perheitä ja siirtyivät työelämään. Ne taistolaisopiskelijat, jotka sinnittelivät loppuun asti, turhautuivat liikkeen byrokratisoitumiseen, ideologiseen luutumiseen ja kaavoihin kangistumiseen. Kävi niin kuin aina tähän asti on tavannut käydä: nuoret ihanteelliset ihmiset korvataan uskollisilla, tottelevaisilla ja liikaa kyselemättömillä puoluekaadereilla.

Skálová tutki vain opiskelija- ja kulttuurijärjestöjä, vaikka taistolaisilla tarkoitetaan koko entisen SKP:n vähemmistöä, jonka keulamiehenä oli Taisto Sinisalo. Taistolaiset jäivät selvään vähemmistöön sekä kommunistisen puolueen järjestökentässä että ammattiyhdistysliikkeessä: vain Kumi- ja nahkatyöväen liitolla oli taistolainen puheenjohtaja. Mutta heidän puoluekurinsa oli paljon tiukempi kuin puolue-enemmistön ja varsinkin vuoden 1968 jälkeen Moskovan tukirahat valuivat pääasiallisesti heille. Tosin NKP:n poliittinen ja taloudellinen tuki sitoi kaksi tosiasiallisesti eri puoluetta keinotekoisesti yhdeksi. Vasta Gorbatšovin noustua Kremlissä valtaan SKP:n puoluejohtajaksi noussut Arvo Aalto uskalsi 1980-luvun puolivälissä potkaista taistolaisten hallitsemat puoluepiirit ulos puolueesta. Jäätyään omilleen SKP:stä erotettu vähemmistöosapuoli kutistui täysin marginaaliseksi poliittiseksi liikkeeksi.

Loppujen lopuksi taistolaisliikkeen johto oli tiukasti ns. työläistaustaisten miesten. Tosin tämä koski niin puolue-enemmistöä kuin vähemmistöä. Opiskelijaradikaalit toimivat lähinnä neuvonantajina. Varsinainen kamppailu puolue-enemmistön ja -vähemmistön välillä käytiin työpaikoilla ja perusjärjestöissä. Niissä entisistä tovereista tuli usein jopa henkilökohtaisia vihamiehiä. Niinpä Skálován sinänsä ansiokas tutkimus kaipaisi täydennykseen tutkimusta varsinaisista syivistä riveistä, taistolaisista työläiskommunisteista. Tosin he, kuten Skálová on huomannutkin, muodostivat varsin pienen osan niin järjestäytyneistä kuin järjestäytymättömistä työläisistä, koska enemmistöläiset sosiaalidemokraateilla vahvistettuina olivat joukkovoimaltaan ylivoimaisia.

Yksi pienehkö asiavirhe on lopuksi syytä nostaa esiin: toisin kuin väittelijä esittää, Ele Aenius ei ollut koskaan SKP:n jäsen vaan vakaumusellinen demokraatti ja vasemmistososialisti.

Heikki Larmola

Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen seura ry:n ja Idäntutkimus-lehden kannanotto Venäjän sotatoimiin Ukrainassa

Me Venäjää, Ukrainaa, Baltian maita, itäistä Keski-Eurooppaa ja Balkanin aluetta tutkivat ja alueen yhteiskunnista, kulttuureista, historiasta, kielistä ja taiteesta kiinnostuneen seuran ja Idäntutkimus-lehden edustajat tuomitsemme jyrkästi Venäjän hyökkäyksen Ukrainaan. Venäjän tulee kunnioittaa Ukrainan itsemääräämisoikeutta, lopettaa sotatoimet Ukrainassa ja poistua Ukrainan alueelta välittömästi. Sota jättää syvät

arvet miljooniin ihmisiin. Osoitamme täyden tukemme ukrainalaisille ja kaikille muille, jotka kärsivät Venäjän toimista Ukrainassa tai toimivat aktiivisesti tilanteen muuttamiseksi. Tuomitsemme kaikenlaisen vääristellyn tiedon käytön politiikan ja sodan oikeuttamisessa. Olemme erittäin huolestuneita akateemisesta vapaudesta Venäjällä ja sodan vaikutuksista pitkäaikaisiin akateemisiin yhteistyösuhteisiimme.

Aleksanteri-konferenssi 2021: Euraasia ja globaali maahanmuutto

Pyöreät 20 vuotta täyttänyt Aleksanteri-konferenssi järjestettiin 27.–29.10.2021. Vuosijuhlasta tuli ikimuistoinen, sillä konferenssi toteutettiin virtuaalisti niin, että kyettiin säilyttämään kaikki Aleksanteri-konferenssiin perinteisesti kuuluvat tapahtumaosiot. Konferenssi oli tarkoitus järjestää alun perin jo lokakuussa 2020, mutta maailmaa sitkeästi piinaavan koronapandemian takia sitä lykättiin siinä toivossa, että seuraavana vuonna pandemia olisi jo taakse jäänyttä elämää ja konferenssi voitaisiin järjestää normaaliin tapaan. Järjestelytoimikunta päätti ottaa yhteistyökumppaniksi jyvaskyläläisen Liveto-tapahtumapalvelun, jolla oli jo visuaalisesti miellyttävä ja toiminnallisesti monipuolinen virtuaalialusta. Jälkikäteen tarkasteltuna päätös osoittautui oikeaksi, sillä pandemia paheni loppuvuotta kohti, eikä iso kansainvälinen konferenssi olisi ollut mahdollinen muualla kuin verkossa.

Pandemia ei kuitenkaan onnistunut pilaamaan juhluvuoden konferenssia, jonka teemaksi oli valittu ”Euraasia ja globaali maahanmuutto” (*Eurasia and Global Migration*), vaan sekä pääesiintyjät että osallistajat edustivat tutkimusalansa kärkeä. Teeman valinnalla haluttiin houkutella mukaan myös muita osallistujia kuin Venäjän ja itäisen Euroopan tutkijoita sekä osoittaa maantieteellisen kohdealueen merkitys globaalin siirtolaisuuden tarkastelussa. Järjestelytoimikunta pääsikin ilokseen valitsemaan

timantit korkeatasoisten ehdotusten joukosta, joista suurin osa oli tavanomaisesta poiketen valmiiksi koottuja paneeleita. Esityksiä tuli niin historiallisista, poliittisista, sosiaalisista kuin kulttuurillisista siirtolaisuuteen liittyvistä aiheista. Osallistujia oli lopulta 263, kaikkiaan 39 maasta.

Konferenssin yhteistyökumppanina toimi sisäministeriön maahanmuutto-osasto, joka järjesti sekä Suomen maahanmuuttopolitiikkaa koskevan työpajan että siirtolaisuutta koskevan paneelin. Työpaja oli osa sisäasiainministeriön järjestämää asiantuntija- ja sidosryhmätapaamissarjaa, joissa osallistujat pääsevät avoimesti kertomaan näkemyksiään suomalaisen maahanmuuttopolitiikan kehittämisestä. Maahanmuuttopolitiikka on Suomessa murroksessa ja kaipaa päivittämistä nykyajan olosuhteisiin. Tarja Rantalan johdolla paneelissa keskusteltiin Venäjään liittyvän maahanmuuton tulevaisuuden näkymistä. Tässä keskustelussa puhujina toimivat Joni Virkkunen Itä-Suomen yliopistosta ja Kristiina Silvan Ulkopoliittisesta instituutista.

Konferenssin avasi maahanmuuttoasioista vastaava sisäministeri Maria Ohisalo, joka muistutti perustutkimuksen monipuolisuuden tärkeydestä siirtolaisuuden ymmärtämisessä. Samalla hän rohkaisi tutkijoita ottamaan ympäristökykyiset laajasti osaksi siirtolaisuuden tarkastelua. Ympäristöön liittyi osittain myös

konferenssin ensimmäisen pääpuhujan apulais-professori Franklin Obeng-Odoomin esitys, jossa hän korosti maan ja sen omistajuuden merkitystä osana globaalin siirtolaisuuden ymmärtämistä.

Konferenssin pääpuhujien Franklin Obeng-Odoomin, Caress Schenkin, Ulf Brunnbauerin, Marlene Laruellen, Madeleine Reevesin ja Teivo Teivaisen puheenvuorot tarjosivat syvällisen läpileikkauksen maahanmuuttokysymyksiin sekä globaalista että alueellisemmasta näkökulmasta. Puheenvuorot käsitelivät niin globaalin siirtolaisuuden tutkimuksen painopisteiden kriittistä tarkastelua, pelon politiikkaa Venäjällä ja Euraasiassa, siirtolaisuutta itäisen Euroopan ja EU:n suhteissa, kolonialismia ja sen tulkintaa Euraasian geopolitiikassa, siirtolaisten kokemusten tutkimusta etnografisesti kuin rodullisen identiteetin muovautumista suomalaisessa ympäristössäkin. Ajatuksia herättävät puheenvuorot ovat katsottavissa kokonaisuudessaan Aleksanteri-instituutin YouTube-kanavalla (käyttäjänimi: AleksanteriInstitute).

Konferenssin paneelit jakautuivat temaatteisesti historiallisiin, kulttuurillisiin, poliittisiin ja sosiaalisiin siirtolaisuuden prosesseihin ja ilmiöihin. Konferenssi tarjosi monipuolisen kattauksen aina Euraasian maahanmuuton makrotasoisista trendeistä tutkimuksiin, jotka käsitelivät euraasialaisen siirtolaisuuden vaikutuksia sekä ryhmä- että yksilötasolla, unohtamatta Euraasian alueen siirtolaisuuden merkitystä kulttuurille muualla maailmassa. Maantieteellisesti paneelit käsitelivät niin Venäjää, Keski-Aasiaa kuin Itä-Eurooppaakin. Konferenssissa tarkasteltiin myös siirtolaisuustutkimuksen metodologisia ja teoreettisia haasteita Agnieszka Kubalin (University College London) vetämässä paneelissa ”Migration and Everyday Life – Russian Perspectives”.

Maahanmuuton historiaa käsitelivät muun muassa paneelit ”Historical Perspectives on Migration and War Refuge” ja yleisömäärältään suosituin Ira Jänis-Isokankaan (Kansallisarkisto) vetämä paneeli ”New Perspectives on Finnish Immigration to the Soviet Union”, jossa diskusanttina toimi Ilya Solomeshch Petroskoin yliopistosta. Poliitiikan tutkimuksen alalta esimerkkinä mainittakoon paneelit ”Authoritarian Governance and Migration”, jossa muun muassa Henry Hale (George Washingtonin yliopisto) analysoi maahanmuuttokysymysten merkitystä autoritaarisen järjestelmän kannatukselle ja ”Eurasian Migration Regimes: Historical and Political Specificities of Migration Government”, jossa Song Ha Joo (Zhejiangin yliopisto)

vertaili Venäjän ja Kazakstanin autoritaarista maahanmuuttopolitiikkaa.

Yksilötason integraation ja muutoksen kokemuksia käsiteltiin useissa paneeleissa, esimerkiksi paneelit ”Multiple Identities of the Multicultural Multilingual Immigrant Youth” ja ”Second Generation Transnationalism: Trajectories of Mobility and Belonging”, joissa kohteena olivat nuorten kokemukset. Uskonnon rooliin Venäjällä elävien keskiaasialaisten maahanmuuttajien elämässä pureuduttiin puolestaan paneelissa ”Transferring Spirituality – Religious and Spiritual Practices among Central Asian Migrants in Russia”. Paneelissa kävi hyvin ilmi, että uskonto ei rajoitu vain moskeijassa käymiseen tai rukouluun vaan vaikuttaa monin eri tavoin maahanmuuttajien arjessa. Esimerkiksi Anna Cieślowska (Jagellon yliopisto) kertoi epävirallisista islamilaisista toimijoista, jotka suorittavat erilaisia uskonnollisia ja parannusrituaaleja. Maahanmuuttajille epävirallisten mullahien henkinen tuki voi olla hyvinkin tärkeä, sillä venäläiset imaamit voidaan kokea etäiseksi ja pääsy terveydenhuollon pariin on usein vaikeaa.

Erilaiset sosiaaliset hierarkiat ovat keskeinen teema maahanmuuttajia tutkittaessa. Hyvin ajankohtaista kysymystä käsiteli Rustam Urinboyev (Lundin yliopisto) sekä maahanmuuttajayhteisöiden että vastaanottavan maan sisäisiä hierarkioita käsitellyt esitys keskiaasialaisista maahanmuuttajista Istanbulissa. Urinboyevin esityksessä tuli hyvin esiin myös, miten maahanmuuttajat pohtivat erilaisia mahdollisuuksiaan ja strategioitaan sekä yllärajaisten verkostojen hyödyntämistä näissä. Istanbulissa asuvat keskiaasialaiset olivat usein hyvin tietoisia maahanmuuttajien mahdollisuuksista Venäjällä ja vertailivat eri maissa asumisen hyviä ja huonoja puolia.

Konferenssin paneelit tarjosivat lukuisia tapaustutkimuksia ja erilaiset maantieteelliset näkökulmat täydensivät toisiaan kiinnostavasti. Esimerkiksi venäläisten maahanmuuttajanaisten haasteita ja strategioita käsiteltiin monessa esityksessä. Larisa Shpakovskayan (Helsingin yliopisto) esitys akateemisista venäläisistä naismaahanmuuttajista Suomessa toi esiin monia heidän kohtaamiaan esteitä, joita Suomessa syntyneet ja akateemisessa maailmassa työskentelevät ihmiset eivät välttämättä huomaa tai tunnusta. Elena Barabantseva (Manchesterin yliopisto) on puolestaan tutkinut Kiinaan avioliiton kautta muuttaneita venäläisnaisia. Vaikka venäläiset ”morsiamet” nähdään haluttuina ja jopa jonkinlaisina merkkeinä statuksesta, myös nämä

naiset joutuvat kamppailemaan kansalaisuuteen liittyvien rajoitteiden ja ulkopuolisuuden kanssa.

Edellisen Aleksanteri-konferenssin kokemuksen innoittamana myös tämän vuoden konferenssissa Helsingin yliopiston MARS-ohjelman (Master's Programme of Russian Studies) opiskelijat esittelivät omia tutkimusideoitaan posterisessiossa. Kuten sessiota vetänyt Sari Autio-Sarasma totesi, sen tarkoituksena on, että toisen vuoden maisterivaiheen opiskelijat esittelevät omia masiteritutkielmiensa aiheita ja saavat näihin kommentteja toisiltaan sekä vanhemmilta tutkijoilta. Opiskelijoiden esitykset kattoivat laajan kirjon Venäjä-tutkimuksen teemoja. Näihin kuuluivat uhkakuvat Venäjällä korona-aikana, Venäjän ja Kanadan välinen suurvaltakilpailu, EU:n Venäjä-politiikassa viime aikoina tapahtuneet muutokset, tutkiva journalismi Venäjällä, yksityisten vanhusten hoivakotien tila nyky-Venäjällä, Tšekin reaktiot Venäjän muodostamiin turvallisuusuhkiin, Russia Todayn (RT) ja läntisen laitavasemmiston väliset kytkökset, sekä virtuaalisten oppimisympäristöjen vaikutus venäjän kielen opetuksen saatavuuteen ja kysyntään.

Konferenssin alustalla oli mahdollista järjestää virtuaalisesti kulttuuriohjelmaa osallistujille. Tällä kertaa sitä tuottivat kansanmusikko Emmi Kuittisen ja Charlotta Hagforsin itkuvirsityöpaja sekä Aleksanteri-instituutin oman tutkijan Katalin Miklóssyn vetämä kierros Helsingin maahanmuuton historiaan. Osana konferenssitarjontaa oli myös Miklóssyn juontama viisi-osainen Euraasiaa ja globaalia maahanmuuttoa käsittelevä podcast, joka on edelleen kuunneltavissa konferenssin kotisivuilla. Virtuaalisissa konferenssikassissa olivat mukana myös kirja- ja lehtinäyttely, Helsingin yliopiston slaavilaisen

kirjaston videoesittely sekä tervehdykset Helsingin pormestarilta ja yliopiston rehtorilta.

Konferenssin järjestelytoimikunta esitti toiveensa siitä, että vuoden 2021 Aleksanteri-konferenssin kautta luodut verkostot pysyisivät jatkossakin yllä ja kehittyisivät entisestään, sillä globaalin maahanmuuton tutkimuksessa on yhä monia sokeita pisteitä, joita esimerkiksi pääpuhujat toivat ansiokkaasti puheissaan esille. Konferenssin kanssa päällekkäiset tapahtumat Valko-Venäjän rajalla osoittivat, että siirtolaisuus on osa tämän päivän alueellista ja geopolittista kokonaisuutta. Vaikka pandemiatilanne on kaikkien kannalta valitettava, oli virtuaalikonferenssissa myös monia hyviä puolia, kuten matalampi osallistumiskynnys pienempien osallistumiskustannusten vuoksi. Tänä vuonna konferenssiin osallistui tavallista laajempi kirjo tutkijoita eri maista. Päällimmäisenä jäi tunne, että vaikka vuosijuhlan järjestäminen verkossa vaati järjestäjiltä erittäin monen uuden asian huomioimista, se antoi kuitenkin arvokasta oppia digitaalisen ympäristön mahdollisuuksista, joita on hyvä käyttää valikoidusti myös jatkossa.

Linkit

Aleksanteri-instituutin YouTube kanava: <https://www.youtube.com/user/AleksanteriInstitute>

Aleksanteri-konferenssin podcastit: <https://www2.helsinki.fi/en/conferences/eurasia-and-global-migration/conference-podcast>

**Emil Mitikka, Anna-Liisa Heusala,
Kaarina Aitamurto, Niina Into, Outi Helin,
Eugenia Pesci, Elena Gorbacheva
& Bradley Reynolds**

Suomalaisen Venäjän tutkimuksen tienraivaaja: Pekka Sutela 1951–2021

Viime vuosi loppui suruviestiin, joka kosketti koko suomalaista Venäjän tutkimusta. Pekka Sutela kuoli Helsingissä 30. joulukuuta 2021 sairastettuaan pitkään. Sutela oli oman sukupolvensa suomalaisen yhteiskuntatieteen näkyvimpiä intellektuelleja: tuottelias tutkija, vaikuttava opettaja ja karismaattinen esiintyjä. Hän oli kuollessaan 70-vuotias, syntynyt Torniossa 15. helmikuuta 1951.

Sutelan lahjakkuus oli alusta alkaen ilmeistä. Kansakoulun hän aloitti kuusivuotiaana ja valmistui ylioppilaaksi Oulun yhteislyseosta

vuonna 1969. Eräässä haastattelussa hän kertoi kuuluneensa viimeiseen ikäluokkaan, jolle kouluajan poliittinen valvotuneisuus ei tarkoittanut pyörimistä poliittisissa nuorisojärjestöissä. Aika kului Teiniliitossa ja vastaavissa puuhissa. ”Ainoat puoluepoliittisesti aktiiviset olivat koomusnuoria. Vaikka teiniympyröissä meistä monet ajattelivat vasemmistolaisesti, yhteistyö ei ollut koskaan ongelma.”¹

Yliopistossa Pekka Sutela opiskeli kansantaloustiedettä ja sosiologiaa. Minäkin tulin jo tuntemaan päättäväisesti ja läpikotaisin akatee-

Pekka Sutela.

misesti esiintyvän nuoren tutkijan. Kun muut haparoivat ja epäroivät, hän puhui vaikeistakin asioista selkeästi ja oppineesti – ja tietysti ilman papereita. Marxilaiset kysymyksenasettelut otettiin siihen aikaan vakavasti, mutta Sutelalle marxismi ei koskaan ollut mikään suljettu maailmankatsomus vaan paremminkin avoin problematiikka. Hänen tutkimusaiheensa vei myös kriittiseen suuntaan. Jo graduunsa hän käsitteli tulevan väitöskirjansa aihetta eli neuvostoliittolaista taloussuunnitteluteoriaa. Gradu valmistui 1973 ja Sutela aloitti saman tien kansantaloustieteen lehtorina Helsingin yliopistossa. Kaikkiaan hänen työuransa Helsingin yliopistossa kesti yli kaksikymmentä vuotta. Yhdessä Jukka Pekkarisen kanssa kirjoitettua kansantaloustieteen oppikirjaa käytettiin vuosikymmeniä Suomen eri yliopistoissa.

Neuvostoliitossa oli virallisen marxilais-leniniläisen talousopin rinnalle syntynyt matemaattinen ”optimaalisen suunnittelun” koulukunta, jonka argumentaatioon Pekka Sutela alkoi paneutua. Lännessä ei ollut kovin monia alaan perehtyneitä. Hän saattoikin ironisoida: ”Niin kummallista asiaa on koko maailmassa viitsinyt harrastaa vain pari muuta ihmistä. Olen siis maailman paras asiantuntija asiassa, josta kukaan muu ei ole ollut koskaan kiinnostunut.” Tämä oli tietenkin Pekka Sutelalle tyypillinen kärjisty. Jatkaessaan graduun väitöskirjaan hän tutustui sekä keskeisiin läntisiin neuvostotalouden tutkijoihin – kuten Alec Noveen – että kokonaiseen sukupolveen neuvostoliittolaisia taloustieteilijöitä. Novelta saattoi oppia Marxin talusteorian perusongelmia ja neuvostoliitto-

laisilta kenties koko järjestelmän uudistamisen vaikeutta. Väitöskirja valmistui vuonna 1984. Tulokset viittasivat jo vahvasti siihen, ettei neuvostotalouden uudistaminen voisi onnistua.

Pekka Sutelan asiantuntemukselle oli kuitenkin olemassa laaja yhteiskunnallinen kysyntä. Hän julkaisi vuosien mittaan suuren joukon teoksia, joita luettiin paljon sekä kotimaassa että ulkomailla. Hän esiintyi ministeriöille, yrityksille, poliitikoille, diplomaateille ja monenlaisille kansalaisyhteiskunnan järjestöille. Välillä kaikki tuntuivat tarvitsevan itämaan tietäjää. Media sai häneltä aina selkeän ja usein myös hauskan kiteytyksen Venäjän tilanteesta. Sutela tuntui tosin koko ajan edellyttävän, että kuulija on valmis yllätyksiin ja paradokseihin. ”Mitä oudompaan suuntaan Venäjä näyttää olevan menossa, sitä normaalimpi yhteiskunta se on”. Kaikessa systemaattisuudessaan Pekka Sutela oli myös suuri dekonstruktionisti ja provokaattori. Mutta hän oli sitä ehdottoman älyllisesti ja tutkijan eetoksesta tinkimättä. Eläkkeelle jäätyään hän julkaisi nopeaan tahtiin useita kirjoja, joista kansainvälisesti merkittävin on *Political Economy of Putin's Russia*. Suomen tietokirjailijat palkitsi Pekka Sutelan suomenkielisen tuotannon tietokirjapalkinnolla.

Pekka Sutelalla oli akateemisen työn ohella erittäin merkittävä ura myös pitkäaikaisena Suomen Pankin Nousevien talouksien tutkimuslaitoksen (Bofit) päällikkönä. Hän oli niin ikään ratkaisevalla tavalla mukana, kun Aleksanteri-instituuttia alettiin suunnitella ja kehittää. Hänen kriittiset arviotkin purivat, mutta Aleksanteri-instituutin Kikimora Publications julkaisi monta Pekka Sutelan kirjaa, joita hartaasti luettiin. Kriitikki ryyditti ystävyyyttä ja vei eteenpäin.

Fenomenologi Alfred Schütz muistuttaa meitä, että kuolleetkin ovat osa yhteiskuntaa. Meillä on kaikki syy pitää yhteisössämme elossa Pekka Sutelan ajattelun itsenäisyyttä ja rohkeaa provokatiivisuutta.

”Ihminen vanhenee, kunto huononee, yhteiskunnallinen arvovalta kerääntyy vyötärölle ja kaikkea tällaista. Pitäisi opetella tekemään vähemmän työtä ja opetella keskittymään paremmin.”

Markku Kivinen

1 Sitaatit ovat Leo Mäkisen tekemästä haastattelusta Sutelan nuoruuden kaupungissa ilmestyvään Kaleva-lehteen. <http://kirjastolinkit.ouka.fi/kaleva/touko04/2573096.xml>

Valtteri Ahtamo

Grabbing Ukrainian land – by force, but with persuasion

This article analyses the Russian Government's justifying operation of the annexation of Crimea in 2014. By analysing chronologically Russian policymakers' speech acts and governmental media representations in relation to key events and agents' actions through a discursive-rhetorical geopolitical reading, the paper sheds light on the campaign's reactive implementation and the basis of its persuasive power. The Kremlin managed to derive from the Ukrainian internal conflict firstly *juridical* and *security-invoking* intervention discourses, campaigning with them for the home audience and Crimean *compatriots* before the military occupation. During the formal annexation, the Kremlin added discourses such as *Crimean and Russian historical unity* and *the hypocritical West that is subjugating Russia*. The analysis highlights the cumulation of rhetorical elements in which the Russian regime formed a geopolitical image favouring the Crimean land grab. The image had an obvious weight in ensuring targeted audiences' support for practical action.

Simo Laakkonen & Jesse Hirvelä

Development and importance of Soviet water protection

Although urban, industrial and agricultural wastewater treatment plants have been the main instrument for water protection in all industrialised countries, no multidisciplinary and comprehensive national study has been conducted on the environmental history of water protection in any of the major industrialised countries. This also applies to the Soviet Union. Most studies deal extensively with Soviet environmental themes, leaving presentations of even large individual sectors, such as water protection, superficial. For this reason, the aim of our article is to try to create the first overview, written in Finnish, of the environmental history of water protection in the Soviet Union in 1917–1991. We focus on three sub-themes: the press debate on water pollution and protection, the environmental history of scientific research on water pollution, and the construction of wastewater treatment plants. We also present the main stages of the normative control of water protection. In addition to research literature, we have reviewed professional reports, articles and books by natural scientists and engineers, as well as the Soviet press (*Pravda* and *Izvestiya*). Methodologically, our research represents a new school of thought on the study of the environmental history of authoritarian societies, with the goal of looking more openly at countries representing different social systems through multidisciplinary approaches and empirical source data. According to our results, water pollution became the most significant and widely recognised environmental problem in the Soviet Union, and water protection became its oldest, largest, and perhaps most effective sector of environmental protection.

Tämän numeron kirjoittajat

Valteri Ahtamo, YTM, väitöskirjatutkija, yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos, Jyväskylän yliopisto

Jesse Hirvelä, VTM, väitöskirjatutkija, poliittinen historia, Helsingin yliopisto

Kari Kaunismaa, VTT

Simo Laakkonen, VTT, dosentti, yliopistonlehtori, maisemantutkimus, Turun yliopisto

Ohjeita kirjoittajille

Ajantasaiset kirjoittajaohjeet verkkosivuillemme:
<https://journal.fi/idantutkimus/about/submissions>

1 Mika Perkiömäki: Haluavatko venäläiset erityisoperaatiota?

ARTIKKELIT

3 Valtteri Ahtamo: Pala Ukrainasta – väkisin, mutta suostutellen 📄

23 Simo Laakkonen & Jesse Hirvelä: Vesiensuojelun kehitys ja merkitykset Neuvostoliitossa 📄

ESSEE

44 Kari Kaunismaa: Venäjän historianopetus 2000-luvulla

KOLUMNI

54 Veli-Pekka Tynkkynen: Putinin Venäjän vihreä eristäminen

TAIDE

57 Jaakko Turunen: Kiova – Ukrainan menneisyys ja tulevaisuus talojen seinillä

LEKTIOT

68 Veera Laine: Nationalismi ei ole selitys vaan kysymys

74 Salla Nazarenko: Toimittajien patriotismista, traumoista ja kunniasta

79 Arviot

90 Ajankohtaista

94 Abstracts in English

